

Naslov:
GOVOR MRŽNJE ONLINE
I U DRUGOM JAVNOM PROSTORU

Autori:
Sanja Tadić-Stojisavljević i Dr. sc. Davor Trlin

Izdavač:
JU Centar za edukaciju sudija i tužilaca
Federacije Bosne i Hercegovine

Recenzenti:
Prof. dr Amila Ferhatović,
vanredna profesorica Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu

Prof. dr Marija Lučić-Čatić,
vanredna profesorica Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i
sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu

Lektura: Mustafa Zvizdić

DTP: Art Rabić

Štampa: Rabić

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo
316.647.5:004.738.5
TADIĆ-Stojisavljević, Sanja
Govor mržnje online i u drugom javnom prostoru /
Sanja Tadić-Stojisavljević, Davor Trlin. - Sarajevo :
Centar za edukaciju sudija i tužilaca
Federacije Bosne i Hercegovine, 2021. - 152 str. ; 21 cm
Kratke biografije autora: str. 147-148. –
Bibliografija: str. 131-146 ;
bibliografske i druge bilješke uz tekst.
ISBN 978-9926-8540-1-0
1. Trlin, Davor
COBISS.BH-ID 42590982

Sanja Tadić-Stojisavljević
Dr. sc. Davor Trlin

GOVOR MRŽNJE ONLINE I U DRUGOM JAVNOM PROSTORU

Sarajevo, 2021. godina

PREDGOVOR

Problem govora mržnje u javnom prostoru je sa pojavom i širenjem interneta globalno multipliciran. Nažalost, ovaj problem u Bosni i Hercegovini, zbog svih poznatih okolnosti dobija na težini. Dalje, osim što se radi o izuzetnoj štetnoj društvenoj pojavi, pravne i moralne dileme koje se otvaraju zbog graničenja sa slobodom koja stoji u fundamentu svakog demokratskog društva, a to je sloboda izražavanja, su posebno složene i često raspravljane i od strane stručne, ali i opšte javnosti.

Sve navedeno, kao i činjenica da je literatura iz ove oblasti na našem jeziku vrlo ograničena je motivisalo Centar za edukaciju sudija i tužilaca da organizuje izradu i izdavanje ove publikacije. Pri tome smo, kao i toliko puta do sada naišli na razumijevanje AIRE Centra iz Londona, čija podrška uvijek prevazilazi svoju materijalnu vrijednost. U ovom slučaju se podrška na određeni način i podrazumijevala, jer je i ideja za ovu knjigu nastala kroz proučavanje drugih publikacija iz oblasti ljudskih prava, a naročito onih koje AIRE Centar izdaje sa namjerom da se koriste u našem regionu. Tako se i u ovom slučaju radi o materijalu koji tretira aktuelno pitanje, predstavlja međunarodne standarde i domaću praksu, a po načinu pisanja i metodologiji je „akademsko štivo za praktičare“.

Tako i same recenzije ukazuju da su „... autorica i autor obradili navedenu problematiku na jasan i koncizan način kontinuirano se vodeći samom svrhom rukopisa i potrebama ciljane grupe korisnika“, te da je „autorski tim je veoma precizno složio tematske cjeline, uz akademski prihvatljivu kombinaciju teorijskih postavki i praktičnih analiza“. Takođe se ukazuje da je „jezik koncizan i razumljiv, čak i za one koje se prvi put susreću sa ovom tematikom“

i da je tekst „prvenstveno namijenjen praktičarima koji se u svojoj praksi susreću sa predmetnom tematikom, ali i za širu čitateljsku publiku.“

Publikacija je važna i jer sadrži po prvi put pregled normativnih rješenja i sudske prakse u našoj državi iz svih grana prava koje regulišu govor mržnje. Praksa iz određenih oblasti (prvenstveno građanskopravne) je štura, pa su autori nastojali i da bace više svjetla u tom kontekstu, posebno ukazujući i na praksu sudova u regionu (povezujući zabranu diskriminacije i slobodu izražavanja).

Ova će publikacija biti dostavljena pravosudnim institucijama, pravnim fakultetima, međunarodnim organizacijama, ali će biti i na Internetu, takođe. Nadam se da će poslužiti pravnim profesionalcima, akademskoj zajednici, studentima i drugima u njihovim saznanjima o govoru mržnje, te slobodi izražavanja. Pored toga, pokušaćemo i osnovne poruke prenijeti i široj javnosti, jer je opšte podizanje svijesti o ovoj temi značajno koliko i znanje profesionalaca, a ubijeden sam da je ovo značajn doprinos u tom pravcu.

Dr. sc. Arben Murtezić

Sarajevo, decembar 2020. godine

SADRŽAJ

Uvodne napomene	9
I. KONCEPT GOVORA MRŽNJE	12
I. 1. DEFINICIJE	12
I. 1. 1. ŠTA JE TO GOVOR MRŽNJE?	12
I. 1. 2. KARAKTERISTIKE GOVORA MRŽNJE	16
I. 2. PRETHODNA PITANJA O PRAVNOM OKVIRU	21
I. 2. 1. MEĐUNARODNI PRINCIPI	21
I. 2. 2. GOVOR MRŽNJE I MEĐUNARODNI PAKT O GRAĐANSKIM I POLITIČKIM PRAVIMA	22
I. 2. 3. OSTALI MEĐUNARODNI PRAVNI INSTRUMENTI	24
I. 2. 4. REGIONALNI ODGOVORI	26
I. 3. ODNOS GOVORA MRŽNJE I DRUGIH DRUŠTVENIH POJAVA	31
I. 4. ISTORIJSKI RAZVOJ GOVORA MRŽNJE U SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA	34
II. SLOBODA IZRAŽAVANJA	41
III. GOVOR MRŽNJE U MEĐUNARODNOM PRAVU I PRAKSI	49
IV. KRIVIČNA DJELA POČINJENA IZ MRŽNJE	67
IV. 1. DEFINICIJA KRIVIČNOG DJELA POČINJENOG IZ MRŽNJE	67
IV. 2. ODNOS GOVORA MRŽNJE I KRIVIČNIH DJELA POČINJENIH IZ MRŽNJE	69
IV. 3. MEĐUNARODNI I REGIONALNI OKVIR	71
IV. 4. ZNAČAJ PROCESUIRANJA KRIVIČNIH DJELA POČINJENIH IZ MRŽNJE	77

IV. 5. DOMAĆI ZAKONI O KRIVIČNIM DJELIMA POČINJENIM IZ MRŽNJE	78
IV. 6. SUDSKA PRAKSA U BOSNI I HERCEGOVINI	82
IV. 7. INDIKATORI PREDRASUDA	85
IV. 8. IDENTIFIKOVANJE TIPOLOGIJE POČINIOCA	88
IV. 8. 1. TRAŽIOCI UZBUĐENJA	88
IV. 8. 2. REAKTIVNI POČINIOCI	89
IV. 8. 3. POČINIOCI MISIJE	90
IV. 9. DOKAZI O MOTIVU	91
IV. 10. ZASTUPANJE OPTUŽNICE	91
V. SUZBIJANJE GOVORA MRŽNJE U BIH: PRAVNI OKVIR I PRAKSA	93
V. 1. USTAVNO-PРАВNA ZAŠTITA OD GOVORA MRŽNJE	93
V. 1. 1. USTAV BiH	94
V. 1. 2. USTAV REPUBLIKE SRPSKE	94
V. 1. 3. USTAV F BiH	95
V. 1. 4. STATUT BRČKO DISTRIKTA BOSNE I HERCEGOVINE	95
V. 2. KRIVIČNOPРАВNA ODGOVORNOST	96
V. 3. GRAĐANSKOPРАВNA ODGOVORNOST	101
V. 4. UPRAVNOPРАВNA ODGOVORNOST	105
VI. GOVOR MRŽNJE U DRŽAVAMA REGIONA	108
VI. 1. REPUBLIKA HRVATSKA	108
VI. 2. REPUBLIKA SRBIJA	116
VII. REGULACIJA I SAMOREGULACIJA ELEKTRONSKIH MEDIJA I INTERNETA	124
LITERATURA	131
BIOGRAFIJE AUTORA	147
IZVODI IZ RECENZIIJA	149

Uvodne napomene

Prije analiziranja pojma govora mržnje, potrebno je na samom početku prethodno definisati pojam mržnje. Mržnja je suprotna ljubavi (osim njih postoji samo ravnodušnost), a oba ta osjećaja pravna norma ne može tek tako regulisati. Ne može država narediti nekome da nekoga voli ili da nekoga mrzi. Mržnja je emocija koju prati nesimpatisanje, averzija, isključivost i neprijateljstvo prema predmetu mržnje. Shvata se kao osjećanje jake odbojnosti, nepodnošljivosti prema nekome ili nečemu, jako osjećanje neprijateljstva.¹ Ovaj je pojam vrlo često povezan s predrasudama i stereotipima, te fanatizmom i ekstremizmom. Kao ideologije koje generiraju mržnju javljaju se rasizam, šovinizam, seksizam, nacizam, antisemitizam i homofobija.

U psihološkom rječniku, mržnja se opisuje kao duboko, trajno, jako osjećanje koje izražava animozitet, ljutnju i neprijateljstvo prema licu, grupi ili predmetu.² Pojedini psiholozi smatraju da se osjećanje mržnje zasniva na tri procjene koje se zajedno nazivaju kognitivna trijada mržnje: na vjerovanju da osoba koja je objekt mržnje ugrožava neki visoku vrijednost subjekta mržnje, da to čini bez odgovarajućeg povoda ili opravdanja i da to čini svjesno i namjerno.³

Brojni socio-politički mislioci su pisali o ovoj emociji. Tako

1 *Rečnik sprskohrvatskog književnog jezika* (1969.), knjiga treća, Matica srpska - Matica hrvatska, K-O, Novi Sad-Zagreb, 1969. godina, str. 439.

2 Lipold, A. (2013.), *The Permanent Establishment of Peace*, Xlibris LLC, str. 17.

3 Milojević, Z. (2014.), *Emocije, psihoterapija i razumijevanje emocija*, treće dopunjeno i izmenjeno izdanje, deveto štampanje, Psihopolis institute, Novi Sad, str. 435.

je još Aristotel posmatrao mržnju kao „želju za uništenjem nečega što je neizlječivo vremenom“.⁴ Rene Dekart je definisao mržnju kao „svjesnost da je neko ili nešto loše u kombinaciji s jakom potrebom da se od toga udalji“.⁵ U psihologiji, Sigmund Frojd je definisao mržnju kao „stanje ega koje želi da uništi izvor svoje nesretnosti“.⁶ Iz ovog proizilazi da mrzimo one kojih se bojimo jer smo ubijeđeni da oni ugrožavaju neku našu vrijednost.

Online govor mržnje je vrsta govora mržnje koja se odvija, općenito na društvenim mrežama i internetu, sa svrhom napadanja osobe ili grupe na osnovi svojstava kao što su rasa, religija, etničko porijeklo, seksualna orijentacija, invaliditet ili rod.⁷

Govor mržnje izvršen online je situiran na raskrsnici višestrukih tenzija: on je izraz konflikta između različitih grupa u društvu; živ je primjer kako tehnologije sa transformativnim potencijalom kao što je internet, mogu donijeti i prilike i izazove; implicira kompleksno balansiranje između osnovnih prava i principa, uključujući i slobodu izražavanja i odbranu ljudskog digniteta.⁸

Govor mržnje je širok i osporavan pojam. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima je pokušao da definiše njegove konture. Procesi u kojima je bilo uključeno više stakeholdera (npr. Plan akcije iz Rabata) su inicirali veću jasnost i sugerisali mehanizam kojim bi se identifikovale poruke mržnje. A opet, govor mržnje se i dalje koristi u svakodnevnom životu, kao generični pojam,

4 Fortenbaugh, W. W. (2006.), *Aristotle's Practicle Side: On his Psychology, Ethics, Politics and Rhetoric*, Boston, Brill, str. 166.

5 Krewet, M., (2015.), *Descartes' Nation of Anger: Aspects of a Possible History of His Premises, u: Discourses of Anger in the Early Modern Period (eds.)* K. A.E. Enenkel, A. Traninger, Boston: Brill, str. 144.

6 Freud, S. (1915.), *The Unconscious*, S. E. XIV, 1957, str. 138.

7 Johnson, N. F., Leahy, R., Johnson Restrepo, N., Velasquez, N., Zheng, M., Manrique, P., Devkota, P., Wuchty, S. (21 August 2019), "Hidden resilience and adaptive dynamics of the global online hate ecology", *Nature. Nature Research*, 573 (7773): 261–265.

8 Gagliardone, I., Gal, D., Alves, T., Martinez, G. (2015.), *Countering Online Hate Speech*, str. 75.

miješajući konkretne prijetnje sigurnosti pojedinaca i grupa sa slučajevima u kojima ljudi jednostavno iskazuju svoju ljutnju prema vlastima. Internetski posrednici - organizacije koje vrše medijaciju internetske komunikacije poput Facebooka, Twittera i Googlea – ispolirale su vlastite definicije govora mržnje koji korisnike vežu za skup pravila i omogućavaju kompanijama da ograniče određene oblike izražavanja. Nacionalna i regionalna tijela nastojala su promovirati razumijevanje pojma koji je više ukorijenjen u lokalnim tradicijama.⁹

Brzina interneta i njegova rasprostranjenost onemogućavaju vladama da primijene nacionalno zakonodavstvo u virtuelnom svijetu. Davanje odgovora na pitanja oko govora mržnje putem interneta je jasno olakšano pojavom privatnih prostora za izražavanje koji služe javnoj funkciji (npr. Facebooka, Twittera) i izazova koje ovi prostori predstavljaju regulatorima. Neke od kompanija koje su vlasnice ovih prostora postale su odgovornije prema rješavanju problema govora mržnje putem interneta.¹⁰

Karakter govora mržnje online i njegova relacija s „offline“ govorom i akcijama su široko raspravljani – od političara, aktivista, pripadnika akademske zajednice - ali postoji tendencija da se debate udalje od sistematskih empirijskih dokazivanja. Karakter percipiranog govora mržnje i njegovih mogućih konsekvenci vodio je ka stavljanju previše naglaska na rješenja problema i kako bi ona trebala biti utemeljena u normama međunarodnog prava. Pa ipak, ovaj je fokus također ograničen dubljim pokušajima razumijevanja uzroka koji su osnova pojave i dinamike kroz koju se određene vrste sadržaja pojavljuju, šire i vode (ili ne) do stvarne diskriminacije, neprijateljstva ili nasilja.¹¹

9 Ibid, str. 75.

10 Ibid, str. 75.

11 Ibid, str. 75.

I. KONCEPT GOVORA MRŽNJE

I. 1. DEFINICIJE

I. 1. 1. ŠTA JE TO GOVOR MRŽNJE?

Govor mržnje se nalazi u kompleksnoj povezanosti sa slobodom izražavanja, individualnim, kolektivnim i manjinskim pravima, kao i konceptom dostojanstva, slobode i jednakosti. Njegova definicija je uvijek sporna.¹²

Ovaj se termin prvi put javio u Sjedinjenim Američkim Državama (eng. „*hate speech*“) krajem osamdesetih godina među pravnicima koji su htjeli da preciznije objasne određenu vrstu rasističkog govora koji je štetan, a kojim su se do tada bavile razne pravne tradicije.¹³ Ovaj pojam se proširio po Svijetu, a njegova slobodna upotreba i često i pogrešno definisanje šta sve spada pod opseg sadržaja njegovog pojma, dovela je do toga da ne postoji univerzalna definicija govora mržnje.

Prema definiciji Komiteta ministara Savjeta Evrope, govor mržnje se odnosi na sve oblike izražavanja koji „*šire, podstiču, promovišu i opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam kao i sve ostale oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući netoleranciju izrađenu kroz agresivni nacionalizam i etnocentrizam, diskriminaciju i neprijateljstvo prema manjinama, migrantima i ljudima migrantskom porijekla*“.¹⁴ Ovo je definicija govora mržnje koja

12 Ibid, str. 75.

13 Brown, A. (2017.), „*What is hate speech? Part 1: The myth of hate*“, Law and Philosophy, online verzija: https://ueaeprints.uea.ac.uk/id/eprint/63210/1/Published_manuscript.pdf (očitanje 11.12.2020.).

14 Preporuka br. R. (97) Komiteta ministara državama članicama o „govoru mržnje“, usvojen od strane Komiteta ministara 30.10.1997. godine na 607. sastanku zamjenika ministara.

se najčešće spominje kao uvod u rasprave o sadržaju ovog pojma.

Nakon što se analizira literatura, regulacija međunarodnih dokumenata i judikati međunarodnih foruma, može se reći za govor mržnje da je to izjava kojom se namjerava poniziti ili brutalizirati drugog ili koristiti okrutan ili ponižavajući govor, geste, ponašanje, pisanje ili performanse na osnovu stvarnog ili navodnog članstva u društvenoj grupi, na osnovu zaštićenih svojstava kao što su rasa, religija, etničko porijeklo, nacionalno porijeklo, spol, invaliditet, seksualna orijentacija, rodna orijentacija, ali i drugi, tj. svi oni zabranjeni osnovi diskriminacije koji se javljaju u međunarodnim dokumentima za zaštitu ljudskih prava, a koji se najčešće nalaze na otvorenoj listi.¹⁵

Upravo je lično svojstvo lica, odnosno pripadnost određenoj grupi od značaja za određivanje pojma govora mržnje. Govor mržnje je izražavanje mržnje prema pojedincu ili grupi, zasnovano na ličnom svojstvu koje je zajedničko svim članovima grupe koja je targetirana.¹⁶ Opšteprihvaćena definicija govora mržnje ne postoji. U najkraćem, riječ je o komunikaciji koja ljude omalovažava jer su članovi određene grupe. Ovakve komunikacije podstiču predrasude i netoleranciju i mogu da podstaknu diskriminaciju, neprijateljstvo i nasilne napade.¹⁷ Poslana poruka izražavanja mržnje ima razne negativne posljedice po konkretnu osobu, odnosno grupu osoba, npr. poticanje diskriminacije, nanošenje psihičkih i fizičkih bolova određenoj osobi, odnosno pripadniku određene grupe, upućivanje prijetnji određenoj osobi odnosno grupi, te stvaranje osjećaja kod velike grupe građana da je takvo ponašanje opravdano, poželjno i

15 Ferhatović, A. – Trlin, D. (2019.), „Krivičnopravni aspekt govora mržnje kao zloupotreba prava na slobodu izražavanja“, Pregled, časopis za društvena pitanja, god. LX, br. 2, maj-avgust 2019, str. 139-140.

16 Hare, I., Weinstein, J. (2009.), *Extreme Speech and Democracy*, New York: Oxford University Press, str. 4.

17 Ivanović, A. (2018.), *Hate speech on internet through illegality to punishment. Yearbook, no. 1. – Human rights protection „From unlawfulness to legality“*, Novi Sad: Provincial Protector of Citizens – Ombudsman and Institute of Criminological and Sociological Research Belgrade, str. 408

da će biti tolerirano.

Uprkos razlikama u definicijama govora mržnje, prema riječima Alaburić, „sve one ipak sadrže i ističu sljedeća dva bitna elementa kao specifične distinktivne značajke/odrednice govora mržnje. One, nota bene, moraju biti kumulativno ispunjene da bi se određeni govor mogao i pravno takvim okarakterizirati. Mora se, prvo, raditi o izražavanju određenih mrzilačkih i uvredljivih sadržaja/poruka (tj. o sadržajima kojima se izražava, zagovara ili potiče mržnja, diskriminacija ili nasilje, ili koji izruguju, omalovažavaju, ponižavaju, dehumaniziraju ili obezvređuju). I, drugo, takav mrzilački govor mora biti usmjeren protiv određenih ciljanih društvenih skupina i njihovih pripadnika koji se mogu identificirati po određenim zajedničkim objektivnim značajkama kao što su rasa, boja kože, nacionalno ili etničko podrijetlo, vjera, spol, seksualna orijentacija i slično.“¹⁸

Iako pojam „govor mržnje“ i engleski ekvivalent *hate speech* naglasak stavljaju na „govor“, koji podrazumijeva verbalni izričaj, pojam govora u ovom kontekstu obuhvata kako verbalne tako i neverbalne načine javnog izražavanja.¹⁹ Dakle, govor mržnje može se manifestovati na razne načine i na raznim mjestima: crtanjem grafiti, posjećivanjem javnih skupova, sportskih događaja ili bilo kojih drugih masovnih javnih događaja. U posljednje dvije decenije, internet je postao arena na kojoj je govor mržnje najviše zastupljen. Može se izvesti na internet-portalima, ali i objavom komentara na internet-stranicama i društvenim mrežama. Govor mržnje se još može manifestovati putem radijskih i televizijskih programa, novina, časopisa, knjiga, te putem promotivnih materijala poput pam-

18 Alaburić, V. (2003.), „Ograničavanje ‘govora mržnje’ u demokratskom društvu – teorijski, zakonodavni i praktični aspekti“, I. dio, Hrvatska pravna revija, vol. 1, br. 3-4, 62-72., str. 4.

19 Munivrana Vajda, M. & Šurina Marton, A. (2016.), „Gdje prestaju granice slobode izražavanja, a počinje govor mržnje? Analiza hrvatskog zakonodavstva i prakse u svjetlu europskih pravnih standarda“, Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu, vol. 23, broj 2/2016, 435-467., str. 438., citirano prema Alaburić (2003.) (fn 18.), str. 63.

fleta i letaka.

U nacionalnom i međunarodnom zakonodavstvu govor mržnje odnosi se na izraze koji zagovaraju poticanje na štetu (posebno diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje) zasnovano na biću žrtve identifikovanom s određenom društvenom ili demografskom grupom. To može uključivati, ali nije ograničeno na govor kojim se zagovara, prijeti ili potiče na nasilna djela. Koncept se može proširiti i na izraze koji njeguju klimu predrasuda i netrpeljivosti prema pretpostavci da to može potaknuti ciljanu diskriminaciju, neprijateljstvo i nasilne napade. U kritičnim vremenima, npr. u toku izbora, pojam govora mržnje može biti sklon manipulacijama: optužbe za poticanje govora mržnje mogu trgovati među političkim protivnicima ili mogu koristiti vlasti da suzbiju neslaganja i kritike. Govor mržnje (bilo da se prenosi tekстом, slikama ili zvukom) može se prepoznati aproksimacijom kroz degradirajuće ili dehumanizirajuće funkcije kojima on služi. Mogu postojati dvije vrste poruka. Prva je ciljnoj grupi i funkcionise da dehumanizuje i umanji vrijednost članova koji su sastavni dio ove grupe. Često zvuči manje ili više poput: “Nemojte se zavaravati da mislite da ste ovdje dobrodošli. [...] Vi niste traženi, a vi i vaše porodice bit ćete izbjegavani, isključeni, pretučeni i protjerani kad god se s tim možemo izvući. Možda ćemo se sad morati pritajiti. Ali nemojte se previše opustiti. [...] Bojte se.”²⁰ Još jedna funkcija govora mržnje je omogućiti drugima sa sličnim pogledima da znaju da nisu sami, da pojačaju osjećaj unutar grupe koja je (navodno) ugrožena. Tipična poruka koja se ovog puta šalje pojedincima istomišljenicima može biti poput:

“Znamo da se neki od vas slažu da ove ljude ovdje ne traže. Znamo da neki od vas osjećaju da su prljavi (ili opasni ili kriminalni ili teroristički). Znajte sada da niste sami. [...] Postoji dovoljno nas da budemo sigurni da ti ljudi nisu dobrodošli. Dosta nas ima da

20 Waldron, J. (2012.), The harm of hate speech, link: <https://www.eurozine.com/the-harm-of-hate-speech/> (očitanje 11. 12. 2020.).

21 Gagliardone, I., Gal, D., Alves, T., Martinez, G. (2015.), *Countering Online Hate Speech*, str. 10.

upozorimo na to što ti ljudi stvarno jesu.”²¹

Govor mržnje oslanja se na napetosti koje se nastoje ponovo proizvesti i pojačati. Takav govor istovremeno ujedinjuje i dijeli. To stvara “nas” i “njih”.²²

Kada se radi o tipovima govora mržnje, izdvaja ih se nekoliko. To su sljedeći oblici negativnog društvenog ponašanja: huškanje na nasilje, širenje stereotipa i predrasuda, dehumanizacija žrtve, povezivanje određene grupe s kriminalom, širenje lažnih vijesti, panike i uzbuđivanje javnosti, direktne ili indirektno prijetnje i upotreba uvredljivih izraza za određenu grupu.²³

I. 1. 2. KARAKTERISTIKE GOVORA MRŽNJE

Uloga interneta ali i drugih povezanih tehnologija je transformisala tri područja našeg društva: privatnost, slobodu izražavanja i slobodu razmjene informacija.²⁴ Ranije je internet bio prostor koji je sadržavao korisne informacije, ali nije bilo prostora za interpersonalnu komunikaciju i razmjenu podataka. U posljednje vrijeme došlo je do zloupotrebe ovog medija, gdje je govor mržnje, posebno na forumima, web stranicama i društvenim mrežama u velikoj mjeri zastupljen.

Širenje govora mržnje na internetu, koje je primijetio posebnim izvjestilac Vijeća za ljudska prava UN-a za manjinska pitanja,²⁵ predstavlja osnov za novi niz izazova. I platforme za društvene mreže i organizacije stvorene za borbu protiv govora mržnje prepo-

22 Gagliardone, I., Gal, D., Alves, T., Martinez, G. (2015.), *Countering Online Hate Speech*, str. 75.

23 Ivanović, R. A., Randelović, D., Totić, M. (2019.), *Govor mržnje u elektronskim medijima i na društvenim mrežama*, Novi Pazar, str. 22. i 23.

24 Kostić, M. – Vilić, V. (2016.), „Govor mržnje na internetu“, FACTA UNIVERSITATIS, serija: Pravo i politika, vol. 14. br. 1, 31-40., str. 32.

25 Izsak, R. (2015.), *Report of the Special Rapporteur on minority issues*, Human Rights Council.

znale su da su poruke mržnje koje se šire putem interneta sve češće i potaknule su neviđenu pažnju da se razviju adekvatni odgovori.²⁶ Prema HateBaseu, internetskoj aplikaciji koja prikuplja slučajeve govora mržnje putem interneta širom svijeta, većina slučajeva govora mržnje cilja na pojedince na osnovu nacionalnosti i etniciteta, ali također su u porastu poticanja na mržnju usredotočena na religiju i klasu.²⁷

Iako se govor mržnje na mreži ne razlikuje od sličnih izraza koji se nalaze izvan mreže, postoje posebni izazovi jedinstveni za internetski sadržaj i njegovu regulaciju. Oni izazovi koji se odnose na njegovu postojanost, put, anonimnost i karakter nadležnosti spadaju u najkompleksnije za rješavanje.

Govor mržnje može dugo ostati na mreži u različitim formatima na više platformi koje se mogu više puta povezati. Kao što je Andre Oboler, predsjednik Instituta za internetsku prevenciju mržnje, primijetio: "Što duže sadržaja ostane na raspolaganju, veća šteta se može nanijeti žrtvama i osnažiti počiniocima. Ako sadržaj uklonite u ranoj fazi, možete ga ograničiti. To je poput čišćenja otpada, ono ne sprečava ljude da odlažu otpad, ali ako se ne pobrinete za problem, to se nagomilava i dodatno pogoršava."²⁸ Twitter razgovori organizirani oko tema koje su u trendu mogu olakšati brzo i široko širenje poruka mržnje, ali također nude priliku utjecajnim govornicima da skrenu poruke i eventualno prekinu popularne teme koje potiču na-

26 Vidjeti *Mapping study on projects against hate speech online*, Vijeće Evrope, 15.4.2012, može se pronaći na linku: <https://rm.coe.int/16807023b4> (očitanje 11.12.2020.). Vidjeti takođe i intervju Chen, C. (2015.), Senior Manager for Public Policy, Google, 2.3.2015; Bickert, M. (2015.), Head of Global Policy Management, Facebook, 14.1.2015.

27 Vidjeti statistiku koja se odnosi na govor mržnje na <https://hatebase.org/> (očitanje 11.12.2020.).

28 Intervju: Oboler, A. (2014.), CEO, Online Hate Prevention Institute, 31.10.2014.

29 Binny, M., Ritam, D., Pawan, G., Animesh, M. (2019.), „Spread of hate speech in online social media“, ACM WebSci Boston, MA, USA: ACM. arXiv, link: <https://arxiv.org/abs/1812.01693> (očitanje 11.12.2020.).

silje.²⁹ Facebook, naprotiv, može dopustiti da se više diskusija paralelno nastavi i ostanu neprimijećene; stvarajući dugotrajnije prostore u kojima su određeni pojedinci i skupine uvrijeđeni, ismijani i diskriminirani.³⁰

Govor mržnje putem interneta može da mijenja mjesta, “da putuje”, “da se seli”. Čak i kada se sadržaj ukloni, može se manifestovati drugdje, možda na istoj platformi pod drugim nazivom ili na različitim internetskim prostorima. Ako se web stranica isključi, brzo se može ponovo otvoriti koristeći web hosting uslugu s manje strogim propisima ili preko preusmjerenja u državu sa zakonima koji nameću veći prag govora mržnje. Put govora mržnje također znači da loše formulirane misli koje u prošlosti ne bi našle javni izraz i podršku sada mogu “preseliti” na prostore gdje mogu biti vidljive širokoj publici.³¹

Anonimnost također može predstavljati izazov za suočavanje sa govorom mržnje na mreži. “Internet olakšava anonimni i pseudoanonimni diskurs, koji jednako tako može ubrzati destruktivno ponašanje koliko može potaknuti javni diskurs”.³² Kao što je izjavio Drew Boyd, direktor operacija u projektu Sentinel: “Internet pojedincima pruža mogućnost da govore užasne stvari jer misle da ih neće otkriti. Upravo to čini govor mržnje na internetu tako jedinstvenim, jer se ljudi osjećaju puno više ugodno kad izvode govor mržnje za razliku od stvarnog života kada se moraju nositi s po-

30 Gagliardone, I., Gal, D., Alves, T., Martinez, G. (2015.), *Countering Online Hate Speech*, str. 75.

31 Zabilježeni su slučajevi da su pojedinci morali da odsluže zatvorsku kaznu za tweetove koje su pisali pijani ili su se u šali tweetovali da planiraju da raznesu aerodrom, Upor. Rowbottom, J. (2012.), „To Rant, Vent and Converse: Protecting Low Level Digital Speech“, *The Cambridge Law Journal* 71 (02).

32 Citron, D. K. Norton, H. L. (2011.), „Intermediaries and Hate Speech: Fostering Digital Citizenship for Our Information Age“, *Boston University Law Review*, vol. 91, str. 1435-1460.

33 Intervju Boyd, D. (2014.), direktor operacija, Sentinel - projekat za prevenciju genocida, 24.10.2014.

sljedicama onoga što kažu.”³³ Neke vlade i platforme društvenih medija nastojali su provesti “politiku stvarnog imena”. Takve mjere duboko su osporavane jer pogađaju pravo na privatnost i njegovo presijecanje sa slobodom izražavanja. Većina internetskih napada putem trollinga i govora mržnje potiče iz pseudoanonimnih računa koji nisu nužno anonimni za sve.³⁴ Istinski anonimne internetske komunikacije su rijetke jer iziskuju da korisnik upotrebljava vrlo sofisticirane tehničke mjere kako bi se osiguralo da ga se ne može lako prepoznati.³⁵

Daljnja je komplikacija transnacionalni domet interneta, pokrećući pitanja međudržavne saradnje u pogledu pravnih mehanizama za borbu protiv govora mržnje. Iako u mnogim državama postoje ugovori o međusobnoj pravnoj pomoći, oni su karakteristično spori. Transnacionalni doseg mnogih internetskih posrednika iz privatnog sektora može u nekim slučajevima pružiti efikasniji kanal za rješavanje problema, premda na te organe često utiču i žalbe na podatke među jurisdikcijama (poput otkrivanja identiteta autora određenog sadržaja).³⁶ Krivično procesuiranje govora mržnje putem interneta može biti teško kada države koje su involvirane imaju razne obaveze i razumiju što je govor mržnje. To je posebno očigledno u kontekstu Sjedinjenih Američkih Država koji su domaćini velikog dijela internetskih provajdera, ali i zbog duboko ukorijenjene ustavne posvećenosti slobodi govora.³⁷

Za razliku od širenja govora mržnje uobičajenim kanalima, širenje govora mržnje putem interneta često uključuje više aktera, bilo svjesno ili ne. Kada počinioci koriste internetsku društvenu

34 Intervju Brown, I. (2014.), Univerzitet Oxford, 26.11.2014.

35 Gagliardone, I., Gal D., Alves, T., Martinez, G. (2015.), *Countering Online Hate Speech*, str. 75.

36 Ibid, str. 75.

37 Banks, J. (2010.), “Regulating hate speech online”, *International Review of Law, Computers & Technology*, 24: 4–5.

platformu za širenje svoje poruke mržnje, oni ne samo da povređuju svoje žrtve, već mogu kršiti i uslove pružanja usluge na toj platformi, a ponekad čak i državni zakon, ovisno o njihovom mjestu. Žrtve se sa svoje strane mogu osjećati bespomoćno pred internetskim uznemiravanjem, ne znajući kome se trebaju obratiti za pomoć. Čini se da je kolektivna akcija, koju obično preduzimaju nevladine organizacije i grupe lobija, efikasan *modus operandi* za podizanje svijesti i podsticanje različitih sudionika na akciju.³⁸

Govor mržnje na internetu može često voditi do radikalizacije i ekstremizacije mladih. Riječ „radikalan” potiče od latinske riječi *radicus*, koja znači korijen.³⁹ Termin „radikalni” se i koristi da se označi mijenjanje nečega „u korijenu”. Koriste se antiliberalni, antidemokratski, regresivni... stavovi. Radikalisti zagovaraju izmjenu, prepravljjanje, te na kraju potpuno uništenje postojećih pravnih, političkih, ekonomskih i socijalnih normi i institucija. Radikalizacija obuhvata usvajanje ideologije s ciljem podrivanja datog društva, raskid između radikalnih grupa i društva u kojem postoji, opravdavanje ili upotrebu nasilja kao najopasnijeg sredstva radikalizacije i ideju da će društvo pojedince koji podržavaju ili učestvuju u akcijama koje se sprovode u cilju ostvarenja ideologije, smatrati radikalnim ekstremistima.⁴⁰

Jedna od negativnih širih društvenih posljedica govora mržnje je i podsticanje terorizma. Pojam terorizam je izveden od francuske riječi *terreur*, koja znači užas, strah, sijanje straha, vladavina zastrašivanjem, strahovlada.⁴¹ Teroristi koriste internet za širenje svojih ideja i propagande, a govor mržnje često prethodi ili prati terorističke akte.

38 Gagliardone, I., Gal, D., Alves, T., Martinez, G. (2015.), *Countering Online Hate Speech*, str. 75.

39 Ayers, M. D. (1972.), *Bioscientific Terminology: Words from Latin and Greek Stems*, Tucson, *The University of Arizona Press*, str. 132.

40 Lombardi, M. (2015.), *Violent Radicalization Concerns in the Euro-Mediterranean Region*, (u:) Lombardi, et. al. (Eds.): *Countering Radicalisation and Violent Extremism Among Youth to Prevent Terrorism*, Milan, *IOS Press*, str. 85.

41 Tadić, Lj. (1996.), *Politikološki leksikon*, Zavod za udžbenička i nastavna sredstva, Beograd, str. 146.

I. 2. PRETHODNA PITANJA O PRAVNOM OKVIRU

I. 2. 1. MEĐUNARODNI PRINCIPI

Govor mržnje nije eksplicitno spomenut ni u jednom međunarodnom dokumentu i sporazumu o ljudskim pravima, ali je indirektno deriviran iz nekih principa povezanih sa ljudskim dostojanstvom i slobodom izražavanja. Npr. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, koja je sačinjena kao odgovor na zvjerstva Drugog svjetskog rata, sadrži pravo na jednaku zaštitu pod pravom u članu 7. koji proklamuje da „*svi imaju pravo na jednaku zaštitu od svake diskriminacije koja krši ovu deklaraciju i od bilo kakvog poticanja na takvu diskriminaciju*”.⁴² Univerzalna deklaracija takođe navodi da svako ima pravo na slobodu izražavanja, što uključuje “*slobodu mišljenja bez uplitanja i traženja, primanja i prenošenja informacija i ideja putem bilo kojeg medija i bez obzira na granice*”.⁴³

Deklaracija je bila odlučna u postavljanju okvira i dnevnog reda za zaštitu ljudskih prava, ali Deklaracija je neobavezujuća. Serija više obavezujućih dokumenata je u narednom periodu kreirana da ponudi čvršću zaštitu slobode izražavanja i zaštite protiv diskriminacije. Od tih dokumenata, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima je najznačajniji i najobimniji u rješavanju govora mržnje i sadrži pravo na slobodu izražavanja (u članu 19.) i zabranu zagovaranja mržnje koja predstavlja poticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje (u članu 20.). Ostali prilagođeni međunarodno pravni instrumenti sadrže odredbe koje imaju posljedice na definiciju govora mržnje i utvrđivanje odgovora na

42 Član 7. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima. Link: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/#:~:text=Article%207.,any%20incitement%20to%20such%20discrimination> (očitanje 11.12.2020.).

43 Član 19. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima.

njega, kao što su: Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1951.), Međunarodna konvencija o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije (1969.) i, u manjoj mjeri, Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (1981.).⁴⁴

I. 2. 2. GOVOR MRŽNJE I MEĐUNARODNI PAKT O GRAĐANSKIM I POLITIČKIM PRAVIMA

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima je pravni instrument o kojim se najčešće govori u raspravama o govoru mržnje i njegovoj regulativi, iako izričito ne koristi izraz “govor mržnje”. Član 19., koji se često naziva dijelom “jezgre Pakta”,⁴⁵ predviđa pravo na slobodu izražavanja. Ovo utvrđuje pravo, a uključuje i opšte strogosti kojima se mora prilagoditi svako ograničenje prava kako bi bilo legitimno. Član 19. slijedi član 20. koji izričito ograničava slobodu izražavanja u slučajevima “*zagovaranja nacionalne, rasne ili vjerske mržnje koja predstavlja poticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje*”.⁴⁶

Odluka o uključivanju ove odredbe, koja se može okarakterisati kao utjelovljenje određene konceptualizacije govora mržnje, duboko je osporena. Odbor za ljudska prava, organ Ujedinjenih nacija stvoren na osnovu Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima radi nadzora njegovog provođenja, svjestan napetosti, pokušao je naglasiti da je član 20. u potpunosti kompatibilan s pravom

44 Gagliardone, I., Gal, D., Alves, T., Martinez, G. (2015.), *Countering Online Hate Speech.*, str. 75.

45 Lillich, R. B. (1995.), “U.N. Covenant on Civil and Political Rights, CCPR Commentary,” By Manfred Nowak, Kehl, Strasbourg, Arlington VA: N. P. Engel, Publisher, 1993. Pp. xxviii, 939. Index, \$176; £112;DM/sfr. 262”, *American Journal of International Law.* 89 (2): 460–461.

46 Leo, L. A., Gaer, F. D., Cassidy, E. K. (2011.), “Protecting Religions from Defamation: A Threat to Universal Human Rights Standards”, *Harvard Journal of Law & Public Policy.* 34, str. 769.

na slobodu izražavanja.⁴⁷ U Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima, pravo na slobodu izražavanja nije apsolutno pravo. To države mogu legitimno ograničiti pod ograničenim okolnostima:

“Ostvarivanje prava predviđenih stavom 2. ovog člana nosi sa sobom posebne dužnosti i odgovornosti. Stoga mogu podlijegati određenim ograničenjima, ali ona moraju biti samo ona koja su predviđena zakonom i koja su potrebna: (a) Za poštovanje prava ili ugleda drugih; (b) Za zaštitu nacionalne sigurnosti ili javnog reda (ordre public), ili javnog zdravlja ili morala. “⁴⁸

Između člana 19. stava 3. i člana 20. postoji razlika između izbornih i obaveznih ograničenja prava na slobodu izražavanja. Član 19. stav 3. utvrđuje da ograničenja slobode izražavanja “stoga mogu podlijegati određenim ograničenjima”, pod uslovom da su zakonom predviđena i nužna za određene legitimne svrhe. Član 20. utvrđuje da je svako zagovaranje (određene vrste) mržnje koje predstavlja poticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje “zabranjeno zakonom”. Uprkos naznakama o težini krivičnih djela govora koja bi trebala biti zabranjena zakonom prema članu 20., i dalje postoji složenost.⁴⁹ Posebno postoji siva zona u konceptualiziranju jasnih razlika između (1) izraza mržnje, (2) izraza koji zagovara mržnju i (3)

47 *Opšti komentar* br. 11. (2011.), Odbor za ljudska prava, član 20.: Zabrana propagande za rat i izazivanje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje, 29.7.1983, para. 2. 2011. godine. Odbor je razjasnio svoja stajališta o odnosu članova 19. i 20. kada je ponovo potvrdio da se odredbe međusobno nadopunjuju i da se član 20. „može smatrati *lex specialis* s obzirom na član 19.“, *Opšti komentar* br. 34. (2011.), Odbor za ljudska prava, član 19.: Sloboda mišljenja i izražavanja, CCPR / C / GC / 34, 12.9.2011, par. 48-52. (prikaz, stručni).

48 Član 19. (3) Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima. Link:<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx> (očitanje 11.12.2020.).

49 Čak je i Odbor za ljudska prava, koji je odlučivao o slučajevima koji se odnose na član 20., izbjegao dati definiciju podsticanja na mržnju. *Podsticanje na rasnu i vjersku mržnju i promicanje tolerancije: Izvještaj Visokog povjerenika za ljudska prava* (2006.), *Vijeće za ljudska prava*, A / HRC / 2/6, 20. 09. 2006., para. 36.

govora mržnje koji posebno predstavlja poticanje na praktičnu štetu diskriminacije, neprijateljstva ili nasilja. Iako države imaju obavezu zabraniti govor zamišljen kao “zagovaranje mržnje koja predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje”, u skladu s članom 20. stavom 2.⁵⁰ nije jasno definisano kako to tumačiti.⁵¹

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima propisuje zabranu „miješanja” u slobodu izražavanja koja se odnosi na sve subjekte dok, recimo, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda normira da se ona odnosi samo na „javnu vlast”. Ovakva šira formulacija „miješanja” ima puno opravdanje, budući da ovu slobodu sve više ugrožavaju krupni finansijski interesi i medijski monopoli.⁵²

I. 2. 3. OSTALI MEĐUNARODNI PRAVNI INSTRUMENTI

*Međunarodna konvencija o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije,*⁵³ koja je stupila na snagu 1969. godine, također ima implikacije na konceptualizaciju oblika govora mržnje. Ona se razlikuje od Međunarodnog pakta o građanskim i političkim stvarima u tri aspekta.⁵⁴ Njegova konceptualizacija govora mržnje posebno

50 *Faurisson protiv Francuske*, Komitet za ljudska prava Ujedinjenih nacija (UN-HRC), Communication No. 550/1993, odluka od 8.11.1986. godine, pojedinačno mišljenje Elizabeth Evatt i David Kretzmer, supotpisano od Eckart Klein (saglasno), para. 4.

51 *Izveštaj Visokog predstavnika Ujedinjenih nacija za ljudska prava – Addendum* (2009.), Human Rights Council, ekspertski seminar o vezama između članova 19. i 20. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, A/HRC/10/31/Add.3, 16.1.2009, para. 1. Može se pronaći na slijedećem linku: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G09/103/75/PDF/G0910375.pdf?OpenElement>

52 Miličević, N. (2007.), *Ljudska prava*, Pravni fakultet Sarajevo, str. 120.

53 Link: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cerd.aspx> (očitanje 11.12.2020.).

54 Gagliardone, I., Gal, D., Alves, T., Martinez, G. (2015.), *Countering Online Hate Speech.*, str. 75.

je ograničena na govor koji se odnosi na rasu i etničku pripadnost. U članu 4. stavu (a) utvrđuje da će države stranke Konvencije:

“Izjaviti kao krivično djelo kažnjivo zakonom svako širenje ideja zasnovanih na rasnoj superiornosti ili mržnji, podsticanje na rasnu diskriminaciju, kao i sva djela nasilja ili podsticanje na takva djela protiv bilo koje rase ili skupine osoba druge boje ili etničkog porijekla, kao i pružanje bilo kakve pomoći rasističkim aktivnostima, uključujući njihovo finansiranje; Ova je obaveza koju Međunarodna konvencija o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije nameće državama članicama također stroža od slučaja iz člana 20. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim stvarima koji pokriva kriminalizaciju rasističkih ideja koje nužno ne potiču na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje.”

Važna razlika je u pitanju namjere. Koncept “zagovaranja mržnje” uveden u Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima specifičniji je od diskriminirajućeg govora opisanog u Međunarodnoj konvenciji o sprečavanju svih oblika rasne diskriminacije, jer se podrazumijeva da treba uzeti u obzir namjeru autora, a ne izraz u izolaciji - to je zato što se “zagovaranje” tumači u ovoj konvenciji kao zahtjev za namjerom sijanja mržnje.⁵⁵ Komitet za uklanjanje rasne diskriminacije aktivno se bavio govorom mržnje u svojoj Opštoj preporuci 29, u kojoj Odbor preporučuje državama strankama da:

“(r) Preduzmu mjere protiv bilo kakvog širenja ideja kastičke superiornosti i inferiornosti ili koje pokušavaju opravdati nasilje, mržnju ili diskriminaciju zajednica porijeklom; (s) Preduzmu stroge mjere protiv podsticanja na diskriminaciju ili nasilje nad zajednicama, uključujući putem interneta; (t) preduzmu mjere za podizanje svijesti među medijskim profesionalcima o prirodi i učestalosti diskri-

55 Izvještaj visokog komesara za ljudska prava (2006.), A/HRC/2/6, para. 39. Može se naći na slijedećem linku: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/139/97/PDF/G0613997.pdf?OpenElement> (očitanje 11. 12.2020.).

minacije zasnovane na porijeklu. “⁵⁶

Te tačke, koje odražavaju referencu Međunarodne konvencije o sprečavanju svih oblika rasne diskriminacije na širenje izraza, imaju značaj za internet. Izražavanje ideja u nekim internetskim kontekstima može odmah značiti njihovo širenje. To je posebno važno za privatne prostore koji su počeli igrati javnu ulogu, kao u slučaju mnogih platformi za društvene mreže.⁵⁷

I. 2. 4. REGIONALNI ODGOVORI

Većina regionalnih dokumenata nema posebne odredbe koje se odnose na zabranu govora mržnje, nego oni generalno dozvoljavaju državama da ograniče slobodu izražavanja - koje se odredbe mogu primijeniti u konkretnim slučajevima.⁵⁸

Američka konvencija o ljudskim pravima opisuje ograničenja slobode izražavanja na način sličan Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima u članu 19. stavu 3. Organizacija američkih država također je usvojila još jednu *Deklaraciju o principima slobode izražavanja*,⁵⁹ koja uključuje posebnu klauzulu koja kaže da je “*prethodno uslovljavanje izraza, poput istinitosti, pravovremenosti ili nepristranosti, nespojivo s pravom na slobodu izražavanja priznatim u međunarodnim instrumentima*”.⁶⁰ Međuamerički sud savjetovao je da se “*(a) korištenje slobode informacija ne može kontrolisati preventivnim mjerama, već samo naknadnim izricanjem*

56 Opšta preporuka br. 29 (2002.), Komitet o eliminaciji rasne diskriminacije, Diskriminacija zasnovana na porijeklu (Šezdeset prva sesija), U.N. Doc. A/57/18 at 111 (2002.), ponovo štampana u kompilaciji Opštih komentara i Opštih preporuka usvojenih od tijela sporazuma o ljudskim pravima, U.N. Doc.HRI\GEN\1\ Rev.6 at 223 (2003.), paras. r, s i t.

57 Gagliardone, I., Gal, D., Alves, T., Martinez, G. (2015.), *Countering Online Hate Speech.*, str. 75.

58 Ibid, str. 75.

59 Link <http://www.oas.org/en/iachr/expression/showarticle.asp?artID=26&IID=1> (očitanje 11.12.2020.).

60 *Međuamerička deklaracija o principima o slobodi izražavanja* (2000.), Međuamerička komisija o ljudskim pravima, 20.10.2000, para. 7.

sankcija onima koji su krivi za zlostavljanje”.⁶¹ Sud takođe nameće test za države koje su voljne donijeti ograničenja slobode izražavanja, jer moraju poštovati sljedeće zahtjeve: “a) postojanje prethodno utvrđenih osnova odgovornosti; b) izričitu i preciznu definiciju tih osnova zakonom; c) legitimitet ciljeva kojima se želi postići; d) pokazivanje da su ti osnovi odgovornosti ‘neophodni da bi se osigurali’ gore navedeni ciljevi.”⁶² Međuamerički sistem ima posebnog izvjestioca za slobodu izražavanja koji proveo sveobuhvatno istraživanje o govoru mržnje. Njegov je zaključak bio da se međuamerički sistem ljudskih prava po ključnoj tački razlikuje od Ujedinjenih naroda i evropskog pristupa: međuamerički sistem pokriva samo govor mržnje koji zapravo dovodi do nasilja i isključivo takav govor može biti ograničen.⁶³

*Afrička konvencija o ljudskim pravima i pravima naroda*⁶⁴ ima drugačiji pristup u članu 9. (2.), omogućavajući ograničenja u pravima sve dok su „u okviru prava“. Ovaj koncept je kritikovan,⁶⁵ jer ovako države mogu manipulirati njihovim zakonodavstvom i oslabiti suštinu prava na slobodu izražavanja. Deklaracija o pravima na slobodu izražavanja u Africi elaborira veći standard ograničenja slobode izražavanja, kada određuje da se pravo “ne smije ograničavati iz razloga javnog reda ili nacionalne sigurnosti, osim ako postoji stvarni rizik od nanošenja štete legitimnom interesu i ako postoji uska uzročna veza između rizika od nanošenja štete i izražavanja”.⁶⁶

61 *Savjetodavno mišljenje* OC-5/85 (1985.), Međuamerička komisija o ljudskim pravima, 13. 11. 1985, para. 39. Može se pronaći na sljedećem linku: https://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_05_ing.pdf (očitanje: 11. 12. 2020.).

62 *Ibid.*

63 *Ibid.*

64 Link https://au.int/sites/default/files/treaties/36390-treaty-0011_-_african_charter_on_human_and_peoples_rights_e.pdf (očitanje 11. 12. 2020.).

65 Viljoen, F. (2007.), *International Human Rights Law in Africa*, Oxford: Oxford University Press.

66 *Deklaracija principa o slobodi izražavanja u Africi* (2002.), Afrička komisija o ljudskim pravima i pravima naroda, 32. sesija, Banjul, 17.-23. oktobar 2002. Može se pronaći na linku <http://hrlibrary.umn.edu/achpr/expressionfreedomdec.html#:~:text=Freedom%20of%20Expression-,1.,and%20in%20a%20democratic%20society> (očitanje: 11. 12. 2020.).

1990. je Organizacija islamske konferencije (koja je kasnije preimenovana u Organizacija islamske saradnje OIC) usvojila Kairsku deklaraciju o ljudskim pravima u islamu,⁶⁷ koja poziva na zabranu govora koji se proteže i izvan slučajeva neposrednog nasilja. „Nije dozvoljeno pobuditi nacionalističku ili doktrinarnu mržnju ili raditi nešto što bi moglo biti poticanje prema bilo kojoj formi rasne diskriminacije”.⁶⁸ Ova deklaracija proklamuje takođe da će „svako imati pravo da slobodno izrazi svoje mišljenje na takav način koji ne bi bio suprotan principima šerijatskog prava.”⁶⁹ Treba napomenuti da se ova deklaracija odnosi na države u kojima ograničenje slobode izražavanja može ići toliko daleko da se može izreći smrtna kazna za zločine kao što su apostazija, blasfemija ili druge izjave koje se mogu smatrati suprotnim dominantnoj religiji.⁷⁰

Arapska povelja o ljudskim pravima, koju je usvojilo Vijeće Lige arapskih država 2004. godine, u članu 32. sadrži i odredbe koje su bitne i za internetsku komunikaciju jer garantuje pravo na “slobodu mišljenja i izražavanja i pravo tražiti, primati i prenositi informacije i ideje bilo kojim medijem, bez obzira na geografske granice”.⁷¹ Omogućuje široko ograničenje u stavu 2.: “Takva prava i slobode izvršavaće se u skladu s osnovnim vrijednostima društva.”⁷²

67 Link <https://www.fmreview.org/sites/fmr/files/FMRdownloads/en/FMRpdfs/Human-Rights/cairo.pdf> (očitanje 11.12.2020.).

68 Član 22. (d) Kairske deklaracije o ljudskim pravima u islamu.

69 Ibid, član 22. (a)

70 Prema studiji Međunarodne humanističke i etičke unije, Afganistan, Iran, Malezija, Maldivi, Mauritanija, Nigerija, Pakistan, Katar, Saudijska Arabija, Somalija, Sudan, Ujedinjeni Arapski Emirati i Jemen su države u kojima se izriče smrtna kazna za religijska uvjerenja. Sve ove države, osim Pakistana, dozvoljavaju smrtnu kaznu za apostaziju, dok Pakistan izvršava smrtnu kaznu za blasfemiju, što uključuje nevjerovanje u Boga. Louis D, (2017.), *The countries where apostasy is punishable by death: <https://www.indy100.com/news/the-countries-where-apostasy-is-punishable-by-death-7294486>* (očitanje 11. 12. 2020.).

71 Arapska povelja o ljudskim pravima (2004.), Liga arapskih država, 22.5.2004, stupila na snagu 15.3.2008., para. 32 (1).

72 Ibid, član 32 (2).

*Deklaracija ASEAN-a (asocijacija država Jugoistočne Evrope) o ljudskim pravima*⁷³ uključuje pravo na slobodu izražavanja u članu 23. Član 7. Deklaracije predviđa opšta ograničenja, potvrđujući da se *“ostvarivanje ljudskih prava mora razmatrati u regionalnom i nacionalnom kontekstu imajući na umu različite političke, ekonomske, pravne, socijalne, kulturne, istorijske i vjerske uslove.”*⁷⁴

Povelja Evropske unije o osnovnim pravima, koja u članu 11. proglašava pravo na slobodu izražavanja, sadrži klauzulu koja zabranjuje zloupotrebu prava. Tvrdi da se Povelja ne smije tumačiti tako da implicira bilo kakvo *“ograničenje u većoj mjeri nego što je tamo predviđeno”*.⁷⁵ Primjer ograničenja koje podrazumijeva strogo ispitivanje nužnosti i proporcionalnosti je odredba o slobodi izražavanja u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima,⁷⁶ koja naglašava da ostvarivanje slobode izražavanja nosi dužnosti i odgovornosti. Na njega se mogu primjenjivati *„formalnosti, uslovi, ograničenja ili kazne propisani zakonom i neophodni u demokratskom društvu, u interesu nacionalne sigurnosti, teritorijalne cjelovitosti ili javne sigurnosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala radi zaštiti zdravlja ili morala, za zaštitu ugleda ili prava drugih, za sprečavanje otkrivanja povjerljivo primljenih podataka ili za održavanje autoriteta i nepristranosti pravosuđa “*.⁷⁷

Evropski sud za ljudska prava pažljivo pravi razliku između govora mržnje i prava pojedinaca da slobodno izražavaju svoje stavove, čak i ako se drugi vrijeđaju.⁷⁸ Postoje regionalni slučajevi rele-

73 Link https://www.asean.org/storage/images/ASEAN_RTK_2014/6_AHRD_Booklet.pdf (očitanje 11.12. 2020.).

74 Link <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=EN> (očitanje 11. 12.2020.).

75 Član 54. Povelje o osnovnim pravima Evropske unije.

76 Link https://www.asean.org/storage/images/ASEAN_RTK_2014/6_AHRD_Booklet.pdf (očitanje 11.12. 2020.).

77 Član 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

78 *Handyside protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, aplikacija br. 5493/72, presuda od 7.12.1976.

vantni posebno za govor mržnje na internetu.⁷⁹ Savjet Evrope izdao je 2000. godine Opštu političku preporuku o borbi protiv širenja rasističkog, ksenofobnog i antisemitskog materijala putem interneta.⁸⁰ Stvaranje Konvencije Savjeta Evrope o kibernetičkom kriminalu 2001. godine, koja reguliše uzajamnu pomoć u pogledu istražnih ovlasti, pruža državama potpisnicama mehanizam za postupanje s kompjuterskim podacima, koji bi uključivao i transnacionalni govor mržnje na internetu. 2003. godine je Savjet Evrope pokrenuo dodatni protokol uz Konvenciju o kibernetičkom kriminalu koji se bavi izražavanjem rasizma i ksenofobije na internetu. Konvencija i njezin protokol otvoreni su za potpisivanje i ratifikaciju država izvan Evrope, a druge države, poput Kanade i Južne Afrike, već su dio ove konvencije. Protokol državama članicama nameće obavezu kriminaliziranja rasističkih i ksenofobičnih vrijeđanja na mreži “(i) osoba iz razloga što pripadaju skupini koja se razlikuje po rasi, boji kože, porijeklu ili nacionalnom ili etničkom porijeklu, kao i vjeri, ako se koristi kao izgovor za bilo koji od ovih faktora, ili (i) grupu lica koja se razlikuje po bilo kojoj od ovih karakteristika”⁸¹

Article 19,⁸² organizacija za ljudska prava iz Ujedinjenog Kraljevstva, osnovana 1987. godine za globalno djelovanje, s mandatom zaštite slobode izražavanja i slobode informacije, dala je 2012. godine listu faktora koji se trebaju pratiti da bi se zaključilo da li je riječ o govoru koji potpada pod slobodu izražavanja ili je

79 ECRI-jeva preporuka o opštoj politici br. 6. o borbi protiv širenja rasističkog, ksenofobičnog i antisemitističkog materijala putem interneta (2000.), usvojena 15.12.2000. Može se pronaći na linku <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-6-on-combating-the-dissemination/16808b5a8d> (očitanje 11.12.2020.).

80 Konvencija o kibernetičkom kriminalu (2001.), Savjet Evrope, 23.11.2001, para. 31-34.

81 Dodatni protokol uz Konvenciju o kibernetičkom kriminalu koji se tiče kriminalitacije akata rasističke i ksenofobične prirode počinjene kroz kompjuterske sisteme (2003.), Savjet Evrope, 28.1.2003, član 5. para 1.

82 <https://www.article19.org/> (očitanje 11. 12. 2020.).

riječ o nelegitimnom ekstremnom govoru. Ti faktori prate praksu Evropskog suda za ljudska prava. To su kontekst u kojem se govornik izrazio, pozicija govornika, njegov politički status i pozicija u javnom životu, kao i uticaj koji on ima na publiku, da li je govornik imao namjeru da podstakne mržnju ili nasilje, sadržaj govora (koji je i centralni faktor), domašaj govora (sankcionisan može biti samo govor izveden u javnosti), te vjerovatnoća da će štetni govor prouzrokovati štetne posljedice.

I. 3. ODNOS GOVORA MRŽNJE I DRUGIH DRUŠTVENIH POJAVA

Govor mržnje treba razlikovati od sličnih koncepata kao što su genocid, diskriminacija i krivična djela učinjena iz mržnje. Kod genocida, u skladu sa standardima koje je u članu 2. postavila *Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*, potrebna je namjera da se, djelimično ili u totalitetu, uništi nacionalna, etnička, rasna ili religijska skupina. Veza između slobode izražavanja i genocida je u tzv. poricanju genocida. Određene odredbe Okvirne odluke Vijeća Evropske unije o borbi protiv rasizma i ksenofobije,⁸³ koja je stupila na snagu 6.12. 2008. godine, omogućavaju državama članicama Evropske unije da ograniče obim nacionalnih odredbi koje kriminaliziraju negiranje genocida. Međutim, sve države članice Evropske unije su pod obavezom da kriminalizuju poricanje genocida kada je izvedeno ili na način da inicira nasilje ili mržnju, ili na način koji će vjerovatno uznemiriti javni red ili koji je prijeteći, pogrdan ili uvredljiv. Među evropskim državama ne postoji jedinstven pristup za kriminalizovanje poricanja genocida,⁸⁴ a u nekim državama se nedostatak inkriminacije ističe kao goruće pitanje.⁸⁵

83 2008/947/PUP.

84 Herceg Pakšić, B. (2017.), „Tvorba novih standarda u slučajevima teških oblika govora mržnje: negiranje genocida pred Europskim sudom za ljudska prava“.

85 Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 67 (2), 229–253., str. 237.

Negiranje genocida se može efikasno goniti i na osnovu zakona koji zabranjuju govor mržnje,⁸⁶ ali se u literaturi navodi da postoje i države koje imaju odgovarajuću zakonsku regulativu koja inkriminira govor mržnje, ali se pravdi uspješno ne privode negatori genocida.⁸⁷ Bosna i Hercegovina jedna je od država u kojoj postoji zabrana negiranja genocida koji izaziva mržnju.⁸⁸ Riječ diskriminacija potiče od latinske riječi *discriminare* koja znači pratiti razliku, tj. odvajati.⁸⁹ Diskriminacija podrazumijeva postupke razlikovanja i stavljanja pojedinaca i društvenih grupa zbog ličnih osobina u nejednak položaj. Može biti zasnovana na nacionalnom, vjerskom identitetu, rasi, polu, seksualnoj orijentaciji, političkom uvjerenju, itd. Za govor mržnje i diskriminaciju se često kaže da predstavljaju sinonime „jer se govorom mržnje pravi razlika među pojedincima, odnosno društvenim grupama na osnovu nekih ličnih karakteristika koje

86 Bingas, D. (2011.), „Poricanje genocida i pravo na slobodu izražavanja“, Pravna misao, broj 5-6/2011, 35-60., str. 39.

87 Bazylar, M. J. (2006.), Holocaust denial laws and other legislation criminalizing promotion of nazism. Yad Vashem International Institute for Holocaust Studies, str. 1. bilj. 9. Preuzeto s <http://www.ihgilm.com/wp-content/uploads/2016/01/Holocaust-Denial-Laws.pdf> (očitanje 11.12.2020.).

88 Član 163. KZ FBiH („Izazivanje narodnosne, rasne i vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti“ (među konstitutivnim narodima i ostalim koji žive u Federaciji)) u stavu 5. sadrži odredbu: „*Ko krivično djelo iz stava (1) ovog člana učini javnim poricanjem ili opravdanjem genocida, zločina protiv čovječnosti ili počinjenih ratnih zločina utvrđenih pravosnažnom odlukom Međunarodnog suda pravde, Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju ili domaćeg suda kaznit će se kaznom zatvora od tri mjeseca do tri godine.*“ Malo je vjerovatno da bi neko mogao biti osuđen za negiranje jer biće djela nije propisano. Za lakše procesuiranje bi bio potreban poseban zakon u kojem će se opisati biće djela, a u KZ propisati blanketne dispozicije koja će uputiti na taj zakon. Nametanje ovakvog zakona je najavio i visoki predstavnik: <https://www.6yka.com/novosti/inzko-spreman-sam-nametnuti-zakon-o-negiranju-genocida-video> (očitanje 11.12.2020.).

89 Bohle, F. L. (2013.) *Stigmatization, Discrimination and Illnes: Experiences among HIV – Seropositive Women in Tanga, Tanzania*, Universitätsverlag Göttingen, str 27.

posjeduju, tj. vrši se njihova diskriminacija“.⁹⁰ Ipak, diskriminacija ima daleko šire značenje od govora mržnje budući da je u širem smislu govor mržnje samo jedno od sredstava, metoda, načina diskriminacije. Diskriminacijom se rijetko drugi direktno pozivaju na diskriminatorno postupanje (npr. u tržištu rada po osnovu pola), dok govor mržnje ima ofanzivni karakter i on poziva na diskriminatorno postupanje ili napadačke aktivnosti u odnosu na pojedince ili grupe zbog njihovih zaštićenih karakteristika. O odnosu govora mržnje i krivičnih djela počinjenih iz mržnje biće posvećeno jedno poglavlje u ovoj publikaciji. Njihov odnos je i najkomplicovaniji, jer su krivična djela iz mržnje posljedica govora mržnje, dok je govor mržnje uzrok, prethodnik, a često i pratilac govora mržnje.

I uvreda i kleveta, kao i govor mržnje spadaju u oblike ograničenja slobode izražavanja. Obje imaju negativne posljedice po žrtvu. Razlikuju se po tome što se uvreda i kleveta odnose na osobine (izgled, sposobnosti itd.) konkretnog pojedinca, dok je govor mržnje usmjeren na osobine koje su zaštićene osnove od diskriminatornog postupanja (rasa, etnicitet, vjeroispovijest, seksualna orijentacija itd.) te imaju šire negativne efekte, tj. efekte za cijelu grupu, ne samo za konkretnog pojedinca. U većini država uvreda i kleveta su regulisane normama građanskog prava,⁹¹ te se rješavaju u građanskom sudskom postupku, dok govor mržnje primarno spada pod krivično pravo (uz regulisanje u konkretnim državama i normama drugih grana prava). Iz ovog proizilazi da je stepen društvene opasnosti veći kada je riječ o govoru mržnje nego o uvredi i kleveti.

90 Ivanović, R. A., Randelović, D., Totić, M. (2019.), *Govor mržnje u elektronskim medijima i na društvenim mrežama*, Novi Pazar, str. 37.

91 O potrebi dekriminalizacije klevete akribično je pisala Mrvić-Petrović, upor. Mrvić-Petrović, N. (2013.), “*Dekriminalizacija klevete – supremacija slobode izražavanja u odnosu na čast i ugled*”, *Strani pravni život*, god. 57. br. 2, 43-58., str. 44-52.

I. 4. ISTORIJSKI RAZVOJ GOVORA MRŽNJE U SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA

Sjedinjene Američke Države su od početka svog postojanja sloville kao „obećana zemlja“. Brojni Englezi, Nijemci, Francuzi, Španci i ostali su, ponajviše zbog prirodnih bogatstava, došli iz Evrope na područje današnjeg SAD-a. Anglosaksonska komponenta je dominirala, što je odredilo dalje etničko uobličavanje u ovoj državi.⁹² Tlo za mržnju između različitih segmenata se formiralo kada su, mahom sa Sicilije, krajem devetnaestog i početkom dvadesetog vijeka, došli Italijani. Nakon njih u Drugom svjetskom ratu i poslije njega, u Sjedinjene Države su stigli Jevreji, preživjele žrtve nacističkog režima. Indijanci, starosjedioci i Afroamerikanci, dovedeni iz Afrike kao roblje, žrtve su istorijske nepravde, učinjene od strane bjelačke većine.

Prvi amandman na Ustav Sjedinjenih Američkih Država od 1787. godine određuje da zakonodavno predstavničko tijelo, Kongres, ne može donositi nikakav zakon o ustanovljavanju državne religije, niti zakon koji zabranjuje slobodno ispoljavanje vjere, kao ni zakon koji ograničava slobodu govora ili štampe ili pravo naroda na mirne zborove i upućivanje peticije vladi za ispravljane nepravdi. Pozivanjem na ovaj amandman, građani Sjedinjenih Američkih Država sebi daju širi prostor za manevar da izbjegnju odgovornost, što je privilegija kakvu nema stanovništvo u drugim državama. Vesna Alaburić piše da brojni ugledni pravni teoretičari i intelektualci odriču državi pravo da sankcioniše govor mržnje, što ne znači da oni takav govor podržavaju ili odobravaju, već „jednostavno smatraju da je sloboda izražavanja toliko značajna i važna vrijednost za čovjeka i društvo, pa se represivni aparat države u tu slobodu ne smije miješati, osim u izuzetnim i strogo definisanim/ograničenim slučajevima“.⁹³ Postoji, dakle, u okviru određenog društva određeni

92 Živojinović, D. (1971.), *Dokument o američkoj istoriji*, BIGZ.

93 Alaburić, V. (2003.), „Ograničavanje ‘govora mržnje’ u demokratskom društvu – teorijski, zakonodavni i praktički aspekti“, *Hrvatska pravna revija*, Zagreb, str. 1.

stepen dopuštenog dijaloga, a ograničenja se mogu uređivati samo pravnim aktima, od strane državnih organa. S druge strane, kada se ovako široko postavi sloboda izražavanja, ostavlja se prostor za zagovaranje i djelovanje retrogradnih ideologija. Budući da su Sjedinjene Američke Države imaju raznoliku populaciju, govor mržnje može vrlo lako da služi širenju diskriminacije.

Iako se rasizam javio znatno ranije,⁹⁴ Ku Klux Klan je simbol rasne netrpeljivosti u Sjedinjenim Državama. Osnovan je poslije građanskog rata, u drugoj polovini devetnaestog vijeka. U sferi govora mržnje i njegove primjene, pripadnici Klana su učinili mnogo zla prema Afroamerikancima. Ubistva ove društvene kategorije su bila ritualna, vršena najčešće putem tzv. linčovanja (*eng. lynching*), tj. vješanjem. Pohodi Ku Klux Klana se u brutalnosti mogu porediti sa današnjim zločinima protiv čovječnosti koji su izričito zabranjeni međunarodnim konvencijama i običajima vođenja rata.⁹⁵ Klan se ugasio nakon nekoliko decenija, ali se ponovo aktivirao 1915. godine. Članovi Klana su bili isključivo protestanti, a targetirane grupe, pored Afroamerikanaca, koje su smatrali za najveću prijetnju po stabilnost Sjedinjenih Država (kao razlog su označili njihovu neobrazovanost), bili su i Indijanci, Jevreji i katolici. To je „spoj rasizma, antisemitizma, antikaticizma i antiimigrantskog raspoloženja s idejama o ‘ženskoj čistoći’ i muškom dominacijom u okviru domaćinstva“. ⁹⁶ Kao jedan od primjera govora mržnje može se navesti i prvi blockbuster ikada - film „Rođenje jedne nacije“ (*eng. The Birth of a Nation*) iz 1915. godine, trosatna rasistička propaganda,

94 Tipičan primjer je kada su 1763. godine, za vrijeme Pontiakove pobune, doseljenici pokušali da lokalno stanovništvo zaraze velikim boginjama, upor. Richter, D. K. (2003.) *Facing East from Indian Country – A Native History of Early America*, Harvard University Press, str. 208.

95 Ivanović, R. A., Randelović, D., Totić, M. (2019.), *Govor mržnje u elektronskim medijima i na društvenim mrežama*, Novi Pazar, str. 44.

96 Yeselson, R. (2015.), *The Return of the 1920s*, The Atlantic. Link <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2015/12/the-return-of-the-1920s/422163/> (očitanje 11. 12. 2020.).

koja počinje s Građanskim ratom i koja završava tako što Ku Klux Klanovci jašu prema jugu da spase bijelce od Afroamerikanaca za vrijeme perioda Rekonstrukcije. Direktor D. W. Griffith je portretirao oslobođene robove kao divljake, nevrijedne da budu slobodni, kao necivilizovane, koji imaju snažne nagone prema bijelim ženama koje „love“. Film je imao devastirajuće efekte na rasne odnose, a odjek se i danas čuje.

Borba boraca za ljudska prava u SAD je krunisana usvajanjem Zakona o građanskim pravima (*eng. Civil Rights Act*) 1964. godine, koji zabranjuje bilo kakav oblik diskriminacije na osnovu pola, etničke ili rasne pripadnosti, garantuje dostupnost obrazovanja svim građanima, pravo glasa, te prava u oblasti zapošljavanja, prava iz radnog odnosa i u vezi s radnim odnosom. Osamdesetih godina prošlog vijeka došlo je do oživljavanja rasističkih stavova u američkom društvu. Krajem osamdesetih i početkom devedesetih je jedan broj fakulteta i univerziteta odlučio da ograniči govor mržnje i usvoji kodeks ponašanja učenika koji kažnjava sve oblike izražavanja koji vrijeđaju na osnovu rase, pola, religije, bračnog statusa, seksualne orijentacije i fizičkih karakteristika.⁹⁷ Značajan događaj za međurasne odnose u SAD bilo je premlaćivanje Afroamerikanca Rodneya Kinga 29.4.1992. godine od strane četiri bijela policajca u Los Angelesu, koji su na koncu oslobođeni od optužbe, nakon čega su izbili neredi u tom gradu. Neredi su bili samo kulminacija verbalnog i fizičkog nasilja prema manjinskim grupama. 2020. godine su se ponovili protesti, ovaj put u više gradova u SAD-u (u svim saveznm državama), pa su se proširili globalno, nakon što je Afroamerikanac George Floyd ubijen od strane jednog od četvoro policijaca koji su ga hapsili u Mineapolisu (policajac mu je klečao preko osam minuta na vratu, što je dovelo do zastoja srca). Policaj-

97 Walker, S. (1994.), *Hate Speech: The History of an American Controversy*, University of Nebraska Press, str. 6

cima se trenutno sudi.⁹⁸

U zadnjoj deceniji u ovoj se državi desilo nekoliko teških incidenata. Primjer su rasistički grafiti koji su 2013. godine osvanuli u kalifornijskoj srednjoj školi u Agouri,⁹⁹ a koji su sadržavali i „listu za odstrel“ Afroameričkih studenata. Takođe su na istoj školi nekoliko dana ranije osvanuli grafiti na kojima je pisalo „Vratite se u Afriku“. Prije dvije godine su ispisani grafiti na srednjoj školi Mauntin Vista¹⁰⁰ koji su sadržavali i riječ „crnčuga“ (*eng. nigger*), kojima su Afroamerikanci u prošlosti označavani u SAD-u, u periodu otvorene državne diskriminacije. Na godišnjicu Kristalne noći, tokom koje je u nacističkoj Njemačkoj uništavana imovina Židova, u Filadelfiji su, nakon objavljivanja rezultata izbora za predsjednika SAD-a, osvanuli nacistički simboli - svastike.¹⁰¹ Nakon 11. septembra, povećao se broj slučajeva govora mržnje i krivičnih djela iz

98 Bivši policajac Derek Chauvin suočen je s optužbama za ubistvo drugog stepena, ubistvo trećeg stepena i ubistvo drugog stepena u Floydovoj smrti 25. 5. 2020. Thomas Lane i J. Alexander Kueng, koji su pomogli obuzdati Floyda, i Tou Thao, koji je stajao u blizini ostalih, optuženi su za pomaganje i poticanje ubistva drugog stepena te pomaganje i poticanje ubistva drugog stepena. Prvobitna optužnica za Chauvina, koji je klečao Floyd u na vratu je bila ubistvo trećeg stepena. Teža optužnica za Dereka Chauvina znači i veće šanse da bude oslobođen (čak i uz snimke). Kod ubistva drugog stepena tužioci u SAD-u moraju dokazati bez imalo sumnje da je namjera policajaca bila da ubiju George Floyd. Kod ubistva trećeg stepena sve što su tužioci morali dokazati je da su policijske radnje dovele do smrti. A u SAD sistemu ima i porota (koja je oslobodila optužene policijske službenike na suđenju za premlaćivanje Rodney Kinga 1992. godine). Plus je notorna činjenica da su policijski službenici u SAD-u za ovakve stvari rijetko optuživani, a kamoli osuđivani.

99 Xia, R. (2013.), Agoura High School students targeted in racist graffiti. Link <https://www.latimes.com/local/lanow/la-xpm-2013-may-16-la-me-ln-agoura-hills-high-school-students-targeted-in-racist-graffiti-20130516-story.html> (očitanje 11.12. 2020.).

100 Arenas, V. (2018.), Principal responds after racist graffiti appears on wall at Mountain Vista High School. Link: <https://kdvr.com/news/principal-responds-after-racist-graffiti-appears-on-wall-at-high-school/amp/> (očitanje 11. 12. 2020.).

101 Brey, J. (2016.), Nazi-Related Trump Graffiti Found in South Philly. Link <https://www.phillymag.com/news/2016/11/09/nazi-trump-graffiti-south-philadelphia/> (očitanje 11.12.2020.).

mržnje, ne samo u ovoj državi, već i u svijetu. Između 2014. i 2016. godine broj zločina govora mržnje prema muslimanima u SAD-u uvećao se za 65%.¹⁰² U zadnjih pet godina bilo je mnogo slučajeva govora mržnje i zločina iz mržnje prema muslimanima i Jevrejima, ali se najteži (po broju žrtava – 49 ubijenih) zločin desio 2016. godine u Orlando, u pucnjava u noćnom klubu koji je bio okupljalište LGBTI populacije.

Nakon dramatičnih terorističkih incidenata iz 2014. godine, pojavili su se pozivi na restriktivnije ili nametljivije mjere za suzbijanje potencijala interneta za širenje mržnje i nasilja, jer su veze između nasilja na mreži i izvan njega bile dobro poznate. Suprotno tome, kao što pokazuje sljedeći primjer, javni oblici često mogu zavarati. „Stormfront“ se smatra prvim „web siteom mržnje“.¹⁰³ Riječ je o internet-forumu bijelih nacionalista, bijelih supremacista, antisemita, poricatelja Holokausta, te neonacista. Ovaj web site mržnje je zasnovan na mržnji po osnovu rase. Pokrenuo ga je u martu 1995. bivši lider Ku Klux Klana Don Black i brzo je postao popularan prostor za raspravu o idejama povezanim s neonacizmom, bijelim nacionalizmom i bijelim separatizmom, prvo u Sjedinjenim Američkim Državama, a potom i na globalnom nivou.¹⁰⁴

Nazivan je najmoćnijim aktivnim uticajem u pokretu bijelih nacionalista“.¹⁰⁵ „Stormfront“ je 2001. godine izvršio tranziciju od standardnog web sitea u interaktivni forum. Domaćini foruma pozivaju na rasni sveti rat i poticanje na upotrebu nasilja kako bi se

102 *The Empowerment of Hate: The Civil Right Implications of Islamophobic Bias in the U. S.* 2014.-2016. (2017.), Council of American-Islamic Relations (CAIR).

103 Meddaugh, P. K., Kay, J. (2009.), „Hate Speech or “Reasonable Racism?” The Other in Stormfront”, *Journal of Mass Media Ethics*, 24 (4): 251–268.

104 Bowman-Grieve, L. (2009.), “Exploring “Stormfront”: A Virtual Community of the Radical Right”, *Studies in Conflict & Terrorism*, 32 (11): 989–1007.

105 T.K. Kim (2005.), Hate Website Stormfront Sees Rapid Growth of Neo-Nazi Community, *Intelligence Report*, July 27, 2005. <https://www.splcenter.org/fighting-hate/intelligence-report/2005/hate-website-stormfront-sees-rapid-growth-neo-nazi-community> (očitanje 11.12.2020.).

oduprli imigraciji¹⁰⁶ i smatra se prostorom za regrutiranje aktivista i moguću koordinaciju nasilnih djela.¹⁰⁷ Nekoliko studija koje su istraživale ko su zapravo korisnici „Stormfronta“ prikazuju složenu sliku. Umjesto da ga vide kao prostor za koordinaciju akcija, poznati aktivisti ekstremne desnice optužili su forum da je samo skup za “ratnike s tastaturom”. Npr. jedan od njih, kako su izvijestili De Koster i Houtman, izjavio je: “Pročitao sam poprilično članaka oko foruma i čini mi se da se stvara velika frka, a malo se toga događa. Sama rubrika aktivizam / politika je očigledno smiješna. [...] A da ne spominjem skupštine na kojima se pojavi samo četvero ljudi.”¹⁰⁸ Još više otkrivaju neki od odgovora redovnih članova web stranice na ove optužbe. Kao što je jedan od njih tvrdio: “Sigurno imam pravo na mišljenje bez da ga aktivno provodim... Ne prisustvujem demonstracijama niti se pridružujem političkoj stranci. Ako me ovo čini ratnikom s tastaturom, to je u redu. Ovako se osjećam dobro... Ne stidim se toga.” De Koster i Houtman istražili su samo jedno nacionalno poglavlje „Stormfronta“ i nereprezentativni uzorak korisnika, ali odgovori poput ovih gore trebali bi barem pozivati na oprez prema hipotezama koje povezuju izraze i postupke, čak i u prostorima čija je glavna funkcija pružanje ekstremističkih stavova.¹⁰⁹ Southern Poverty Law Centre je 2014. godine objavio istraživanje koje je utvrdilo da su korisnici web sitea “navodno odgovorni za ubistva gotovo 100 ljudi u prethodnih pet godina”.¹¹⁰ Iako je njegova popularnost

106 Bowman-Grieve, L. (2009.), “Exploring ‘Stormfront’: A Virtual Community of the Radical Right”, *Studies in Conflict & Terrorism*, 32 (11): 989-1007.

107 Nobata, C., Tetreault, J., Thomas, A., Mehdad, Y., Chang, Y. (2016.), “Abusive Language Detection in Online User Content”, *Proceedings of the 25th International Conference on World Wide Web*, 145-153.

108 Koster, W. D., Houtman, D. (2008.), „’Stormfront’ Is Like a Second Home to Me”, *Information, Communication & Society*, 11 (8): 1155–1176.

109 Gagliardone, I., Gal, D., Alves, T., Martinez, G. (2015.), *Countering Online Hate Speech*, str. 75.

110 Cohen-Almagor, R. (2018.). „Taking North American white supremacist groups seriously: The scope and challenge of hate speech on the Internet”, *The International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*. 7- 9.

padala, u određenim trenucima privremeno i zasjenjena novijim sajtovima i iako je forum imao finansijske probleme, „Stormfront“ ostaje značajna online mreža bijelih supremacista i omogućava uvid u arhivu od blizu 20 godina diskursa bijelih nacionalista.¹¹¹

111 Weill, K. (2018.), „‘Stormfront’, the Internet’s Oldest White Supremacist Site, Says it’s Going Broke”, The Daily Beast, <https://www.thedailybeast.com/stormfront-the-internets-oldest-white-supremacist-site-says-its-going-broke> (očitanje 11. 12. 2020.).

II. SLOBODA IZRAŽAVANJA

Pravo na slobodu izražavanja je jedno do osnovnih ljudskih prava. Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama (u daljem tekstu EKLJP) štiti širok obim ljudskih prava i osnovnih sloboda. Iako među zaštićenim pravima nema formalne hijerarhije, Evropski sud za ljudska prava (u daljem tekstu ESLJP) konstantno ističe dominantan značaj slobode izražavanja kao ključnog postulata demokratije koja je u tom smislu važna za zaštitu svih drugih prava i sloboda iz Konvencije.

ESLJP u svojim odlukama naglašava da sloboda izražavanja predstavlja jedan od osnovnih temelja demokratskog društva i preduslov je za njegov napredak, kao i za lično ispunjenje svakog pojedinca (*Lingens protiv Austrije*,¹¹² *Sener protiv Turske*,¹¹³ *Thoma protiv Luksemburga*.¹¹⁴ i dr.). Ustavni sud Bosne i Hercegovine u potpunosti prihvata koncept člana 10. EKLJP-a i stavove sadržane u praksi ESLJP-a te naglašava: „Sloboda izražavanja je *conditio sine qua non* funkcionisanja i opstanka svakog demokratskog društva i garancija svih drugih ljudskih prava i sloboda.”¹¹⁵

Imajući u vidu dominantan značaj slobode izražavanja, ne čudi što je to pravo apostrofirano u svim važnim međunarodnim i regionalnim dokumentima o ljudskim pravima. Bosna i Hercegovina je dužna da obezbjeđuje i jamči slobodu izražavanja na nivou standarda koji su sadržani u međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima i odlukama ESLJP-a.

112 *Lingens protiv Austrije*, aplikacija br. 9815/82, presuda od 8.7.1986. godine.

113 *Sener protiv Turske*, aplikacija br. 26680/95, presuda od 18.7.2000. godine.

114 *Thoma protiv Luksemburga*, aplikacija br. 38432/97, presuda od 29.3.2001. godine.

115 Odluka Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, br. AP 520/10 od 24.5.2013. godine.

Najznačajniji međunarodni dokumenti koji regulišu slobodu izražavanja su:

1. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948.) koja u članu 19. propisuje:

„Svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, što obuhvata i pravo da ne bude uznemiravan zbog svog mišljenja, kao i pravo da traži, prima i širi obavještenja i ideje bilo kojim sredstvima i bez obzira na granice.”

2. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966.) u članu 19. garantuje pravo na slobodu izražavanja na sljedeći način:

„1. Niko ne može biti uznemiravan zbog svojih mišljenja.

2. Svako lice ima pravo na slobodu izražavanja; ovo pravo bez obzira na granice, podrazumijeva slobodu iznalaženja, primanja i širenja informacija i ideja svih vrsta, u usmenom, pisanom, štampanom ili umjetničkom obliku, ili na bilo koji način po slobodnom izboru.

3. Ostvarivanje sloboda predviđenih u tački 2. ovog člana obuhvata posebne dužnosti i odgovornosti. Sljedstveno tome, ono može biti podvrgnuto izvjesnim ograničenjima koja moraju, međutim, biti izričito određena zakonom, a potrebna su iz razloga:

a) poštovanja prava ili ugleda drugih lica;

b) zaštite državne bezbjednosti, javnog reda, javnog zdravlja i morala.”

3. EKLJP, koji je potpisan u Rimu 4. novembra 1950. godine, a ratifikovan od strane Bosne i Hercegovine u julu mjesecu 2002. godine, u članu 10. propisuje:

„Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu mišljenja, slobodu primanja i saopštavanja (prenošenja) informacija i ideja, bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ovaj član ne sprečava države da zahtijevaju dozvole za rad radio, televizijskih i filmskih kompanija.”

Pod pravom na slobodu izražavanja se, u najširem smislu, po-

drazumijeva pravo na mišljenje, pravo na iznošenje informacija i ideja, tj. nečije pravo da se izrazi i to čini suštinu ovog prava, ali član 10. također garantuje i pravo na primanje informacija i ideja, ono što danas zovemo pravo na pristup informacijama.

U predmetu *Studio Monitori i ostali protiv Gruzije*,¹¹⁶ ESLJP se bavio pravom na pristup informacijama. U tom predmetu ESLJP je spojio dvije predstavke koje su podnijela tri podnosioca. Prvi podnosilac je NVO osnovana za vođenje novinarskih istraga o stvarima koje su od javnog interesa. Drugi podnosilac je novinarka i jedan od osnivača NVO. Drugi podnosilac je 2007. godine, djelujući u ime prvog podnosioca, od Okružnog suda u Kašuriju tražila dozvolu za pristup spisu predmeta jednog nevezanog krivičnog slučaja protiv osobe T.E., u kojem je ta osoba i osuđena. Ona nije navela razloge za zahtjev i kratko je naznačila da namjerava kopirati i fotografisati materijal pohranjen u arhivi sudskog registra. Sudski registar je odbio zahtjev drugog podnosioca, nakon čega je drugi podnosilac podnijela tužbu tražeći poništenje odluke registra. Okružni sud u Bjoromiju je odbio tužbu kao neosnovanu i potvrdio da je sporna odluka registra zasnovana na pravilnoj primjeni prava. Apelacioni sud je odbio žalbu drugog podnosioca i potvrdio odluku nižeg suda, a Vrhovni sud Gruzije je žalbu tužioca proglasio nedopuštenom i prekinuo postupak. Treći podnosilac je advokat u Gruziji, koji je osuđen za prevaru zbog krađe novca koji mu je povjerio klijent za jemstvo u krivičnom postupku. Dok je bio u zatvoru, podnosilac predstavke je tražio kopiju svih sudskih odluka koje se odnose na mjere u predkrivičnom postupku u šest različitih krivičnih spisa, ne navodeći razloge zašto ga interesuje baš ta informacija. Registar Apelacionog suda u Tbilisiju je trećem podnosiocu dostavio kopije dispozitiva sudskih odluka, navodeći da se u skladu sa zakonom mogu otkriti samo dispozitivi rješenja. Treći podnosilac je podnio tužbu protiv odluke registra, a Apelacioni sud je odbio tužbu kao

116 *Studio Monitori i ostali protiv Gruzije*, aplikacija br. 44920/09 i 8942/10, presuda od 30.1.2020. godine.

neosnovanu. Sva tri podnosioca su podnijeli predstavku ESLJP-u navodeći da je odbijanjem pristupa traženim informacijama povrijeđeno njihovo pravo na slobodu izražavanja iz člana 10. EKLJP-a. ESLJP nije utvrdio kršenje prava na slobodu izražavanja kada su gruzijske vlasti odbile da otkriju spise predmeta NVO i novinarki, jer nisu naveli razlog zbog kojeg traže date informacije. Sud je naglasio da NVO, novinari ili ostale organizacije koje se bave nadzorom, a koji traži pristup dokumentima, moraju dati razloge i pojasniti da je pristup dokumentima koje traže neophodan za njihovo novinarsko izvještavanje i da dokumenti koji traže sadrže informacije od javnog interesa. Ako se ovi uslovi ne ispune član 10. EKLJP-a ne obuhvata pravo na pristup informacijama, što domaćim vlastima daje diskreciono pravo da na nacionalnom nivou postave obim i ograničenja prava na pristup javnim dokumentima bez kontrole ESLJP-a. U pogledu druge predstavke advokata, ESLJP je smatrao da podnosilac nije ni novinar, niti se bavi nadzorom i stoga, iako je tražio informaciju u posjedu države, nije mogao dobiti zaštitu na osnovu člana 10. EKLJP-a.

Prema stavu ESLJP-a, sloboda izražavanja štiti kako sadržaj izražavanja, tako i način na koji je iznesen te se „*primjenjuje ne samo na 'informacije' ili 'ideje' koje su poželjne ili se smatraju neuvredljivim ili prema njima nema stava, već i na one koje vrijeđaju, šokiraju ili uznemiravaju. To su zahtjevi pluralizma, tolerancije i slobode mišljenja, bez kojih nema demokratskog društva*“ (*Handyside protiv Ujedinjenog Kraljevstva*).¹¹⁷ Upravo kod ovog drugog govora koji je uvredljiv, šokira ili uznemirava, zaštita slobode izražavanja je krucijalna, jer ta sloboda ne postoji ako ne uključuje i onaj govor koji izaziva zgražanje i moralnu osudu.

Sloboda izražavanja po EKLJP-u nije apsolutna, poput zabrane mučenja, neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja iz člana 3. Pravo na slobodu izražavanja spada u grupu tzv. kvalifi-

117 *Handyside protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, aplikacija br. 5493/72, presuda od 7.12.1976. godine.

kovanih prava za koje je karakteristično da prvim stavom definišu samo pravo, a drugim stavom dozvoljena miješanja i ograničenja tih prava, odnosno uslove pod kojima se javna vlast može miješati u ostvarivanje slobode izražavanja. Kada ne bi bilo ograničenja prava na slobodu izražavanja, ne bi bilo razlike između upotrebe i zloupotrebe tog prava.

Član 10. stav 2. EKLJP-a glasi:

„Ostvarivanje ovih sloboda, pošto uključuje obaveze i odgovornost, može podlijegati takvim formalnostima, uslovima, ograničenjima ili sankcijama propisanim zakonom i neophodnim u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbjednosti, teritorijalnog integriteta ili javne bezbjednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, zaštite ugleda ili prava drugih, sprečavanja otkrivanja povjerljivih informacija ili radi očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva.“

Prilikom ocjene da li je ograničenje prava na slobodu izražavanja u skladu s EKLJP-om, ESLJP je kroz svoje odluke utvrdio trodijelni odnosno tripartitni test neophodnosti u demokratskom društvu. U skladu sa stavom 2. člana 10. EKLJP-a, vlast može da se miješa u ostvarivanje slobode izražavanja samo ako su kumulativno ispunjena tri uslova:

1. ograničenje je propisano zakonom, a sam zakon mora imati određen kvalitet, mora biti jasan, pristupačan i predvidiv. U predmetu *Delfi As protiv Estonije*,¹¹⁸ ESLJP je ponovio da izraz „propisano zakonom” iz stava 2. člana 10. EKLJP-a, ne zahtijeva samo da mjera kojom se ograničava sloboda izražavanja ima pravnu osnovu u domaćem zakonu, već i da je taj zakon dostupan osobi na koju se mjera odnosi, da su joj bili predvidljivi i njegovi efekti;

2. ograničenje ima legitiman cilj da zaštiti jedan ili više predviđenih interesa ili vrijednosti. Ti interesi se mogu grupisati u

118 *Delfi As protiv Estonije*, br. aplikacija 64569/09, presuda od 16.6.2015. godine.

tri kategorije: zaštita opštih interesa (nacionalna sigurnost, teritorijalni integritet ili javna sigurnost, sprečavanje nereda ili zločina, zaštita zdravlja i morala), zaštita prava drugih osoba (zaštita ugleda ili prava drugih, sprečavanje odavanja povjerljivih informacija) i očuvanje autoriteta i nepristrasnosti sudstva;

3. ograničenje je neophodno u demokratskom društvu, odnosno proporcionalno cilju koji se želi postići konkretnim ograničenjem slobode izražavanja.

U predmetu *Van Hanover protiv Njemačke*, presuda ESLJP-a,¹¹⁹ ESLJP je utvrdio kriterije relevantne za ocjenu proporcionalnosti: doprinos raspravi od javnog interesa, koliko je poznata ličnost o kojoj je riječ i šta je predmet izvještavanja, ponašanje lica o kojem je riječ prije objavljivanja, način prikupljanja informacija i njihova vjerodostojnost i težina izrečene sankcije.

Test za ograničenje slobode izražavanja je veoma strog i ESLJP ga rigorozno primjenjuje. U isto vrijeme, ESLJP potvrđuje da strane ugovornice uživaju određen prostor slobodne procjene pri odlučivanju kako će ograničiti slobodu izražavanja, na osnovu faktora kao što su njihova kultura, istorija ili pravni sistem. Sud je svoju ulogu u razmatranju nacionalnih ograničenja slobode izražavanja opisao na sljedeći način:

„Države ugovornice imaju određen prostor slobodne procjene kod utvrđivanja da li postoji takva potreba (za ograničavanjem slobode izražavanja), ali ona ide ruku pod ruku s evropskim nadzorom, obuhvatajući i zakonodavstvo i odluke kojim se to zakonodavstvo provodi, uključujući i one koje je donio nezavisni sud. Sud je, stoga, ovlašten da donese konačnu odluku o tome da li je ‘ograničenje’ u skladu sa slobodom izražavanja, koja je zajamčena članom 10. Pri sprovođenju svojih nadzornih ovlaštenja, zadatak suda nije da preuzima ulogu domaćih nadležnih tijela nego da na osnovu člana 10. preispituje odluke koje su ta tijela donijela u skladu sa svojim ovlaštenjima. U tom smislu, Sud mora da se uvjeri u to da su domaća tijela

119 *Von Hannover protiv Njemačke*, aplikacije br. 40660/08 i 60641/08, presuda od 7.2.2012. godine.

*primijenila standarde koji su u skladu s načelima sadržanim u članu 10. kao i da su se pri tome oslanjali na prihvatljivu procjenu relevantnih činjenica.*¹²⁰ (*Hertel protiv Švajcarske*)

Prema tome, ESLJP se ograničava na ispitivanja da li su domaća tijela osigurala djelotvorno pravo na slobodu izražavanja ili ne, ne upuštajući se u tumačenje domaćeg zakona, izuzev u granicama neophodnim za ocjenu člana 10. Konvencije. Zadatak ESLJP-a jeste da utvrdi da li su domaći organi vlasti primijenili principe i standarde ESLJP-a relevantne za ocjenu opravdanosti miješanja u ostvarivanje slobode izražavanja i da li su dali relevantne i dovoljne razloge kako bi opravdali miješanje.

U predmetu *Medžlis Islamske zajednice Brčko i drugih protiv BiH*,¹²¹ ESLJP je odlučivao o povredi prava na slobodu izražavanja zbog građanske osude na naknadu štete zbog klevete. Postupak zbog klevete pokrenut je od strane M.S., urednice zabavnog programa Javne radio stanice u Brčko distriktu, koja je bila kandidat za mjesto državnog službenika - direktora te stanice, protiv vjerske zajednice muslimana u Brčko distriktu i tri NVO, nakon što je javno objavljeno pismo koje su one uputile najvišim organima vlasti Brčko distrikta, u kojem su iznijele pritužbe na postupak izbora direktora te stanice, kao i pritužbe na njen rad, navodeći između ostalog: „*Prema našim informacijama dotična gospođa je u nedeljniku NIN, kao komentar na rušenje džamije u Brčkom izjavila da Muslimani nisu narod, da ne posjeduju kulturu, te da samim tim rušenje džamije ne može biti kulturocid... u poslovnim prostorijama radija demonstrativno je kidala kalendar sa rasporedom vjerskih obreda u toku ramazana... preko zvaničnog grba BiH postavila je grb Republike Srpske... kao urednik zabavnog programa zabranila je emitovanje sevdalinki...*” U postupku po tužbi zbog klevete M.S. je tvrdila da su je tuženi oklevetali, što je narušilo njen ugled i diskreditovalo je u ličnom i profesionalnom smislu. Prvostepeni sud je odbio tužbeni

120 *Hertel protiv Švicarske*, aplikacija br. 25181/94, presuda od 25.8.1998. godine

121 *Medžlis Islamske zajednice Brčko i drugi protiv BiH*, aplikacija br. 17224/11, presuda od 27.6.2017. godine.

zahtjev M.S. utvrdivši da se tuženi ne mogu smatrati odgovornim jer nema dokaza da su oni objavili pismo u medijima. Apelacioni sud po žalbi M.S. je ukinuo prvostepenu presudu i odlučio održati novu raspravu. Ovaj sud je donio presudu kojom je utvrdio da su tuženi povrijedili čast i ugled M.S., jer su iznijeli, odnosno pronijeli činjenice o ponašanju, postupcima i izjavama M.S. za koja su znali ili morali znati da nisu istinite. Tuženi su obavezani da povuku pismo u roku od petnaest dana i da o tome obavijeste najviše organe vlasti Brčko distrikta ili da tužiteljici naknade nematerijalnu štetu u iznosu od 1.280,00 eura, te da o svom trošku objave presudu na radiju, TV Brčko distriktu i u dvoje novina. Ustavni sud Bosne i Hercegovine je potvrdio presudu Apelacionog suda Brčko distrikta. Podnosioci predstavke su tvrdili da je spornima presudama povrijeđeno njihovo pravo na slobodu izražavanja. ESLJP je primijenio trodijelni test i utvrdio da je ograničenje prava na slobodu izražavanja propisano zakonom - Zakonom o zaštiti od klevete Brčko distrikta, da je težilo legitimnom cilju, zaštiti ugleda i prava drugih. Prilikom ocjene da li je miješanje bilo neophodno u demokratskom društvu, ESLJP je prihvatio utvrđenje domaćih sudova da su sporni navodi predstavljali činjenice, a ne vrijednosne sudove. Međutim, ESLJP je zaključio da navedene činjenice nisu bile istinite i da podnosioci predstavke prije iznošenja spornih navoda nisu uložili razuman napor da provjere njihovu istinitost. Po ocjeni suda četiri sporne tvrdnje su ukazivale na nepravilnosti u radu M.S. čiji je cilj bio da je predstave kao osobu koja nema poštovanja i koja pokazuje prezir prema pripadnicima druge etničke grupe. ESLJP je prihvatio utvrđenje domaćih sudova da su te tvrdnje klevetničke i da su naštetile ugledu M.S. ESLJP je u svojoj presudi istakao: *„Vijeće je uvjereno da je sporno uplitanje potkrijepljeno relevantnim i dovoljnim razlozima, te da su vlasti tužene države uspostavile pravičnu ravnotežu između interesa aplikantata u pogledu slobode govora, s jedne strane i interesa M.S. u pogledu zaštite njenog ugleda, s druge strane, postupajući u okviru svoga polja slobodne procjene.”* (paragraf 121.). ESLJP je većinom glasova odlučio da nije došlo do povrede člana 10. EKLJP-a.

III. GOVOR MRŽNJE U MEĐUNARODNOM PRAVU I PRAKSI

Pravo na slobodu izražavanja isključuje onu vrstu izražavanja koje potiče mržnju, te može kršiti ili negirati prava drugih. Govor mržnje je upravo takav oblik zabranjenog izražavanja koje ne uživa zaštitu po članu 10. EKLJP-a. Govor mržnje je oduvijek bio prisutan u svijetu. Može se reći da je u posljednje vrijeme prisutniji nego ikad, što je posljedica razvoja komunikacijskih tehnologija i korištenja interneta koji omogućava brzinu širenja informacija i veliku povezanost ljudi u svijetu.

S obzirom na široke granice slobode izražavanja, pitanje koje se logično postavlja jeste kako odrediti granicu između dopuštenog i zabranjenog izražavanja.

U presudi *Handyside protiv Ujedinjenog Kraljevstva*,¹²² ESLJP je istakao: „*Na osnovu člana 10. stav 2. sloboda izražavanja se primjenjuje ne samo na ‘informacije’ ili ‘ideje’ koje su poželjne ili se smatraju neuvredljivim ili prema njima nema stava (neutralnim), već i na one koje vrijeđaju, šokiraju ili uznemiravaju. To su zahtjevi pluralizma, tolerancije i slobode mišljenja bez kojih nema demokratskog društva.*“

Nasuprot navedenom, u presudi *Erbakan protiv Turske*,¹²³ ESLJP je istakao: „... *Tolerancija i poštovanje jednakog dostojanstva svih ljudi konstituiše temelje demokratske, pluralističke zajednice. Imajući to na umu, a kao pitanje principa, može se smatrati nužnim*

122 *Handyside protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, aplikacija br. 5493/72, presuda od 7.12.1976. godine.

123 *Erbakan protiv Turske*, aplikacija br. 59405/00, presuda od 6.7. 2006. godine.

u određenim demokratskim društvima da se sankcionišu ili čak spriječe svi oblici izražavanja koji šire, potiču, promovišu ili opravdavaju mržnju zasnovanu na netoleranciji... pod uslovom da su te nametnute formalnosti, uslovi, ograničenja ili kazne proporcionalne zakonitom cilju koji se želi ostvariti.”

Pojednostavljeno, ESLJP je odredio da su zabranjeni svi oblici izražavanja koji predstavljaju govor mržnje. Predmetno vrlo jednostavno zvuči u teoriji, ali svjedoci smo da je u praksi vrlo teško odrediti granicu između slobode izražavanja i govora mržnje.

Kao što je već rečeno, sloboda izražavanja, prema stanovištu ESLJP-a, štiti kako sadržaj izražavanja, tako i način na koji je iznesen. Jedino ograničenje u pogledu sadržaja, shodno praksi ESLJP-a, odnosi se na širenje ideja kojima se promoviše nacistička ideologija, negira Holokaust i poziva na mržnju i rasnu diskriminaciju (*Garaudy protiv Francuske*).¹²⁴

EKLJP kroz svoje odredbe izričito ne zabranjuje govor mržnje, ali je zato ESLJP svojom praksom uspostavio obavezu državama članicama da sprečavaju govor mržnje na području vlastite jurisdikcije.

Šta je to govor mržnje prema međunarodnom pravu? Ne postoji univerzalna definicija govora mržnje. Međutim, međunarodno zakonodavstvo prepoznaje govor mržnje kao oblik diskriminatorskog ponašanja i kao takvo ga inkrimine i zabranjuje.

Komitet ministara Savjeta Evrope u cilju sprečavanja govora mržnje usvojio je Preporuku broj R (97) 20 o govoru mržnje iz 1997. godine koja pod govorom mržnje podrazumijeva „sve oblike izražavanja koji šire, podstiču, promovišu ili opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam ili druge oblike mržnje zasnovane na netoleranciji uključujući i netoleranciju izraženu kroz agresivni nacionalizam, etnocentizam, diskriminaciju ili neprijateljstvo prema manjinama, imigrantima i ljudima imigrantskog porijekla”.

U Preporuci se traži od vlasti i javnih institucija na svim nivoima da se ne samo „suzdrže od govora mržnje, naročito u mediji-

124 *Garaudy protiv Francuske*, aplikacija br. 65831/01, presuda 24.6.2003. godine.

ma”, već i da „ustanove zakonske okvire za tretiranje govora mržnje unutar građanskog, krivičnog i upravnog prava“, što će omogućiti sudskim vlastima da „usklađe poštovanje slobode izražavanja s poštovanjem ljudskog dostojanstva i zaštitom ugleda i prava drugih“.

ESLJP niti u jednoj odluci nije dao preciznu definiciju pojma „govor mržnje“. Umjesto toga, ESLJP se u svojim presudama poziva na „sve oblike izražavanja kojima se širi, podstiče, promoviraju ili opravdava mržnja zasnovana na netoleranciji, uključujući i vjersku netoleranciju“.

Uprkos različitim definicijama govora mržnje, dva su bitna elementa relevantna za determinisanje govora mržnje. Prvo, mora se raditi o izražavanju određenih mrzilačkih i uvredljivih sadržaja kojima se izražava, zagovara ili potiče mržnja, diskriminacija ili nasilje ili koji izruguju, omalovažavaju, ponižavaju, dehumanizuju ili obezvređuju. Drugo, takav mrzilački govor mora biti usmjeren protiv određenih ciljanih društvenih grupa i njihovih pripadnika koji se mogu identifikovati po određenim zajedničkim karakteristikama kao što su rasa, boja kože, nacionalno ili etničko porijeklo, vjera, spol, seksualna orijentacija i slično.

Međunarodni normativni okvir govora mržnje

Međunarodni akti koji se direktno i indirektno odnose na zabranu govora mržnje su akti Ujedinjenih nacija, Savjeta Evrope i Evropske unije i to:

Ujedinjene nacije:

1. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966. godine)

Član 19. „*Svako ima pravo držati svoja uvjerenja bez miješanja sa strane. Svako ima pravo na slobodu izražavanja; to pravo obuhvata slobodu traženja, primanja i širenja informacija i ideja svake vrste, usmenim, pisanim, štampanim ili umjetničkim putem ili bilo kojim sredstvom prema vlastitom izvoru, nevezano za granice.*”

Ovaj akt zabranjuje „svaku ratnu propagandu”, kao i „svako zagovaranje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje koja predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje”, a garantuje se i „jednaka zakonska zaštita od diskriminacije, bez obzira na bilo kakve razloge”.

Kako je objašnjeno u Opštim komentarima UN Odbora za ljudska prava, koji se odnosi na MPGPP, „nijedna /manifestacija religije ili vjere ne smije postati propaganda za rat ili zagovaranje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje koja predstavlja podsticanje diskriminacije, neprijateljstva i nasilja”, pa su „države članice obavezne donijeti zakone kojima se zabranjuju takva djela”.

2. Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (1966. godine), propisuje obavezu država članica ne samo da zabrane, već i da propišu kao krivično djelo neke pojavnne oblike (rasističkog) govora mržnje, te u članu 4. propisuje da se države članice... naročito obavezuju

a) „*da proglase krivičnim djelom kažnjivim zakonom svako širenje ideja utemeljenih na superiornosti ili mržnji, podsticanje na rasnu diskriminaciju, kao i sva djela nasilja ili podsticanje na takva nasilja usmjerena protiv bilo koje rase ili grupe ljudi druge boje ili drugog etničkog porijekla, kao pružanje pomoći rasističkim aktivnostima uključujući njihovo finansiranje*”

b) “*da proglase nezakonitim i da zabrane organizacije, kao i organizacione propagandne aktivnosti i sve druge aktivnosti propagande koje promovišu i podstiču rasnu diskriminaciju i da učesće u takvim organizacijama ili njihovim aktivnostima prepoznaju kao krivično djelo kažnjivo zakonom.*”

Tako koncipirana zabrana govora mržnje ipak je preuska u odnosu na Preporuku Savjeta Evrope, jer ne obuhvata i „druge oblike mržnje zasnovane na netoleranciji” po nekim drugim osnovama (vjera, imigranti, druge manjine i sl.).

3. Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (1979.)

Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad žena-

ma, poznata i pod nazivom Ženska konvencija, usvojena je na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 18. decembra 1979. godine, kao prvi sveobuhvatni međunarodno priznati dokument o pravima žena. Na snagu je stupila kao međunarodni ugovor 3. septembra 1981. godine. Trenutno, 179 zemalja ili 90% članica Ujedinjenih nacija potpisalo je Konvenciju, a među njima je i Bosna i Hercegovina. Važno je napomenuti da je Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama sastavni dio Ustava Bosne i Hercegovine, te da se primjenjuje direktno i ima prioritet nad domaćim zakonima. Po prvi put dobili smo međunarodno priznatu definiciju diskriminacije po osnovu spola, koja je preuzeta i ugrađena u Zakon o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine”, broj 16/03).

4. Rezolucija UN-ovog Vijeća za ljudska prava o promovisanju, zaštiti i ostvarivanju ljudskih prava na internetu (2012.)

Vijeće za ljudska prava Ujedinjenih nacija je sredinom 2012. godine usvojilo Rezoluciju o promovisanju, zaštiti i ostvarivanju ljudskih prava na internetu, prema kojoj Vijeće za ljudska prava ...

1) *„Utvrdjuje da ista prava koja ljudi imaju offline moraju biti zaštićena online, posebno sloboda izražavanja koja je primjenjiva bez obzira na granice i putem bilo kojeg izabranog medija u skladu sa članovima 19. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima...”*

2) *„Odlučuje nastaviti razmatranja o promovisanju, zaštiti i ostvarivanju ljudskih prava uključujući pravo na slobodu izražavanja na internetu i u drugim tehnologijama, kao i o tome kako internet može biti važan alat za razvoj i ostvarivanje ljudskih prava u skladu sa svojim programom rada.”*

Savjet Evrope:

1. Preporuka R (97) 20. Komiteta ministara državama članicama o govoru mržnje od 20. oktobra 1997. godine;

2. Konvencija o kibernetičkom kriminalu iz 2001. godine. Konvencija o kibernetičkom kriminalu iz 2001. godine usmje-

rena je na sprečavanje djela koja narušavaju povjerljivost, integritet i dostupnost kompjuterskih sistema, mreža i podataka, kao i na sprečavanje zloupotrebe tih sistema, mreža i podataka osiguravanjem usvajanja ovlaštenja dovoljnih da se omogući efikasna borba protiv tih krivičnih dijela, olakšavanjem njihovog otkrivanja, istrage i gonjenja, kako na unutrašnjem, tako i na međunarodnom nivou i predviđa modalitete brze i pouzdane međunarodne saradnje.

3. Dopunski protokol uz Konvenciju o kibernetičkom kriminalu iz 2003. godine o inkriminisanju dijela rasističke i ksenofobne prirode učinjenih pomoću kompjuterskih sistema

Dopunskim protokolom se propisuje inkriminacija rasističkih i ksenofobnih djela učinjenih u informacijskim sistemima, dakle zabranjuje se širenje poruka mržnje na internetu. U tom smislu Dopunski protokol određuje sljedeće: „*Svaka stranka će usvojiti zakonodavne i druge potrebne mjere kako bi se, u skladu s njenim domaćim pravom, utvrdilo kao krivično djelo, ako je učinjeno namjerno i neovlašteno, sljedeće ponašanje - distribuisanje ili omogućavanje dostupnim javnosti na neki drugi način rasnog i ksenofobnog materijala pomoću kompjuterskog sistema.*”

Prema Dopunskom protokolu, rasnim i ksenofobnim materijalom označava se svaki pisani materijal, svaka slika ili bilo kakav drugi prikaz ideja ili teorija koje zagovaraju, promovišu ili podstiču mržnju, diskriminaciju ili nasilje bilo prema pojedincu ili grupi pojedinaca, a temelje se na rasi, boji kože, porijeklu ili nacionalnom ili etničkom porijeklu, te vjeri, ako se ona koristi kao povod za bilo šta od navedenog. Takođe sljedeća djela se prema Dopunskom protokolu trebaju tretirati kao krivična djela:

- prijetnja da se učini teško krivično djelo motivisano rasizmom i ksenofobijom;
- javna uvreda motivisana rasizmom i ksenofobijom;
- negiranje, umanjivanje, odobravanje ili opravdavanje genocida ili zločina protiv čovječnosti;
- pomaganje ili podsticanje na činjenje navedenih krivičnih djela.

4. Preporuka CM/Rec (2011.) 8. Komiteta ministara Savjeta Evrope državama članicama o zaštiti i promociji univerzalne prirode, integriteta i otvorenosti interneta

Prema ovoj preporuci, pravo na slobodu izražavanja, koja uključuje slobodu mišljenja, te primanja i davanja informacija i ideja bez uplitanja, bitno je za učešće građana u demokratskim procesima. Ovo pravo na slobodu izražavanja se odnosi kako na online, tako i offline aktivnosti, bez obzira na granice. U kontekstu Savjeta Evrope zaštita ovog prava se treba osigurati u skladu sa članom 10. EKLJP-a i relevantnom sudskom praksom ESLJP-a. Države članice Savjeta Evrope moraju donijeti ili razviti političke odluke za očuvanje, a kad je to moguće i jačanje odbrane ljudskih prava i poštovanje vladavine prava u informacijskom društvu. „U vezi sa tim, posebna pažnja se posvećuje:

- pravu na slobodu izražavanja informacija i komunikacija na internetu i na drugim IKT, između ostalog osiguravajući im pristup;
- potrebi da se osigura da ne postoje ograničenja gore navedenog prava (npr. u obliku cenzure) osim u mjeri dopuštenoj članom 10. EKLJP-a, kako to tumači ESLJP...”

Evropska unija

Činjenica je da Bosna i Hercegovina nije članica Evropske unije. Međutim, kao država čiji je cilj članstvo u Evropskoj uniji, Bosna i Hercegovina ima obavezu da svoje zakonodavstvo uskladi s pravnom tekovinom Evropske unije.

Okvirna odluka Savjeta Evropske unije 2008/193/PUP od 28. novembra 2008. godine o suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma i ksenofobije putem krivičnog prava određuje usklađivanje propisa država članica u odnosu na krivična djela koja uključuju rasizam i ksenofobiju: „*Rasističko i ksenofobno djelovanje mora predstavljati krivično djelo u svim državama članicama i mora biti kažnjeno efektivnim, srazmjernim i odvraćajućim kaznama.*” Prema Odluci, sljedeći oblici djelovanja se inkriminišu kao krivična djela:

- javno podsticanje na nasilje i mržnju prema grupama ili po-

jedincima po osnovu rase, boje kože, vjere, porijekla ili nacionalne i etničke pripadnosti;

- javno podsticanje na nasilje i mržnju učinjeno javnom distribucijom letaka, slika ili drugih materijala;

- javno odobravanje, poricanje ili grubo umanjenje zločina genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina koji su definisani Statutom stalnog Međunarodnog krivičnog suda, koji su učinjeni prema nekoj od navedenih grupa ili njenom članu.

Okvirna odluka nije na sveobuhvatan način definisala, pa ni inkriminirala govor mržnje, nego je od država zatražila da osiguraju kažnjivost samo nekih oblika govora mržnje (poticanje na nasilje i mržnju, negiranje genocida i drugih međunarodnih zločina) i to samo kada se temelje na rasi, boji kože, vjeroispovijesti ili nacionalnom ili etničkom porijeklu. Govor mržnje usmjeren prema drugim manjinskim grupama, među kojima valja istaknuti polno opredjeljenje, ostao je van dosega Okvirne odluke.

Bosna i Hercegovina je ratifikovala sve najvažnije međunarodne akte koji se direktno i indirektno odnose na slobodu izražavanja i zabranu govora mržnje. EKLJP i njeni protokoli su sastavni dio Ustava Bosne i Hercegovine, direktno se primjenjuju u Bosni i Hercegovini i imaju prioritet nad svim ostalim zakonima.

Pristup Evopskog suda za ljudska prava govoru mržnje

Kada odlučuje o predmetima koji se odnose na govor mržnje i poticanje na mržnju u kojima se stranke pozivaju na slobodu izražavanja, ESLJP primjenjuje dva pristupa rješavanju takvih predmeta. Prvi pristup se primjenjuje na ekstremne oblike govora mržnje koje negiraju temeljne vrijednosti EKLJP-a, naročito toleranciju, društveni mir i nediskriminaciju, koje ESLJP primjenom člana 17. EKLJP-a isključuje iz Konvencijske zaštite (zabrana zloupotrebe prava). Drugi pristup se primjenjuje u predmetima kada sporno izražavanje, iako ima karakter govora mržnje, nije takvog intenziteta da negira temeljne vrijednosti EKLJP-a. U toj situaciji ESLJP ispituje neophodnost ograničenja primjenom stava 2. člana 10. EKLJP-a.

Prema praksi ESLJP-a, od zaštite po članu 17. EKLJP-a isključene su izjave kojima se poziva na etničku mržnju, rasnu mržnju, poticanje na nasilje i podršku terorističkim aktivnostima, negacionizam i revizionizam, religijsku mržnju te prijetnju demokratskom poretku.

Član 17. EKLJP-a „Zabrana zloupotrebe prava“ glasi:

„Nijedan stav u Konvenciji se ne može tumačiti tako da uključuje pravo bilo koje države, grupe ili pojedinca da obavljaju aktivnosti ili izvrše neki čin koji je usmjeren na narušavanje bilo kojeg prava i slobode priznatih u Konvenciji ili na njihovo ograničavanje u većoj mjeru nego što je to predviđeno Konvencijom”.

Primjer etničke mržnje, kao osnova koji ne uživa zaštitu po članu 17. EKLJP-a je predmet *Pavel Ivanov protiv Rusije*.¹²⁵ Aplikant je Pavel Ivanov, vlasnik i urednik novina, koji je objavio seriju članaka u kojima je Jevreje opisao kao „izvor zla u Rusiji”, optužio ih za „kovanje zavjere protiv ruskog naroda“ i, uopšteno, jasno ispoljio antisemitske stavove, te pozvao javnost na njihovo isključenje iz društva. Nacionalni sudovi su ga osudili za javno poticanje na etničko, rasno i religijsko nasilje i mržnju. Podnio je aplikaciju ESLJP-u ističući da njegova osuda predstavlja povredu prava na slobodu izražavanja. U aplikaciji je čak kritikovao ruske sudove zato što nisu proveli vještačenje kojim bi se, kako je tvrdio, dokazala istinitost tvrdnji o tome da „Jevreji nisu nacija“. ESLJP je zaključio da njegov zahtjev predstavlja zloupotrebu prava na traženje zaštite pred ESLJP-om, s obzirom na to da njegovo djelovanje bez ikakve sumnje predstavlja govor mržnje. Naime, ESLJP je ukazao da je aplikant u svojim tekstovima „podsticao na mržnju prema Jevrejima“ i zagovarao nasilje protiv određene etničke grupe, te je naglasio da je takav „uopšten i žestok napad na jednu etničku grupu suprotan vrijednostima koje se nalaze u temeljima Konvencije, naročito toleranciji,

125 *Ivanov protiv Rusije*, aplikacija br. 35222/04 od 20.2.2007. godine.

društvenom miru i nediskriminaciji“.

U predmetu *Gaurody protiv Francuske*,¹²⁶ ESLJP je zaključio da poricanje Holokausta nije zaštićeno pravom na slobodu izražavanja. Aplikant je francuski autor koji je napisao i objavio knjigu pod naslovom „Mitovi na kojima počiva moderni Izrael“, u kojoj je osporio razmjere Holokausta. Osuđen je za „poricanje Holokausta“, krivično djelo propisano francuskim zakonodavstvom, klevetu protiv Jevreja i izazivanje rasne mržnje, nakon čega je podnio aplikaciju ESLJP-u tvrdeći da je njegovo pravo na slobodu izražavanja povrijeđeno. ESLJP je zaključio da osuda autora nije povrijedila njegovo pravo na slobodu izražavanja, navodeći da „poricanje zločina protiv čovječnosti predstavlja jedan od najozbiljnijih oblika vrijeđanja Jevreja na rasnoj osnovi i podsticanje mržnje protiv njih“. ESLJP je takođe konstatovao da osporavanje postojanja jasno utvrđenih historijskih događaja, kao što je Holokaust, ne predstavlja naučno ili historijsko istraživanje, već da za jasan cilj ima rehabilitovanje nacističkog režima i optuživanje žrtava za falsifikovanje istorije. Ovakav čin je nespojiv s osnovnim vrijednostima na kojima se temelji EKLJP i stoga nije zaštićen pravom na slobodu izražavanja. ESLJP je jasno naglasio: „Poricanje zločina protiv čovječnosti je, stoga, najozbiljniji oblik rasnog ponižavanja Jevreja i podsticanja na mržnju prema njima. Poricanje ili prerađivanje ove vrste historijskih činjenica umanjuje vrijednosti na kojima počiva borba protiv rasizma i antisemitizma i predstavlja ozbiljnu prijetnju javnom miru. Takva djela su u suprotnosti s demokratijom i ljudskim pravima zato što se njima krše prava drugih. Zagovarači takvih djela nesumnjivo imaju idejne projekte koji ulaze u kategoriju ciljeva zabranjenih članom 17. Konvencije.“

U predmetu *Norwood protiv Ujedinjenog Kraljevstva*,¹²⁷ aplikant se žalio na kršenje prava na slobodu izražavanja zbog osude za teško neprijateljstvo prema vjerskoj grupi zato što je na prozoru

126 *Garaudy protiv Francuske*, aplikacija br. 65831/01, presuda 24.6.2003. godine.

127 *Norwood protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, aplikacija br. 23131/03 od 16.11.2004. godine.

istakao poster političke partije čiji je bio član (Britanska nacionalna stranka), a na kojem je, uz sliku njujorških „Twin Towers“ u plamenu“ bio i tekst „Islam napolje iz Britanije – zaštitite britanski narod“. Primjenom principa iz člana 17. EKLJP-a, ESLJP je zaključio da se aplikant ne može pozivati na zaštitu koju pruža član 10. EKLJP-a zato što takav generalni i teški napad na pripadnike jedne vjerske grupe, koji tu cijelu grupu povezuje s teškim djelom terorizma, nije u skladu s vrijednostima koje proklamuje i garantuje EKLJP.

U predmetu *Glimmerveen i Hagenbeek protiv Holandije* (presuda ESLJP od 11.10.1979. godine), aplikanti su osuđeni zbog posjedovanja letaka namijenjenih „bijeloj holandskoj populaciji“ u kojima su ih nastojali uvjeriti da svi koji nisu „bijeli“ moraju napustiti Holandiju. Primjenom principa iz člana 17. EKLJP-a, ESLJP je zaključio da se aplikanti ne mogu pozivati na zaštitu koju pruža član 10. EKLJP, ocijenivši da postupanje aplikanta predstavlja širenje rasne mržnje. ESLJP je proglasio aplikaciju nedopuštenom (neprihvatljiva *ratione materiae*).

U predmetu *Vejdeland i drugi protiv Švedske*,¹²⁸ ESLJP je zaključio da govor mržnje prema homoseksualnim osobama nije zaštićen pravom na slobodu izražavanja. Slučaj se ticao osude podnosioca predstavke zbog dijeljenja letaka u srednjoj školi, u kojima je navedeno da je homoseksualnost “devijantna seksualna sklonost”, koja ima “moralno destruktivni uticaj na samu suštinu društva” i koja je odgovorna za razvoj HIV-a i AIDS-a. Ustanovljeno je da su njihovi leci uvredljivi za homoseksualce i podnosioci predstavke su osuđeni. Podnosioci predstavke su se žalili ESLJP-u, tvrdeći da nisu imali namjeru da izraze nepoštovanje prema homoseksualcima kao grupi, već da podstaknu debatu o nedostatku objektivnosti u obrazovanju u švedskim školama. ESLJP je zaključio da osuda podnosioca predstavke nije prekršila njihovo pravo na slobodu izražavanja. ESLJP je smatrao da su navodi iznijeti u lecima ozbiljni i puni predrasuda i da je diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije

128 *Vejdeland i drugi protiv Švedske*, aplikacija br. 1813/07, presuda od 9.2.2012. godine.

ozbiljna kao i diskriminacija zasnovana na “rasi, etničkom porijeklu ili boji kože”. Iako ovi navodi ne predstavljaju direktan poziv na mržnju ili nedjela, osuda se razumno može smatrati “neophodnom” u demokratskom društvu radi zaštite ugleda i prava drugih.

U predmetu *Féret protiv Belgije*,¹²⁹ ESLJP je zaključio da podsticanje mržnje protiv imigranata i vjerske mržnje nije zaštićeno pravom na slobodu izražavanja. Predstavku ESLJP-u u ovom slučaju podnio je belgijski političar i poslanik koji je bio osuđen zbog distribuiranja izbornih letaka sa parolama “Ustani protiv islamizacije Belgije”, “Stop lažnoj integracionoj politici” i “Pošaljite nazad kući neevropljane koji traže posao”. Osuđen je na društveno koristan rad i oduzeto mu je pravo na članstvo u parlamentu na deset godina. ESLJP je zaključio da izrečena kazna nije prekršila njegovo pravo na slobodu izražavanja, s obzirom da je jasno da su komentari ovog političara mogli podstaći mržnju prema strancima, posebno u uslovima zagrijane političke situacije uoči izbora. Njegova osuda bi se stoga mogla smatrati “neophodnom” u cilju sprečavanja javnih nereda i očuvanja prava drugih, tj. imigranata.

Drugi pristup ESLJP-a, kroz ocjenu opravdanosti ograničenja slobode izražavanja prema tzv. trodijelnom testu, podrazumijeva da ESLJP mora odgovoriti na tri pitanja: da je li miješanje u pravo na slobodu izražavanja propisano zakonom; da li takvo miješanje ima legitiman cilj i da li je bilo “neophodno u demokratskom društvu”.

U predmetu *Delfi AS protiv Estonije*,¹³⁰ ESLJP se prvi put bavio govorom mržnje na internetu i odgovornošću informativnog internet-portala za komentare korisnika. Podnosilac predstavke, kompanija Delfi AS je vlasnik jednog od najposjećenijih informativnih internet-portala u Estoniji. U januaru 2006. godine, na portalu je objavljen članak o odluci jedne trajektne kompanije da promijeni maršrutu ka određenim ostrvima. To je dovelo do razbijanja leda na

129 *Féret protiv Belgije*, aplikacija br. 15615/07, 16. juli 2009. godine.

130 *Delfi As protiv Estonije*, aplikacija br. 64569/09, presuda od 10. oktobra 2013. godine i presuda Velikog vijeća od 16. juna 2015. godine.

površini mora, zbog čega u zimskom periodu putevi koji preko leda vode do ostrva, a koji su jeftinije rješenje od trajekta, ne mogu biti otvoreni. Mnogi čitaoci su ispod članka ostavili veoma uvredljive i prijeteće komentare o trajektnoj kompaniji. Trajektna kompanija je poslala pismo Delfiju tražeći uklanjanje uvredljivih komentara (nakon 6 nedjelja). Delfi je odmah po prijemu pisma uklonio sporne komentare. Trajektna kompanija je zatim tužila Delfi i dobila presudu kojom je utvrđeno da su komentari bili klevetnički i da je Delfi odgovoran za njih. Trajektnoj kompaniji je dodijeljeno 5.000 estonskih kruna za naknadu štete (oko 320 eura). Delfi je podnio žalbu tvrdeći da se prema zakonima EU (posebno prema EU direktivi 2000/31/EZ o elektronskoj trgovini) ne može smatrati odgovornim za komentare, jer ih ne kontroliše, te da je njegova uloga tehnička, pasivna i neutralna. Vrhovni sud Estonije se nije složio sa takvim tvrdnjama i ustanovio je da Delfi jeste imao kontrolu nad objavljivanjem komentara, nisu ih mogli brisati korisnici, već samo portal. Delfi ne samo da nije spriječio objavljivanje komentara, već ih nije ni samoinicijativno uklonio. Delfi je zatim podnio predstavku ESLJP-u, tvrdeći da je presuda o odgovornosti za komentare koje su postavili posjetioci portala prekršila njegovu slobodu izražavanja. Prilikom razmatranja da li je presuda zbog klevete prekršila pravo na slobodu izražavanja, sud je odbio da razmatra pitanje odgovornosti u skladu sa zakonima Evropske unije, tvrdeći da je na domaćim sudovima bilo da riješe pitanje tumačenja domaćih zakona u skladu sa zakonima Evropske unije. ESLJP je samo naveo da su domaći sudovi proglasili Delfi odgovornim u skladu sa estonskim Građanskim zakonikom. To je značilo da je presuda zbog klevete bila zakonita i, u skladu s uslovom iz Konvencije, „propisana zakonom“.

Takođe, ESLJP je konstatovao da miješanje u slobodu izražavanja može biti legitimno prema EKLJP-u dok god je „srazmjerno“ i „neophodno“ u demokratskom društvu. Prilikom procjene da li je miješanje bilo „srazmjerno“, ESLJP je razmotrio četiri pitanja.

Prvo, ESLJP je primijetio da su komentari na web siteu Delfija bili uvredljivi, prijeteći i klevetnički. Sud je smatrao da je Delfi

morao očekivati takve komentare: uprkos činjenici da je originalni članak bio korektan i nije sadržao uvredljivi govor, od teme kojom se članak bavio se moglo očekivati da će dovesti do emotivne reakcije čitalaca i Delfi je trebalo da bude posebno oprezan; trebalo je provjeriti komentare proaktivno i ukloniti sve koji su klevetnički ili na drugi način protivni zakonu.

Drugo, ESLJP je konstatovao da je Delfi učinio vrlo malo da spriječi objavljivanje uvredljivih komentara na svom web siteu. U članku, kao i na samom web siteu, istaknuto je da su autori komentara odgovorni za njihov sadržaj i da prijeteći i uvredljivi komentari nisu dozvoljeni. Web site takođe automatski briše komentare koji sadrže uvredljive riječi, a korisnici mogu i da obavijeste administratora portala o uvredljivim komentarima klikom na za to predviđeno dugme, nakon čega administratori uklone sadržaj. Međutim, uprkos tome, veliki broj uvredljivih komentara je i dalje ostao ispod teksta.

Treće, na odgovor Delfija da je trajektna kompanija trebalo da tuži autore komentara zbog klevete, ESLJP je konstatovao da bi bilo izuzetno teško trajektnoj kompaniji da utvrdi identitet autora pojedinačnih uvredljivih komentara, jer je čitaocima dozvoljeno da komentare postavljaju anonimno. ESLJP je smatrao da je zbog toga bilo i praktično i razumno smatrati Delfi odgovornim, jer je Delfi finansijski profitirao od članaka koji su privukli veliki broj čitalaca.

Četvrto, ESLJP je konstatovao da je iznos naknade štete koji je određen Delfiju bio relativno mali, 320 eura, kao i da nije done-sena nijedna druga odluka kojom se kompaniji ograničava sloboda izražavanja. Uzimajući u obzir sve navedeno, ESLJP je smatrao da dosuđena naknada štete zbog klevete protiv Delfija nije prekršila njihovo pravo na slobodu izražavanja.

U predmetu *Jersild protiv Danske*,¹³¹ ESLJP je utvrdio kršenje prava na slobodu izražavanja kada je novinar osuđen pred domaćim sudovima zato što je u televizijskom intervjuu sa pripadnicima ekstremne grupe mladih dozvolio da oni iznesu rasističke stavove.

131 *Jersild protiv Danske*, aplikacija br. 15890/89 od 23.9.1994. godine.

Uprkos tome što su javno izneseni takvi stavovi, ESLJP je smatrao da svrha tog javnog intervjua nije bila propaganda rasističkih ideja i mišljenja. Naime, ESLJP je ukazao da se „metode objektivnog i balansirano izvještavanja mogu značajno razlikovati što, između ostalog, zavisi koji je medij u pitanju. Stoga nije zadatak sudaniti domaćih sudova da svojim mišljenjem supstituiraju mišljenje medija o tome koju će tehniku izvještavanja novinar primijeniti”. Dalje, ESLJP je ukazao da bi „kažnjavanje novinara za pomaganje u širenju izjava druge osobe u intervjuu ozbiljno ugrozilo doprinos medija debati o pitanjima od javnog interesa i ne bi trebalo biti predviđeno osim ako postoje naročito jaki razlozi za to“.

Međutim, zanimljivo je da je u ovom predmetu sedam sudija izdvojilo mišljenja jer nisu smatrali da je kažnjavanjem novinara prekršeno pravo na slobodu izražavanja. U ovim izdvojenim mišljenjima je naglašeno, između ostalog, da iako Međunarodna konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije „vjerovatno ne zahtijeva kažnjavanje novinara za televizijsku emisiju ove vrste [...] mediji također imaju obavezu da zauzmu jasan stav u vezi sa rasnom diskriminacijom i mržnjom“. Dakle, dobra namjera novinara nije u takvoj situaciji dovoljna, naročito kada je sam novinar isprovocirao rasističke izjave. Takođe je rečeno i sljedeće: *„Želi se odbraniti emisija pozivajući se da je trebala podstaknuti zdravu reakciju među gledaocima. To je pokazivanje optimizma koji je, u najmanju ruku, opovrgnut iskustvom. Veliki broj mladih ljudi danas, čak i veliki dio ukupne populacije, nalazi se skrhan životnim teškoćama, nezaposlenošću i siromaštvom i jedva čekaju da pronađu 'žrtvene jarce' koje im neko neoprezno ponudi; novinar koji je odgovoran za emisiju – ovo je važna napomena – nije ni na koji način stvarno pokušao da ospori mišljenja koja su predstavljena, što je bilo neophodno da bi se umanjio uticaj takvih izjava, bar u odnosu na gledaoce.“*

U predmetu *Sürek protiv Turske*,¹³² ESLJP je utvrdio kršenje prava na slobodu izražavanja kada je aplikant bio osuđen zato što je objavio imena zvaničnika koji su bili odgovorni za borbu protiv

132 *Sürek protiv Turske*, aplikacija br. 24735/94 od 8.7.1999. godine.

terorizma. Imajući u vidu ozbiljnost prekršaja ovih zvaničnika koje su učinili, ESLJP je zaključio da javnost ima legitiman interes da bude informisana ne samo o njihovom ponašanju, već i o njihovom identitetu. U svakom slučaju, ta informacija je već bila objavljena u drugim novinama zbog čega je, prema mišljenju ESLJP-a, interes da se njihov identitet zaštititi bio „značajno smanjen“. Također, ESLJP je naveo da su krivična osuda i kazna koja je izrečena mogle obeshrabrili medije da doprinose otvorenoj raspravi o pitanjima od javnog interesa.

U predmetu *Tagiyev i Huseynov protiv Azerbejdžana*,¹³³ ESLJP je utvrdio povredu člana 10. EKLJP-a zbog krivične osude novinara za krivično djelo poticanje vjerske mržnje i neprijateljstava, javno ili putem masovnih medija, u vezi s objavljenim člankom u kojem je oštro kritikovan islam. Podnosioci predstavke su novinari iz Azerbejdžana. Prvi podnosilac je poznati kolumnista koji je 2006. godine napisao članak “Evropa i mi” u kojem je oštro kritikovao islam i govorio pogrdno o islamu. Drugi podnosilac je glavni urednik koji je odobrio objavljivanje članka. Optuženi su za krivično djelo poticanje vjerske mržnje i neprijateljstava, javno ili putem masovnih medija iz člana 283. Krivičnog zakona. Optužnica se zasnivala na forenzičko-lingvističkom izvještaju u kojem je zaključeno da dijelovi članka mogu potaknuti vjersku mržnju i netrpeljivost. Od strane Okružnog suda prvi podnosilac je osuđen na tri godine zatvora, a drugi na četiri godine zatvora, a presuda se zasnivala isključivo na forenzičkom izvještaju. Presuda je potvrđena od strane viših sudova, nakon čega su podnosiocu podnijeli predstavku ESLJP-u zbog kršenja člana 10. EKLJP-a. ESLJP je utvrdio da je miješanje propisano zakonom i da je težilo legitimnom cilju, zaštititi prava drugih i sprečavanju nemira. ESLJP je istakao da kada se razmatra poticanje na mržnju, domaći sudovi moraju procijeniti kontekst, namjeru autora i javni interes. Naglasio je da su domaći sudovi jednostavno

133 *Tagiyev i Huseynov protiv Azerbejdžana*, aplikacija br. 13274/08, presuda od 5.12.2019. godine

ponovili ono što je rečeno u forenzičkom izvještaju i prihvatili pravnu karakterizaciju spornih primjedbi iz izvještaja, bez da su izvršili vlastitu pravnu procjenu, što nije dovoljno za donošenje nezavisne i nepristrasne sudske odluke. Po ocjeni ESLJP-a, cilj članka i namjera autora nije bilo poticanje na mržnju, već diskusija o ulozi religije u društvu, što je od javnog interesa. Prema stanovištu ESLJP-a, izricanje krivičnih kazni nekome ko izražava mišljenje o ulozi religije u društvu može imati negativan uticaj na slobodu štampe. Zaključujući da su izrečene kazne bile neproporcionalne i da nisu bile neophodne u demokratskom društvu, ESLJP je utvrdio povredu člana 10. EKLJP-a.

Predmet *Smajić protiv Bosne i Hercegovine*,¹³⁴ presuda ESLJP-a od 29.07.2016. godine je jedini predmet koji se odnosio na govor mržnje u Bosni i Hercegovini o kojem je odlučivao ESLJP. Podnosilac predstavke je osuđen zbog krivičnog djela izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti, jer je na internet-forumu Bosnahistorija, koristeći pseudonim, objavio komentare o načinu na koji bi Bošnjaci trebalo postupiti u slučaju rata i secesije Republike Srpske. Opisao je vojnu akciju koju bi trebalo preduzeti protiv srpskih sela i naselja u regiji Brčko distrikta. Nakon što je presuda potvrđena od strane Apelacionog suda, podnosilac predstavke je podnio apelaciju Ustavnom sudu Bosne i Hercegovine zbog povrede prava na slobodu izražavanja. Ustavni sud Bosne i Hercegovine je primijenio pristup po članu 17. EKLJP, te je, pozivajući se na predmet *Ivanov protiv Rusije*, zaključio da pozivanje na pravo na slobodu izražavanja u situaciji kada je pisanje podnosioca predstavke na forumu pravno kvalifikovano kao krivično djelo izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti, predstavlja zloupotrebu prava na slobodu izražavanja, jer je u suprotnosti sa temeljnim vrijednostima Konvencije, naročito tolerancijom, socijalnim mirom i nediskriminacijom. ESLJP je primijenio

134 *Smajić protiv Bosne i Hercegovine*, aplikacija br. 48657/16, presuda ESLJP-a od 29.7.2016. godine.

drugi pristup, te predmetno ograničenje prava na slobodu izražavanja razmatrao primjenom ispunjenosti uslova propisanih stavom 2. člana 10. EKLJP-a. ESLJP je utvrdio da je ograničenje propisano zakonom, Krivičnim zakonom Brčko distrikta, da je težilo legitimnom cilju, zaštititi ugleda i prava drugih, te je zaključio da je ograničenje bilo proporcionalnom legitimnom cilju, te kao takvo neophodno u demokratskom društvu i da su domaći organi dali relevantne i dovoljne razloge za svoju odluku. ESLJP je ponovio zaključke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine da sadržaj spornih objava ne predstavlja izražavanje misli o aktuelnim pitanjima od opšteg interesa, već veoma neprimjeren oblik dijaloga kojim se zagovara strategija ponašanja prema jednoj etničkoj grupi u Brčkom distriktu. Podnosilac predstavke je koristio izraze koji su veoma uvredljivi za pripadnike jedne etničke grupe „taj smrdski Božić”, „riješiti se opasnosti iza leđa”, „centar grada bi onda trebao biti polako iščišćen”, „tu žive Srbi naseljeni iz raznih vukojebina”. Takvim objavama, čak iako su napisani u hipotetičkoj formi, po stanovištu ESLJP-a, podnosilac predstavke je dirnuo u veoma osjetljivu materiju etničkih odnosa u postratnom bosanskom društvu. ESLJP je zaključio da krivična osuda nije prekršila pravo na slobodu izražavanja podnosioca predstavke, jer su domaći sudovi ispitali predmet s pažnjom i u skladu sa načelima iz člana 10. EKLJP-a, te dali relevantne i dovoljne razloge za osuđujuću presudu.

IV. KRIVIČNA DJELA POČINJENA IZ MRŽNJE

IV. 1. DEFINICIJA KRIVIČNOG DJELA POČINJENOG IZ MRŽNJE

„Krivično djelo počinjeno iz mržnje“ ili „krivično djelo počinjeno iz predrasude“ predstavlja vrstu krivičnog djela, a ne konkretno djelo u okviru krivičnog zakona. Krivična djela počinjena iz mržnje su ona koja su motivisana netolerancijom ili predrasudama prema određenim grupama u društvu.¹³⁵ Prema Organizaciji za evropsku sigurnost i saradnju (OSCE), vodećoj organizaciji za borbu protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje,¹³⁶ odnosno njenom Uredu za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR), da bi postojalo ovo krivično djelo, moraju se ostvariti dva kriterija:

1. Djelo mora biti propisano krivičnim djelom određene države;
2. Djelo/a moraju biti motivisana predrasudom, što znači da je počinilac odabrao metu¹³⁷ krivičnog djela na osnovu

135 „Svako krivično djelo u kojem je objekt napada izabran na osnovu njegove stvarne ili percipirane pripadnosti, povezanosti, podrške ili članstva u grupi koja je zasnovana na njihovom stvarnom ili percipiranom rasnom, nacionalnom ili etničkom porijeklu, jeziku, boji kože, religiji, spolu, starosnoj dobi, mentalnoj ili fizičkoj onesposobljenosti, seksualnoj orijentaciji ili nekom drugom sličnom statusu ima se smatrati krivičnim djelom počinjenim iz mržnje“, *Razumijevanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje: Priručnik za Bosnu i Hercegovinu* (2010.), Ured za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR), Varšava, str. 7.

136 Pojam je na evropskom tlu prihvaćen terminološki odlukom Savjeta ministara OSCE-a, donesenom 2003. godine u Maastrichtu, uz sudjelovanje 55 država, *OSCE Ministerial Council Decision No. 4/03* (2003.), Maastricht, 2 December 2003, <https://www.osce.org/mc/19382?download=true> (očitanje 11.12. 2020.).

137 Počinilac je odabrao metu zbog neke od zaštićenih karakteristika. Meta može biti jedna ili više osoba, zatim imovina koja se povezuje s grupom koja dijeli tu karakteristiku. Počinilac može napasti žrtvu zbog stvarne ili pretpostavljene veze sa grupom.

njenih „zaštićenih karakteristika“.¹³⁸

Ove kriterije prihvata i većina autora koji se bave naučnim istraživanjem krivičnih djela počinjenih iz mržnje.¹³⁹

Predrasuda se javlja kao motiv¹⁴⁰ kada je meta napada (pojedinaac, grupa ili imovina) odabrana na osnovu njenih zaštićenih karakteristika, koju dijele članovi jedne grupe (etnicitet, rasa, vjeroispovijest, seksualna orijentacija...). Pored motiviranosti predrasudom zasnovane na specifičnim karakteristikama žrtve (eng. bias motivation), mora postojati i drugi konstitutivni element-učinjenje bilo kog krivičnog djela, tzv. baznog ili predikatnog krivičnog djela (eng. *the base offence*).¹⁴¹

138 *Razumijevanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje: Priručnik za Bosnu i Hercegovinu* (2010.), Ured za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR), Varšava, str. 7.

139 Lučić-Čatić, M. i Bajrić, A. (2013.), *Procesuiranje kaznenih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini: Perspektiva tužitelja*, Analitika, Centar za društvena istraživanja; Lučić-Čatić i Bajraktarević-Pajević (2017.), „Nedostaci kaznene politike Tužiteljstva BiH i Suda BiH u slučajevima zločina iz mržnje i govora mržnje“, *Kriminalističke teme - Zbornik radova Međunarodna naučna konferencija Crimen, Forensis, Securitas*, No. 5.; Smith, A., „Razumijevanje granice u Bosni i Hercegovini: pozivanje na mržnju koje predstavlja podsticanje na neprijateljstvo, diskriminaciju i nasilje“, u: *Krivična djela počinjena iz mržnje: izazovi reguliranja i procesuiranja u BiH*, Analitika, Centar za društvena istraživanja; Tripković, M. (2011.). „Ekspanzija mržnje: osnovna obilježja masovnih zločina iz mržnje“, *Temida*, br. 4, str. 37-54.

140 Prema Jovaševiću, motiv (pobuda) se shvata kao unutrašnji pokretač čovjeka na preduzimanje djelatnosti, radnje, aktivnosti kojom se ostvaruje postavljeni cilj, upor. Jovašević, D., *Leksikon krivičnog prava* (2006.), treće izmenjeno i dopunjeno izdanje, Službeni glasnik Beograd, 2006. godina, str. 304.

141 *Razumijevanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje: Priručnik za Bosnu i Hercegovinu* (2010.), Ured za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR), Varšava, str. 19.

IV. 2. ODNOS GOVORA MRŽNJE I KRIVIČNIH DJELA POČINJENIH IZ MRŽNJE

Govor mržnje se često čuje i vidi prije, za vrijeme i nakon incidenta povezanih s mržnjom. Tada ovakav govor, koji je posljedica predrasuda, može se koristiti kao dokaz motiva prema društvenoj grupi koja posjeduje zaštićene karakteristike. Govor mržnje i krivična djela počinjena iz mržnje se mogu i preklapati u onom dijelu koji je kažnjiv nacionalnim zakonodavstvom.¹⁴² U literaturi se vrlo često mogu naći definicije krivičnih djela počinjenih iz mržnje koje obuhvataju i govor mržnje.¹⁴³ Krivično djelo može biti fizičko ili psihičko nasilje prema pojedincu ili grupi, a to može biti i verbalno nasilje, u koje spada i govor mržnje.¹⁴⁴ Ipak, govor mržnje ne mora nužno biti krivično djelo, pa zato govor mržnje nije isto što i krivično djelo počinjeno iz mržnje.¹⁴⁵ Govor mržnje je znatno širi pojam, jer krivično djelo počinjeno iz mržnje je uvijek propisano nacionalnim krivičnim zakonodavstvom, dok govor mržnje ne zahtijeva postojanje zakonskog sankcionisanja te aktivnosti. Veliki dio javnog govora i izražavanja, koji se može smatrati govorom mržnje, a koji može biti

142 Apelacioni sud Brčko distrikta BIH je u presudi, broj 96 0 K 006861 12 Kž od 28. 11. 2012. godine, zauzeo stav da nije nužno da je preduzeta radnja stvarno proizvela konkretne negativne posljedice u smislu izazivanja rasne, vjerske ili nacionalne mržnje ili netrpeljivosti, da bi imala karakter krivičnog djela izazivanja nacionalne (narodnosne), rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti, nego je dovoljno da je sadržaj poduzete radnje (objavljenih komentara) objektivno podoban da proizvede takav efekat. Sud je zaključio da su komentari optuženog postavljeni na internet pogodni da proizvedu takav efekat i pored toga što su bili hipotetička projekcija za slučaj vojnog scenarija, jer se time ne umanjuje njihova podobnost da se izazove željeni efekat bez obzira koliko je realna mogućnost da se realizuje ono što je izneseno u tekstu.

143 Chakraborti, N., Garland, J. (2009.), *Hate crime: impact, causes and responses*, London: SAGE Publications Ltd, str 5.

144 Nikolić, M. P. (2018.), *Govor mržnje u internet-komunikaciji u Srbiji* (doktorska disertacija), Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, str. 44.

145 Ibid, 45.

i veoma oštar, nije i ne može biti sankcionisan. Može biti sankcionisan nacionalnim zakonodavstvom samo onaj njegov dio koji sadrži poziv na nasilje protiv nekog lica ili grupe.¹⁴⁶ Carolyn Bys navodi da se zakonske odredbe o govoru mržnje ne smatraju krivičnim djelima iz mržnje jer im nedostaje prvi elemenat zakona o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje: osnovno krivično djelo. Ova autorica ukazuje da „u zemljama bivšeg Sovjetskog saveza i bivšim jugoslovenskim republikama veliki broj zakonskih odredbi o izazivanju mržnje sadrži i teže oblike ovog djela, u slučajevima kada uključuju i nasilje. Na primjer, u Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine, član 163. (Izazivanja narodnosne, rasne ili vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti) u stavu 2. predviđa strožije kažnjavanje kada se izazivanje '(učini)... zlostavljanjem, ugrožavanjem sigurnosti bilo koje osobe... oštećenjem tuđih stvari, skrnavljenjem spomenika ili grobova' ili, u stavu 3. ukoliko krivično djelo 'dovede do nereda i nasilja'. Nedvojbeno ova djela imaju 'osnovno krivično djelo' koje je u skladu s definicijom zakonskih propisa o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje. Međutim, ova djela nisu motivirana predrasudom; umjesto toga, najprije je potrebno postojanje elementa izazivanja mržnje – djela govora. S obzirom na takvu strukturu, ove se odredbe smatraju zakonskim odredbama o izazivanju mržnje s težim oblicima kada djelo također uključuje i neku vrstu nasilja ili dovede do pojave nasilja. Zbog ovoga postoji razlika u odnosu na odredbe o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje koja počinju krivičnim djelom i onda se posmatra da li je kriminogeno ponašanje motivirano pristrasnošću i predrasudom. Kod zakonskih propisa o poticanju na mržnju počinje se, naime, djelom govora pa se prvo mora utvrditi da li takvo djelo govora spada pod definiciju slobode govora, a zatim se posmatraju djela nasilja koja prate ovakav izazivački govor. Iako izazivanje mržnje i krivično djelo počinjeno iz mržnje potiču iz istih vrsta pristrasnosti i predrasuda, pravna analiza ovih djela bitno se razlikuje i stoga ih treba tretirati kao povezane, ali pravno odvo-

146 Ibid, 46.

jene koncepte“.¹⁴⁷ U klasičnom smislu, krivična djela počinjena iz mržnje i govor mržnje se razlikuju po tome što počinilac krivičnog djela iz mržnje, vođen mržnjom, odnosno stereotipima ili predrasudama, napada žrtvu zbog njenih zaštićenih karakteristika dok kod govora mržnje pokretač govora mržnje vođen mržnjom, odnosno predrasudama ili stereotipima, izražava diskriminatorne ili napadačke stavove, pozivajući druge da neposredno napadnu žrtvu zbog njene pripadnosti određenoj grupi. I OSCE u nizu svojih dokumenata predlaže da se govor mržnje *stricto sensu* posmatra izdvojeno od krivičnih djela iz mržnje, zbog različite pravne strukture ova dva koncepta (kod govora mržnje nema predikatnog djela dok krivična djela počinjena iz mržnje zahtijevaju postojanje takvog krivičnog djela, koje postaje kvalifikovano ili se kažnjava teže zbog motivacije zasnovane na predrasudama), ali i zbog različitog položaja država prema dopuštenim ograničenjima slobode izražavanja.

IV. 3. MEĐUNARODNI I REGIONALNI OKVIR

Koncept borbe protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje se zasniva na principu jednakosti i zabrani diskriminacije, koji su prisutni u svim najvažnijim dokumentima o ljudskim pravima. Prvo se u prvoj rečenici Opšte deklaracije o ljudskim pravima proklamuje „*priznanje urođenog dostojanstva te jednakih i neotuđivih prava svih članova ljudske obitelji*“. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda u članu 14. i protokolu XII uz Konvenciju zabranjuje diskriminaciju po bilo kojoj osnovi. Već u Konvenciji o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije iz 1966. godine se pojavljuje proklamacija kažnjavanja rasno motivisanih zločina.¹⁴⁸ Zločine iz mržnje ova konvencija eksplicitno ne spominje, ali ona sadržajno zahtijeva od država kažnjavanje, između ostalog, djela nasilja

147 Bys, C. (2014.), „Osnova i značaj jedinstvenog regulatornog pristupa krivičnim djelima počinjenim iz mržnje: trendovi u Evropskoj uniji i situacija u Bosni i Hercegovini“, *Krivična djela počinjena iz mržnje: Izazovi reguliranja i procesiranja u BiH*, Analitika – Centar za društvena istraživanja, Sarajevo, str. 45-46.

148 Član 4. Međunarodne konvencije o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije.

protiv bilo koje rase ili grupe osoba druge boje kože, porijekla te nacionalnog ili etničkog porijekla, kao i poticanje na takva djela, poticanje na rasnu diskriminaciju te uopšte širenje ideja zasnovanih na rasnoj superiornosti ili mržnji. Termin „rasa“ se ovdje koristi da se označi grupa ljudi koji dijele iste karakteristike kao što je to npr. boja kože. Ukoliko u domaćem zakonodavstvu pojam „rasa“ nije određen, u obzir dolazi uvid u definisanje tog pojma u ovom, ali i drugim regionalnim i međunarodnim dokumentima. Ovaj dokument sadrži i definiciju rasne diskriminacije.¹⁴⁹ Krivična djela počinjena iz mržnje predstavljaju jedan od najsnažnijih oblika ispoljavanja diskriminacije, kada predrasude (nezavisno od vrste)¹⁵⁰ tjeraju pojedince ili grupe na iskazivanje netolerancije prema pojedinim društvenim grupama.

Zločini iz mržnje (*eng. hate crime*) se na tlu Sjedinjenih Američkih Država javljaju prvi put 1980-ih godina. Neke američke države su već bile donijele svoje zakone kada je na federalnom nivou vlasti 1990. donesen Zakon o statistici zločina iz mržnje (*eng. „The Hate Crime Statistics Act“*),¹⁵¹ koji se odnosio na prikupljanje statističkih podataka o zločinima motivisanim rasnim, etničkim i seksualnim predrasudama iz kojih proizilazi mržnja.¹⁵² Odatle je

149 „Pojam ‘rasna diskriminacija’ označava bilo kakvo razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti na osnovu rase, boje kože, porijekla ili nacionalnog ili etničkog porijekla koja ima za svrhu ili posljedicu osporavanje ili ometanje priznavanja, uživanja ili realiziranja, pod jednakim uslovima, ljudskih prava i osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, društvenom, kulturnom ili bilo kojem drugom području javnog života“, član 1. Međunarodne konvencije o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije.

150 Evropski sud za ljudska prava je naglasio da je diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije jednako ozbiljna kao i diskriminacija zasnovana na “rasi, porijeklu ili boji kože”, upor. *Vejdeland i drugi protiv Švedske*, aplikacija br. 1813/07, presuda od 9.2.2012. godine.

151 Naidoo, K. (2016.), „*The Origins of Hate Crime Laws*“, *Fundamina*, Volume 22, Number 1, str. 54.

152 Ćirić, J. (2011.) “Zločini iz mržnje – američko i balkansko iskustvo”, *Temida*, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu, broj 4., godina 14, decembar 2011. godine, str. 24.

sintagma prenesena u evropski pravno-politički diskurs.¹⁵³ Savjet Evrope je 1993. godine formirao Evropsku komisiju protiv rasizma i netolerancije (ECRI), čiji su izvještaji i preporuke važna smjernica državama kod suzbijanja zločina iz mržnje.¹⁵⁴ Na nivou Evropske unije trenutno (od 2007. godine) postoji Agencija za osnovna prava, koja ima mandat i da prati zločine iz mržnje.

Evropski sud za ljudska prava, čija je praksa i najvažnija za evrokontinentalni državnopravni krug, zločine iz mržnje je posmatrao kao potencijalnu povredu člana 2, člana 3, člana 8. i člana 14. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.¹⁵⁵ U predmetu *Nachova i dr. protiv Bugarske* sud je ukazao na pozitivnu obavezu države da istraže moguće rasističke motive nasilnih krivičnih djela, koja uključuju kršenje prava na život (član

153 Glet, A. (2009.), „The German Hate Crime Concept“, Internet Journal of Criminology 9, str. 1.

154 U „Opštoj preporuci broj 11 ECRI-a: Borba protiv rasizma i rasne diskriminacije u policiji“, usvojenoj 29. 06. 2007. godine, potiče se vršenje istraga rasističkih incidenata, njihovo evidentiranje i korištenje široke definicije u svrhu evidentiranja rasističkih incidenata: „svaki incident koji žrtva ili bilo koja druga osoba smatra rasističkim.“ Preporučuje se vladama država da trebaju na sljedeći način djelovati kada je riječ o ulozi policije u borbi protiv rasističkih djela i monitoringa rasističkih incidenata: „11. Osigurati da policija temeljito istraži rasno motivirana djela, uključujući tako što će u potpunosti uzeti u obzir rasnu motiviranost običnih krivičnih djela; 12. Ustanoviti i voditi sistem za evidentiranje i praćenje rasističkih incidenata, te koliko takvih incidenata završi pred tužiocima, a koji se na kraju kvalifikuju kao rasistička krivična djela; 13. Potaći žrtve i svjedoke rasističkih incidenata da prijavljuju takve incidente; 14. U tu svrhu, usvojiti široku definiciju rasističkog incidenta.“ Prema ovoj preporuci, rasistički incident je: „svaki incident koji žrtva ili bilo koja druga osoba smatra rasističkim.“ Link za preporuku <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-11-on-combating-racism-and-racia/16808b5adf> (očitanje 11.12.2020.).

155 Na sljedećem linku se može pronaći kratki esej u kojem se diskutuje evolucija sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava koja se odnosi na zločine iz mržnje: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-unmasking-bias-motives-paper_en.pdf (očitanje 11.12.2020.).

2.) i prava na slobodu od zlostavljanja (član 3.).¹⁵⁶ U ovom predmetu Evropski sud za ljudska prava je potcrtao da je neprihvatljivo izjednačavanje slučajeva s elementima rasno motivirane mržnje i onih koji takvu mržnju nemaju, s obzirom na specifičan karakter takvih djela, kao posebno destruktivnih za ljudska prava.¹⁵⁷ U paragrafu 164. ove presude, Evropski sud je ukazao da ukoliko postoje dokazi o rasističkom verbalnom nasilju policije prema pripadnicima etničke ili druge manjine, za vrijeme operacije koja uključuje primjenu sile, oni moraju biti provjereni da bi se mogli otkriti potencijalni rasistički motivi, te da bi se shvatilo je li došlo do nezakonitog nasilja uzrokovano mržnjom.¹⁵⁸ U predmetu *Angelova i Iliev protiv Bugarske*, Evropski sud je utvrdio da su državni organi dužni da efikasno i hitno sprovedu istragu u predmetima lišavanja života i zlostavljanja bez diskriminacije, što zahtjeva da svaki rasistički ili religijski motiv mora također biti efikasno i hitno istražen pod razumnim okolnostima,¹⁵⁹ ali i da, iako države nisu obavezne

156 Ovo određivanje ima dva aspekta. Prvi je da se od države traži da preduzme mjere da osigura da se pojedinci u njihovoj odgovornosti nisu podvrgnuti zlostavljanju, bilo od strane državnih aktera ili privatnih lica. Drugi aspekt je da se od država traži da provedu službenu istragu koja je u razumnoj mjeri ekspe-ditivna.

157 *Nachova i dr. protiv Bugarske*, aplikacija br. 43577/98 i 43579/98, presuda od 6.7.2005.

158 Ibid.

159 Sud je ispitao ulogu organa vlasti u otkrivanju rasističkih motiva. U ovom predmetu policija je identifikovala navodne napadače, od kojih je jedan direktno priznao da mu je motiv za krivično djelo bio rasizam, ali ipak nije provela neophodnu istragu i nastupila je zastara, te se protiv većine osumnjičenih više nije mogao voditi krivični postupak. Sud je smatrao da su domaći organi vlasti propustili provođenje efikasne i hitne istrage incidenta, naročito „uzimajući u obzir rasističke motive za napad i potrebu da se održava povjerenje manjina u sposobnost organa vlasti da ih zaštite od rasnog nasilja“. Kao posljedica toga, Evropski sud je donio presudu da je Bugarska prekršila proceduralni aspekt prava na život (član 2.) u vezi s principom nediskriminacije (član 14.) jer organi vlasti nisu napravili „neophodnu distinkciju od drugih krivičnih djela čiji motiv nije rasni, što čini nepravedno postupanje u suprotnosti sa članom 14.“; upor. *Angelova i Iliev protiv Bugarske*, aplikacija br. 55523/00, presuda od 26.7.2007.

da usvoje specifične zakone koji će regulisati krivična djela počinjena iz mržnje, krivičnopravni sistem mora biti u stanju da identifikuje, prepozna i adekvatno kazni krivična djela motivisana rasizmom.¹⁶⁰ Prema Evropskom sudu za ljudska prava, organi tužilaštva i istrage moraju biti nepristrasni u ocjenjivanju dokaza koji se nalaze pred njima.¹⁶¹ Evropski sud za ljudska prava je kasnije proširio pozitivnu obavezu države i na zločine iz mržnje koje je počinilo privatno lice,¹⁶² zločine iz mržnje zbog vjerske

160 U ovom predmetu su aplikanti naveli da država nije ispunila svoju obavezu da sprovede efikasnu i hitnu istragu smrti muškarca romskog porijekla, te da je nepostojanje zakona koji bi regulisao slučajeve ubistva motivisanog rasizmom dovelo do neadekvatne zakonske zaštite od takvih krivičnih djela. Iako je sud smatrao da nepostojanje direktnih zakona koji bi regulisali krivična djela počinjena iz mržnje nije bilo prepreka da se istraži rasizam kao motiv u sklopu krivičnog postupka i da je opšti zakonski okvir mogao poslužiti da se ovakva vrsta krivičnog djela adekvatno kazni, Sud je ipak utvrdio da država nije ispunila svoju obavezu da efikasno i hitno sprovede istragu u ovom predmetu, posebno zato što su postojali dokazi da se radilo o krivičnom djelu motivisanim rasizmom, upor. *Angelova i Iliev protiv Bugarske*, aplikacija br. 55523/00, presuda od 26.7.2007.

161 *Stoica protiv Rumunije*, aplikacija br. 42722/02, presuda od 4.3.2008. U ovom predmetu se radilo o tome da je policija navodno zlostavljala četrnestogodišnjeg Roma, što ga je ostavilo s trajnim invaliditetom, Sud je bio mišljenja da je vojno tužilaštvo baziralo svoje zaključke na izjavama policajaca koji su očigledno imali sve razloge da žele osloboditi i sebe i svoje kolege od svake odgovornosti. U isto vrijeme, tužilaštvo je odbacilo izjave mještana, koji su svi Romi, na osnovu njihove navodne pristrasnosti u korist aplikanta. Nadalje, tužioci su zanemarili izjave policajaca u kojima kažu da je ponašanje mještana bilo „čisto cigansko“, a što je u očima suda bio čisti stereotip. Sud je naveo da je ovim „nezadovoljan“.

162 *Šečić protiv Hrvatske*, aplikacija br. 40116/02, presuda od 31. 5. 2007. godine. Evropski sud za ljudska prava je u ovom predmetu dao isto obrazloženje u vezi s povredama istražnog proceduralnog aspekta prava na slobodu od zlostavljanja (član 3.) u vezi sa članom 14. Državni organi dužni su u toku provođenja istrage nasilnih incidenata „da preduzmu sve razumne korake kako bi razotkrili svaki rasistički motiv i da ustanove da li su etnička mržnja ili predrasuda možda imale ulogu u događajima. Ukoliko to ne urade i ukoliko tretiraju nasilje i brutalnost koji su nastali zbog rasne mržnje jednako kao i predmete u kojima rasa nema ulogu, značilo bi zatvaranje očiju pred specifičnom prirodom krivičnih djela koja su naročito destruktivna u smislu osnovnih prava. Ako se ne napravi razlika u načinu na koji se postupa sa situacijama koje su bitno različite, to može dovesti do neopravdanog postupanja prema žrtvi koje je nepomirljivo s članom 14. Konvencije“.

pripadnosti,¹⁶³ zločine iz mržnje zbog seksualnog opredjeljenja¹⁶⁴ i zločine iz mržnje zbog povezanosti,¹⁶⁵ a takođe je utvrdio dužnost Hrvatske odnosno Armenije da istraže dužnost država da istraže potencijalnu diskriminaciju po osnovu invaliditeta¹⁶⁶ i političkog uvjerenja.¹⁶⁷ Za krivična djela počinjena iz mržnje važne su i odluke u predmetima *Balász protiv Mađarske*¹⁶⁸ i *Škorjanec protiv Hrvatske*,¹⁶⁹ budući da je u njima potcrtano da se kao zločin iz mržnje mogu klasifikovati ne samo djela koja se zasnivaju isključivo na karakteristikama žrtve i da počinioci mogu imati mješovite motive, a da na njih jednako utiču situacijski faktori, kao i njihov pristrasni stav prema grupi kojoj pripada žrtva. Pored ovoga, presuda *Škorjanec protiv Hrvatske* je značajna (stav ranije zauzet u presudi *Guberina protiv Hrvatske*),¹⁷⁰ da žrtve krivičnih djela počinjenih iz mržnje mogu biti i lica koja sama nisu nosioci zaštićenih karakteristika, ali su nekako povezane s takvim licima, zbog čega se može reći da je i napad na njih i na njihova dobra izvršen zbog zaštićenih karakteristika poput rase, boje kože, vjerskog uvjerenja, etniciteta,

163 *Milanović protiv Srbije*, aplikacija br. 44614/07, presuda od 14.12.2010. godine. Aplikant u ovom predmetu je bio član religijske zajednice Vaishnava Hindu, poznate i kao Hare Krišna, koji je bio žrtva brojnih fizičkih napada koji su se vremenski podudarali sa najvažnijim pravoslavnim religijskim praznicima. Sud je utvrdio da je država povrijedila proceduralni aspekt člana 3. (sprečavanje maltretiranja) u vezi s članom 14. (princip nediskriminacije) jer nije efikasno i hitno provela istragu religijskih predrasuda kao motiva za počinjenje krivičnog djela. Sud je naročito istakao da policija nije postupala sa žrtvom na ozbiljan način, govoreći o religiji žrtve i „čudnom izgledu“, sugerišući da je svaka istraga izvršena samo pro forma i da je na neadekvatan način oslovila ozbiljnost motiva zasnovanog na vjerskim predrasadama iznesenim u predmetu.

164 *Identoba i dr. protiv Gruzije*, aplikacija br. 73235/12, presuda od 12.5.2015. godine.

165 *Škorjanec protiv Hrvatske*, aplikacija br. 25536/14, 28.3.2017. godine.

166 *Dorđević protiv Hrvatske*, aplikacija br. 41526/10, presuda od 24.7.2012. godine.

167 *Virabyan protiv Armenije*, aplikacija br. 40094/05, presuda od 2.10.2012. godine.

168 *Balász protiv Mađarske*, aplikacija br. 15529/12, presuda od 20.10.2015. godine.

169 *Škorjanec protiv Hrvatske*, aplikacija br. 25536/14, presuda od 28.3.2017. godine.

170 *Guberina protiv Hrvatske*, aplikacija br. 23682/13, presuda od 22.3.2016. godine.

nacionalnosti, jezika, invaliditeta, spola, seksualne orijentacije, rod-
nog identiteta, političke orijentacije i drugih zaštićenih osnova.

Odlukom Ministarskog vijeća iz 2009. godine o borbi protiv
krivičnih djela počinjenih iz mržnje, države članice OSCE-a su se
obavezale da će:

- Prikupljati i objavljivati podatke o krivičnim djelima poči-
njenim iz mržnje;
- Usvojiti, gdje je to primjereno, konkretan, prilagođen za-
konski okvir za borbu protiv krivičnih djela počinjenih iz mržnje;
- Preduzeti adekvatne mjere za ohrabrenje žrtava;
- Osmisliti profesionalnu obuku i aktivnosti na izgradnji ka-
paciteta za agencije za sprovođenje zakona; tužilaštva i pravosudne
organe koji se bave krivičnim djelima počinjenim iz mržnje;
- Sprovesti ažurnu istragu krivičnog djela počinjenog iz mr-
žnje i osigurati da relevantni organi vlasti i političko vodstvo pre-
poznaju i javno osude motive onih koji su osuđeni za krivično djelo
počinjeno iz mržnje.

IV. 4. ZNAČAJ PROCESUIRANJA KRIVIČNIH DJELA POČINJENIH IZ MRŽNJE

Krivična djela počinjena iz mržnje se razlikuju od ostalih kri-
vičnih djela zbog dokaza motiva i većih posljedica, onih koje kri-
vično djelo počinjeno iz mržnje ostavlja na žrtve (jer žrtva u najve-
ćem broju slučajeva ne može promijeniti karakteristiku zbog koje
je meta krivičnog djela), ciljane zajednice (jer im se šalje poruka da
su nepoželjni dio društva) i društvo (kreiraju problem za sigurnost,
javni red i mir, ugrožavaju javni sistem, te stvaraju tenzije između
različitih kulturnih segmenata). Specifičnost procesuiranja krivič-
nih djela počinjenih iz mržnje se sastoji u iznošenju dokaza da je
motiv za krivično djelo zasnovan na predrasudama ili neprijatelj-
stvu prema određenoj grupi, davanju prilike žrtvi da svoje negativ-

no iskustvo iznese pred sudom te zahtijevanju adekvatne zakonske sankcije koja će biti proporcionalna šteti koju je krivično djelo izazvalo. Procesuiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje je veoma važno iz više razloga. Kao prvo zbog prevencije jer se šalje poruka potencijalnim počiniocima i društvu da je vršenje ovakvih krivičnih djela veoma štetno i da se neće tolerisati. Izgrađuje se povjerenje kulturnog segmenta koji je bio žrtva krivičnog djela počinjenog iz mržnje u pravosudni sistem, ali i državnu vlasti u cjelini, što može imati značaja za pomirenje, posebno ako je riječ o post-konfliktnom društvu. Ovo takođe znači da se može smanjiti eventualna osveća manjinskih grupa koje su bile žrtve krivičnih djela počinjenih iz mržnje.¹⁷¹

IV. 5. DOMAĆI ZAKONI O KRIVIČNIM DJELIMA POČINJENIM IZ MRŽNJE

Normativno regulisanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini nalazimo u tri krivična zakona. 2010. godine je, najprije u KZ BD BiH, a zatim i u KZ RS-a unesena definicija mržnje kao pobude za izvršenje krivičnog djela, te je propisano i obavezno tretiranje takve pobude kao otežavajuće okolnosti, prilikom odmjeravanja kazne, ukoliko zakon za konkretno krivično djelo nije propisao kvalifikovani oblik,¹⁷² pa shodno tome i teže kažnjavanje, kada je osnovni oblik tog krivičnog djela učinjen iz mržnje. Krivično djelo počinjeno iz mržnje je tako, nakon što je prvobitno

171 Odluka br. 10/09 OSCE-ova konferencije visokog nivoa o toleranciji i nediskriminaciji (2009.). Šire na sljedećem linku Decision No. 10/09, OSCE High-Level Conference on Tolerance and Non-Discrimination | OSCE (očitanje 11. 12. 2020.).

172 U krivičnopravnoj teoriji se kvalifikatorne okolnosti smatraju dodatnim ili dopunskim obilježjima krivičnog djela. Upor. Babić, M., Filipović, Lj., Marković, I., Rajić, Z. (2005.), Komentari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini, zajednički projekat Vijeća Evrope i Evropske komisije, Sarajevo, knjiga I, str. 123.

bilo samo kriminološki, postalo i krivičnopravni pojam. Iako postoje izvjesne razlike u načinu na koje je krivično djelo počinjeno iz mržnje regulisano u ova tri zakona, „njegovo određenje i dati krivičnopravni značaj omogućavaju donošenje zaključka da se radi o posebnom krivičnopravnom institutu koji se odnosi na poseban tip krivičnih djela.“¹⁷³ Prema stavu 11. člana 2. KZ FBiH¹⁷⁴ „*krivično djelo počinjeno iz mržnje je svako krivično djelo učinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, vjerskog uvjerenja, nacionalnog ili etničkog porijekla, jezika, invaliditeta, spola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta druge osobe. Takvo postupanje uzet će se kao otežavajuća okolnost ako ovim zakonom nije izričito propisano teže kažnjavanje za kvalifikovani oblik krivičnog djela učinjenog iz mržnje*“. Krivični zakon Republike Srpske definiše krivično djelo iz mržnje kao „*djelo izvršeno u potpunosti ili djelimično zbog rasne, nacionalne ili etničke pripadnosti, jezika, vjerskog uvjerenja, boje kože, pola ili seksualnog opredjeljenja, zdravstvenog statusa ili rodnog identiteta nekog lica*“.¹⁷⁵ Mržnja kao pobuda za izvršenje krivičnog djela je definisana u Krivičnom zakonu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine: „*Mržnja predstavlja pobudu za izvršenje krivičnog djela, propisanog ovim zakonom, koja je u cjelini ili djelimično zasnovana na razlikama po osnovu stvarnog ili pretpostavljenog etničkog ili nacionalnog porijekla, jezika ili pisma, vjerskih uvjerenja, rase, boje kože, spola, spolne orijentacije,*

173 Filipović, Lj. (2019.), *Krivična djela iz mržnje i krivična djela izazivanja mržnje – Komentar relevantnih zakonskih odredaba*, Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, str. 15. Prikaz komentara, u: Murtezić, A. – Trlin, D. (2019.), *Pravna misao, časopis za pravnu teoriju i praksu*, broj 9-10, Sarajevo. Budući da nastaju tako što se osnovnim oblicima krivičnog djela dodaju kvalifikatorne okolnosti koje ih čine težim, za kvalifikovana krivična djela se kaže da su nesamostalna krivična djela. Upor. Rječnik kaznenog prava (2012.), glavni urednik Horvatić, Ž., Masmedia, Zagreb, str. 218.

174 “Službene novine Federacije BiH”, br. 36/2003, 21/2004 - ispr., 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016 i 75/2017.

175 Član 123. stav 1. tačka 21) Krivičnog zakona Republike Srpske (“Službeni glasnik Republike Srpske”, br. 64/2017 i 104/2018 - odluka US).

političkog ili drugog uvjerenja, socijalnog porijekla, društvenog položaja, dobi, zdravstvenog statusa ili drugih osobina, ili zbog dovođenja u vezu sa licima koja imaju neku od navedenih različitih osobina.¹⁷⁶ Prema KZ RS-a, kod odmjeravanja kazne za krivično djelo iz mržnje, „ako je krivično djelo učinjeno iz mržnje, kako je propisano u članu 123. stav 1. tačka 21) ovog zakonika, sud će to uzeti kao otežavajuću okolnost, osim ako mržnja nije kvalifikatorna okolnost tog krivičnog djela“.¹⁷⁷ U BD BiH, „okolnost koja je obilježje krivičnog djela ne može se uzeti u obzir i kao otežavajuća okolnost, odnosno olakšavajuća okolnost, izuzev ako prelazi mjeru koja je potrebna za postojanje krivičnog djela ili određenog oblika krivičnog djela ili ako postoje dvije ili više ovakvih okolnosti, a samo jedna je dovoljna za postojanje težeg, odnosno lakšeg oblika krivičnog djela. U slučajevima kad je krivično djelo izvršeno iz mržnje, kako je propisano u članu 2. stavu 37. ovog zakona, sud će to uzeti u obzir kao otežavajuću okolnost i odmjeriti veću kaznu osim ako Zakon ne propisuje teže kažnjavanje za kvalifikovani oblik krivičnog djela“.¹⁷⁸ Prema KZ FBiH, „sud će učiniocu krivičnog djela odmjeriti kaznu u granicama koje su zakonom propisane za to krivično djelo imajući u vidu svrhu kažnjavanja i uzimajući u obzir sve okolnosti koje utiču da kazna bude manja ili veća (olakšavajuće i otežavajuće okolnosti), a naročito: stepen krivice, pobude iz kojih je krivično djelo učinjeno, jačinu ugrožavanja ili povrede zaštićenog dobra, okolnosti pod kojima je djelo učinjeno, raniji život učinitelja, njegove lične prilike i njegovo ponašanje nakon učinjenog krivičnog djela, te druge okolnosti koje se odnose na ličnost učinitelja“.¹⁷⁹ Pobude kao otežavajuća okolnost su već utvrđivane kao otežavajuća okolnost prilikom odmjeravanja kazne za krivična djela. Tako je npr. u jednoj od presuda u kojoj su

176 Član 2. stav 42. Krivičnog zakona Brčko distrikta BiH (“Službeni glasnik Brčko distrikta BiH”, br. 19/2020 - prečišćen tekst).

177 Član 52. stav 3. KZ RS.

178 Član 49. stav 2. KZ BD BiH.

179 Član 49. stav 1. KZ FBiH.

optuženi oglašeni krivima za krivično djelo koje je prema oštećenima izvršeno zbog njihove seksualne orijentacije, Kantonalni sud u Sarajevu naveo sljedeće: „Prilikom kažnjavanja optuženih sud je svakako cijenio i činjenicu u pogledu dogovora optuženih da ciljana grupa oštećenih budu pripadnici gej populacije ne samo iz razloga što su smatrali da će izostati krivično prijavljivanje, već i iz razloga što su prethodno imali informacije o njima sa web stranice te su koristili i informacije koje su našli u otuđenim stvarima to jest mobitelima gdje su pohranjeni lični podaci i fotografije koje se odnose na privatnost oštećenih.“¹⁸⁰

Kada je riječ o zaštićenim karakteristikama, u navedenim krivičnim zakonima javljaju se rasna pripadnost, boja kože, vjersko uvjerenje, nacionalno ili etničko porijeklo, jezik, invaliditet, spol, seksualna orijentacija ili rodni identitet druge osobe. Jedino u KZ BD BiH nije eksplicitno naveden rodni identitet, ali je lista zaštićenih karakteristika otvorena (... „ili drugih osobina“), a kao zabranjeni osnovi za krivična djela iz mržnje navedeni su i pismo, političko ili drugo uvjerenje, socijalno porijeklo, društveni položaj, dob i zdravstveni status.

Učinjenje krivičnog djela iz mržnje je kao kvalifikatorna okolnost u KZ FBiH propisano kod krivičnih djela „ubistvo“,¹⁸¹ „teška tjelesna ozljeda“,¹⁸² „silovanje“¹⁸³ i „oštećenje tuđe stvari“¹⁸⁴; u KZ RS-a kod krivičnih djela „teško ubistvo“,¹⁸⁵ „teška tjelesna povreda“,¹⁸⁶ „genitalno sakaćenje žena“,¹⁸⁷ „silovanje“,¹⁸⁸ „obljuba nad nemoćnim licem“,¹⁸⁹ „teška krađa“,¹⁹⁰ „razbojništvo“,¹⁹¹ „razbojnička krađa“,¹⁹² „oštećenje i oduzimanje tuđe stvari“,¹⁹³ „izazivanje ne-

180 Presuda Kantonalnog suda u Sarajevu, broj 09 0 K 018537 15 K 2 od 20.4.2015. godine.

181 Član 166. stav 2. tačka c) KZ FBiH.

183 Član 203. stav 4. KZ FBiH.

185 Član 125. stav 1. tačka 2. KZ RS.

187 Član 133. stav 3. KZ RS.

189 Član 167. stav 2. KZ RS.

191 Član 227. stav 2. KZ RS.

193 Član 240. stav 3. KZ RS.

182 Član 172. stav 4. KZ FBiH

184 Član 293. stav 3. KZ FBiH.

186 Član 132. stav 2. KZ RS.

188 Član 165. stav 2. KZ RS.

190 Član 226. stav 1. tačka 7. KZ RS.

192 Član 228. stav 2. KZ RS.

reda“,¹⁹⁴ „povreda groba ili umrlog lica“¹⁹⁵ i „izazivanje opšte opasnosti“,¹⁹⁶ a u KZ BD BiH „ubistvo“,¹⁹⁷ „teška tjelesna ozljeda“,¹⁹⁸ „silovanje“,¹⁹⁹ „teška krađa“,²⁰⁰ „razbojnička krađa“,²⁰¹ „razbojništvo“,²⁰² „oštećenje tuđe stvari“²⁰³ i „teška krivična djela protiv opće sigurnosti ljudi i imovine“. ²⁰⁴

U BiH je moguće i krivično gonjenje pravnih lica zbog krivičnih djela učinjenih iz mržnje, jer svi pozitivni krivični zakoni u BiH propisuju i odgovornost pravnih lica za sva krivična djela propisana krivičnim zakonodavstvom u BiH.

Sudija dr. sc. Ljiljana Filipović je u svom radu o izazovima regulisanja i procesuiranja krivičnih djela počinjenih iz mržnje u BiH, posebno apostrofirala odredbe Zakona o krivičnom postupku u BiH, a koje regulišu obavezu tužioca da krivično goni učinioce krivičnih djela učinjenih iz mržnje, učinjenje krivičnog djela iz mržnje kao obavezan sadržaj optužnice, ulogu suda u procesu utvrđivanja predrasude kao motiva za učinjenje krivičnog djela i sadržinu presude u slučaju optužbe za krivično djelo počinjeno iz mržnje.²⁰⁵

IV. 6. SUDSKA PRAKSA U BOSNI I HERCEGOVINI

U presudi Kantonalnog suda u Mostaru²⁰⁶ optuženi je oglašen krivim što je s umišljajem lišio života tri građana druge nacionalnosti, čime je učinio krivično djelo ubistva iz člana 171. stav 2. tačka 7. u vezi sa stavom 1. Krivičnog zakona Federacije Bosne

194 Član 358. stav 2. KZ RS.

196 Član 394. stav 5. KZ RS.

198 Član 169. stav 4. KZ BD BiH.

200 Član 281. stav 1. tačka 5) KZ BD BiH.

202 Član 283. stav 2. KZ BD BiH.

204 Član 322. KZ BD BiH.

205 Filipović, Lj. (2014.), „Krivičnopravni okvir za procesuiranje krivičnih djela učinjenih iz mržnje“, „Krivična djela počinjena iz mržnje“, „Izazovi reguliranja i procesuiranja u BiH“, Analitika - Centar za društvena istraživanja, 61-81., str. 72-79.

206 Presuda, broj K 3/03 od 12. 03. 2003. godine.

195 Član 369. stav 3. KZ RS.

197 Član 163. stav 2. tačka 3) KZ BD BiH.

199 Član 200. stav 4. KZ BD BiH.

201 Član 282. stav 2. KZ BD BiH.

203 Član 287. stav 3. KZ BD BiH.

i Hercegovine. Presudom je utvrđeno da je počinitelj ovog krivičnog djela dana 24. 12. 2002. godine, uoči katoličkog praznika Božića - na Badnje večer, naoružan automatskom puškom i znajući da je kuća građana hrvatske nacionalnosti, ušao u kuću, te iz nacionalnih i vjerskih pobuda, htijući da liši života A.A. i njegovog sina i dvije kćerke, iz neposredne blizine iz navedene puške ispalio metke, od kojih su od povreda tri lica -A. A. i njegove dvije kćerke odmah umrli, dok je sinu od A. A. nanio teške i po život opasne tjelesne povrede. U presudi je konstatirano da je ta porodica počiniocu bila potpuno nepoznata, osim što je znao da su pripadnici druge nacionalnosti i vjeroispovijesti. Sud je ovdje pravilno pokazao da za postojanje krivičnog djela počinjenog iz mržnje nije neophodno utvrditi postojanje ličnog odnosa počinioca prema žrtvi.²⁰⁷ Kao otežavajuća okolnost uzeto je da je krivično djelo počinjeno prema sasvim nevinoj porodici koja je skoro totalno uništena, a pobude optuženog, nacionalne i vjerske su jedini razlog njihovom stradanju. Ovu presudu je potvrdio Vrhovni sud FBiH.²⁰⁸

Iz pravnog sistema Republike Srpske izdvajamo krivično djelo počinjeno iz mržnje koje je utvrdio Okružni sud u Doboju,²⁰⁹ a kasnije potvrdio Vrhovni sud RS-a.²¹⁰ Okružni sud Doboje je optuženog osudio za krivično djelo razbojništva iz člana 233. stav 2. u vezi sa stavom 1. Krivičnog zakona RS-a i za krivično djelo silovanja iz člana 193. stav 2. u vezi sa stavom 1. Krivičnog zakona RS-a. Optuženi je oglašen krivim što je dana 11. 1. 2013. godine, motivisan netrpeljivošću prema oštećenom kao licu hrvatske nacionalnosti, došao do kuće oštećene, te je upotrebom fizičke snage provalio vrata

207 Šire: Filipović, Lj. (2019.), *Krivična djela iz mržnje i krivična djela izazivanja mržnje – Komentar relevantnih zakonskih odredaba*, Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, str. 20.

208 Presuda broj Kž 269/03 od 10.7.2003. godine; Presuda broj Kž 414/03 od 21.1.2004. godine.

209 Presuda broj 13 0 K 002448 13 K od 10.9.2013. godine.

210 Presuda broj 13 0 K 002448 13 Kž od 10.12.2013. godine.

na kući oštećene. Nakon što je zamoljen da napusti kuću, optuženi je to i uradio, da bi uskoro oštećena primijetila da on viri kroz prozor. Potom je uzela telefon i pozvala policiju, u kom trenutku je optuženi ponovo odgurnuo vrata i ušao u kuću oštećene, istrgao joj telefon iz ruku, kako ne bi dalje komunicirala sa policijom, pa je u namjeri pribavljanja protivpravne imovinske koristi, oštećenju opsovao ustašku majku, a potom je udarajući je telefonskim aparatom i flašom od kisele vode po glavi, od iste tražio novac, uslijed čega je oštećena, plašeći se za svoj život, optuženom dala novac koji je imala kod sebe. Optuženi je tada pitao: „Ko još u komšiluku ima novca?“, na šta je oštećena, kako bi optuženog udaljila od sebe, rekla da J. M. ima penziju. Optuženi joj je odgovorio da J. neće dirati, jer mu je supruga Srpkinja. Iz kuhinjske ladice je izvadio ključ za montiranje plinske boce i zaprijetio oštećenju da će je ubiti tim ključem, uhvatio oštećenu za kosu i počeo je vući po kući. Uvukao ju je u kupatilo, prislonio uz veš-mašinu, uzeo čakiju u ruku, te zaprijetio oštećenju da će je zaklati, psujući joj ponovo ustašku majku. Zatim je sa oštećene potrgao odjeću i u namjeri obljube nad oštećenom svukao sebi hlače i donji veš, uhvatio oštećenu za kosu te je odvuкао u sobu gdje je izvršio obljubu nad njom. Tom prilikom je rekao: „Sad ćeš da vidiš kako Srbin j.“ Tom je prilikom oštećena zadobila teške tjelesne povrede. Dok je vršio obljubu nad oštećenom, od iste je ponovo tražio novac, da bi, kada mu je oštećena rekla da nema više novca, ustao sa nje. Izlazeći iz kuće oštećene, zaprijetio joj je da ne smije izlaziti iz sobe, te da će on za nekoliko dana ponovo doći i da će je zaklati. Krivično djelo razbojništva i krivično djelo silovanja je izvršeno tako što je optuženi upotrebom sile protiv nekog lica i prijetnjom da će neposredno napasti na život oduzeo tuđu pokretnu stvar u namjeri da njenim prisvajanjem pribavi sebi protivpravnu imovinsku krist, a djelo je učinjeno iz mržnje²¹¹ i drugoga prinudio

211 „Ovakva nacionalna netrpjivost izražena na najbrutalniji način, pokazuje da je djelo razbojništva, kao uostalom i djelo silovanja (iako se, prema zakonu važećem u vrijeme izvršenja djela, ne radi o zakonskom obilježju ovog djela, nego o značajnoj otežavajućoj okolnosti), učinjeno iz mržnje, što je kvalifikatorni element bića krivičnog djela razbojništva. Prema važećoj sudskoj praksi, pod terminom ‘iz

84

na obljubu upotrebom sile i prijetnjom da će neposredno napasti na život, a uslijed izvršenja djela je nastupila teška tjelesna povreda.

IV. 7. INDIKATORI PREDRASUDA

Prema Masačusetskom model-protokolu za istrage u predmetima krivičnih djela počinjenih iz predrasuda, indikator predrasuda su „objektivne činjenice, okolnosti ili obrasci koji prate krivično djelo/a, a koje, same za sebe, ili zajedno s drugim činjenicama ili okolnostima, sugerišu da su djela počinioaca bila motivirana, u cjelini ili djelimično, bilo kojim oblikom predrasuda“. Predrasuda kao motiv, koja je subjektivna kategorija, „može se dokazivati i utvrđivati na osnovu niza objektivnih okolnosti koje se odnose na način učinjenja krivičnog djela, okolnosti koje su pratile učinjenje krivičnog djela, ličnost počinioaca i žrtve“.²¹² U sudskoj praksi u BiH je

mržnje podrazumijevaju se postupanja motivisana različitim vrstama netrpeljivosti (zasnovanih na razlikama u pogledu stvarnog ili pretpostavljenog etničkog ili nacionalnog porijekla, jezika, vjerskih uvjerenja, rase, pola, polne orijentacije i sl.). Dakle, mržnja definisana kao pobuda zasnovana na predrasudama. Upravo zbog mnoštva radnji koje su ispoljene zbog različitih pobuda, zakonodavac je u opis bića ovog teškog krivičnog djela unio pojam mržnje kao sveobuhvatni pojam nabrojanih različitosti pobuda. Vijeće je, sagledavajući ukupnost radnji i postupanja optuženog u cjelini, zaključilo da je postupao iz mržnje, s pobudama koje su zasnovane na nacionalno-vjerskoj netrpeljivosti.”, presuda Okružnog suda u Doboju, broj 13 0 K 002448 13 K od 10. 09. 2013. godine. „Zajedno sa realnim radnjama koje karakteriše upotreba nesrazmjerne sile, više oruđa i oružja i nanijete višestruke povrede, ovo ukazuje da je krivično djelo razbojništva izvršeno prema oštećenoj zbog njene nacionalne pripadnosti, Sama mržnja, kod ovakvog načina izvršenja ova dva krivična djela, nije djeljiva i pripojiva samo jednoj radnji, tako da se ne može odvojiti od krivičnog djela silovanja gdje predstavlja otežavajuću okolnost. O svemu tome pobijana presuda je dala jasne i potpune razloge koje prihvata i ovaj sud”, presuda Vrhovnog suda RS-a, broj 13 0 K 002448 13 Kž od 10.12.2013. godine.

212 Filipović, Lj. (2019.), *Krivična djela iz mržnje i krivična djela izazivanja mržnje – Komentar relevantnih zakonskih odredaba*, Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, str. 19.

već primjenjivan ovakav pristup.²¹³

Postojanje takvih indikatora ne znači da je automatski dokazano da je počinjeno djelo bilo djelo počinjeno iz mržnje, ali bi poimanje takvih indikatora trebalo opredijeliti istražioca da postavi dodatna pitanja kako bi utvrdili da li postoji objektivni dokaz o predrasudi kao motivu koji bi omogućio gonjenje krivičnog djela počinjenog iz mržnje. Indikatori predrasuda su:

1. *Rasne, etničke, rodne i kulturne razlike između počinioca i žrtve.* Pored razlika potrebno je analizirati da li postoji istorijat neprijateljstva između grupe kojoj pripada osumnjičeni i grupe kojoj pripada žrtva, te da li je žrtva član grupe koja u području u kojem se desio incident ima manje članova od grupe čiji je član osumnjičeni.

2. *Komentari, pisane izjave, geste.* Ovdje treba istražiti da li ih je osumnjičeni davao te jesu li oni ostavljeni na mjesto događaja. Ako je meta bila imovina, bitno je spoznati da li je to bio objekat od vjerskog ili kulturnog značaja.²¹⁴

3. *Da li su crteži, oznake, simboli i grafiti ostavljeni na mjestu događaja.* Ovdje se takođe gleda je li bilo riječ o istorijskim spomenicima, odnosno kulturnim centrima.

213 U presudi Osnovnog suda u Zvorniku, broj 03 0 K 022061 14 K od 16.2.2015. godine, utvrđeno je da je optuženi krivično djelo teška tjelesna povreda iz člana 156. stav 2. u vezi sa stavom 1. tada pozitivnog KZ RS (ovu je presudu preinačio Okružni sud u Bijeljini, u pogledu odluke o kazni, svojom presudom broj 83 0 K 022061 15 Kž od 10. 06. 2015. godine), učinio iz mržnje na osnovu niza indikatora, i to: vrijeme i mjesto događaja (rani jutarnji sati i ulica u kojoj tada nijedan objekat nije radio, tako da optuženi nije imao nikakav racionalni razlog za dolazak u tu ulicu, nego da provocira ljude koji su prolazili ulicom krećući se ka džamiji na bajram-namaz).

214 Presudom Osnovnog suda u Srebrenici optuženi su oglašeni krivim za krivično djelo „Izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje i netrpeljivosti iz člana 294.a stav 2. u vezi sa stavom 1. tada važećeg KZ RS učinjenog na način što su ispred Memorijalnog centra, u namjeri izazivanja i raspirivanja vjerske mržnje, iščupali nekoliko nadgrobničkih obilježja bašluka (nišana), a onda ih složili na gomilu, dok su jedan bašluk polomili i ostavili na betonskoj stazi.

4. *Uključenje organizovanih grupa mržnje ili njihovih članova.* Često se ovakve skupine uključuju u krivično djelo počinjeno iz mržnje, pa treba ispitati da li su na tom području ostavljeni neki predmeti povezani s ekstremističkim nacionalističkim organizacijama, da li je počinilac imao takvu odjeću, takve oznake ili tetovaže, da li je koristio simbole (znakove prstima, pozdrav rukom...). Takođe je bitno saznati je li se incident desio odmah ili nakon nekog događaja koji je organizovala grupa mržnje, te da li je grupa mržnje u prethodno vrijeme prijetila određenoj grupi.

5. Kod odgovora na pitanje je li zabilježeno *prijašnje postojanje zločina/incidenata s predrasudom*, potrebno je istražiti je li u novije vrijeme bilo sličnih incidenata u tom području protiv te grupe, od onih blažih (niži stepen uznemiravanja i nekrivična djela) do onih ozbiljnijih, s elementima vandalizma i nasilja.

6. *Percepcija žrtve/svjedoka.* Ovaj indikator znači da treba gledati da li žrtva ili svjedok vide krivično djelo kao djelo motivisano predrasudama te da li su žrtva/svjedok bili u zadnje vrijeme uključeni u aktivnosti koji promoviraju aktivnosti njihove grupe u javnosti.

7. *Lokacija i vrijeme incidenta* su vrlo važni indikatori. Kada je riječ o mjestu gleda se npr. da li je žrtva bila na mjestu koje ju povezuje s drugim članovima grupe (npr. neka bogomolja). Treba se istražiti i vrijeme, i to prvenstveno da li se incident desio nakon promjene u manjinskoj zajednici (npr. odmah nakon što se neka manjinska grupa vratila u to područje), datum određenog značaja je bitan (npr. vjerski ili nacionalni praznik), određeno doba dana (npr. vrijeme za molitvu)...

8. *Priroda nasilja* – da li je bilo neisprovociranog ponašanja, ekstremizma, ponižavanja žrtve (npr. i da je sniman i postavljen na internet), da li je bilo urezivanje rasističkih simbola, ostavljanja izmeta ili dijelova životinja.

9. Važno je obratiti pažnju i na *nedostatak drugih motiva*. Naime, možda postoje neke druge razlike, razmirice između počinioaca i žrtve, možda su se na tom području već ranije desili incidenti koji nisu krivično djelo počinjeno iz mržnje...

IV. 8. IDENTIFIKOVANJE TIPOLOGIJE POČINIOCA

Tipologija počinioca uvedena je kako bi se identifikovali i locirali počinioci, omogućio uvid u počiniočevo poimanje žrtvine ranjivosti, osiguralo saznanje o počiniočevom motivu, odredila mogućnost eskalacije zločina, te predvidio odgovor zajednice. Počinioci krivičnih djela iz mržnje se dijele u tri kategorije:

1. Tražioc i uzbuđenja;
2. Reaktivni počinioci;
3. Počinioci misije – organizovane grupe mržnje.

IV. 8. 1. TRAŽIOCI UZBUĐENJA

Karakteristike počinioca:

- generalno grupe tinejdžera;
- generalno nisu povezani s organizovanom grupom mržnje.

Uzročni događaji:

- generalno, nijedan.

Motivacija:

- da steknu psihološko ili socijalno uzbuđenje;
- da ih prihvate vršnjaci;
- da steknu pravo na “hvalisanje”.

Žrtva:

- gotovo svaki pripadnik ranjive skupine;
- članovi grupa koje počinilac smatra inferiornima.

Mjesto:

- generalno izvan „terena“ počinioca;
- počinioci traže područja koja često posjećuju ciljane grupe.

Dodatne karakteristike:

- budući da su napadi slučajni, često je teško identifikovati počinioca;

- napadi često uključuju skrnavljenje i vandalizam, iako mogu uključiti i više nasilnih zločina;
- mržnja prema žrtvi relativno je površna; počinitelji se mogu odvratiti od ponavljanja zločina ako postoji snažan društveni odgovor koji osuđuje ponašanje;
- sudjelovanje svakog člana grupe može biti ograničeno na određeni aspekt zločina, omogućujući svakom počiniocu da izbjegne priznanje ili odgovornost za ozbiljnost zločina.

IV. 8. 2. REAKTIVNI POČINIOCI

Karakteristike počinioca:

- imaju osjećaj pripadanja u pogledu njihovih prava, privilegija, načina života, koji se ne protežu na žrtvu;
- Obično nemaju prethodnu istoriju kriminalnog ponašanja ili otvorenog fanatizma; obično nisu povezane s organizovanom grupom mržnje, iako oni mogu pozvati organizovanu grupu mržnje da pomogne u ublažavanju percipirane prijetnje.

Uzročni događaji:

- počinioci opažaju prijetnju svom načinu života, zajednici i mjestu, poslu i privilegiji.

Motivacija:

- Zaštita / odbrana od opažene prijetnje koju čini prisustvo "stranaca";
- upotrijebiti strah i zastrašivanje za "slanje poruke" koja će odbiti "autsajdere".

Žrtva:

- određeni pojedinac ili grupa pojedinaca za koju postoji percepcija da predstavljaju prijetnju;
- najčešće su žrtve osobe druge boje kože.

Mjesto:

- obično se javljaju u susjedstvu, školi ili na radnom mjestu počinioca krivičnog djela.

Dodatne karakteristike:

- ako se primijeti da prijetnja jenjava, kriminalno ponašanje također popušta;

- počinioci osjećaju malo krivice ili uopšte ne osjećaju krivicu jer percipiraju samo prisustvo žrtve kao opravdan odgovor na njihovo ponašanje.

IV. 8. 3. POČINIOCI MISIJE

Karakteristike počinioca:

- često psihotičan, pati od mentalnih bolesti koje mogu uzrokovati halucinacije, oslabljena sposobnost rasuđivanja i povlačenje od drugih ljudi;

- grupe žrtava doživljava kao zlo, podljude i / ili životinje.

Uzročni događaji:

- nijedna;

- motivacija;

- vjeruje da je poučen višim redom (Bog, Führer, Imperial Wizard itd.) kako bi svijet oslobodio ovog zla;

- vjeruje da se mora osvetiti za nesreće koje je pretrpio i opaža zavjeru nekakve vrste od strane grupe koju je ciljao;

- ima osjećaj hitnosti zbog svoje misije; vjeruje da on / ona mora djelovati prije nego što bude prekasno.

Žrtva:

- kategorija ljudi koje on / ona smatra odgovornima za njegove / njene frustracije;

- svi članovi prezrene grupe ciljani su na eliminaciju.

Mjesto:

- područja u kojima će se vjerovatno naći članovi ciljane grupe.

Dodatne karakteristike:

- ovo je najrjeđa vrsta krivičnog djela počinjenog iz predrasude;

- zločini su nasilne prirode; misija često završava samoubistvom počinioca.

IV. 9. DOKAZI O MOTIVU

Nakon što se utvrdi da je djelo moguće motivisano predrasudama, sljedeći korak je osigurati dovoljno dokaza o predrasudi kao motivu. Ukoliko ih nema, onda ih je potrebno prikupiti. Najznačajniji dokazi su izjave počinioca ili priznanje zajedno s indirektnim dokazima kada se razmatraju sa svim dokazima. Tužiocu u osnovi moraju kod ovih krivičnih djela da dokažu namjeru počinioca ili druga mentalna stanja (npr. nehat). Motivisanost predrasudama svakako treba dokazati, što razlikuje ova krivična djela od drugih, a motiv se zaključuje iz riječi, djela i okolnosti koje prate incident.

Osumnjičeni može priznati svoje motive, prije (što je uvijek lakše iskoristiti i kao dokaz u krivičnom postupku i kao informacije za usmjeravanje istrage, na osnovu čega mogu uslijediti intruzivnije istražne radnje, na osnovu sudske dozvole) ili poslije djela. Mogu ostaviti riječi ili simbole mržnje na mjestu djela. Mjesta koje osumnjičeni redovno posjećuje su prostor gdje se mogu naći svjedoci za priznanje osumnjičenog. Takođe, počinitelj vrlo često snima krivično djelo, kako bi ga postavio na internet. Ovo može pomoći istražiocima u utvrđivanju motiva koji mogu dovesti do presude kojom se optuženi oglašava krivim.

Od direktnih izjava počinioca slabiji su dokazi indirektni dokazi. Ti dokazi mogu biti povezanost osumnjičenog sa „grupama mržnje“ i okolnosti krivičnog djela (vrijeme, mjesto koje je značajno ili relevantno za počinioca ili za žrtvu brutalnog napada i način počinjenja djela i obrasci sličnih incidenata s korištenim sličnim metodama koji ukazuju na vjerovatnoću za postojanje veze).

IV. 10. ZASTUPANJE OPTUŽNICE

Kod zastupanja optužnice treba biti pripremljen na argumente odbrane. Tri su najčešća argumenta odbrane. Prvi je da je riječ samo o tuči ili huliganizmu. Istina je da se motiv incidenta može promijeniti tokom incidenta (npr. uređenje međe, sukob navijača ili

trka autima). Motiv se ispoljava ovdje korištenjem uvreda o identitetu grupe kojoj pripada žrtva (koriste se uvredljive riječi o rasi, etničkom porijeklu, vjeroispovijesti ili seksualnoj orijentaciji) i često ukazuje na to da je žrtva od početka odabrana za napad. Advokati odbrane brane optuženog i time da njegova namjera nije bila da riječi budu uvredljive. Određene riječi se mogu koristiti i u činjeničnom i u uvredljivom smislu (imigrant, Jevrej, Crnac, Ciganin...), ali se treba gledati kontekst (je li u vrijeme svađe, da li je u grafitima...). Tu se moraju iznijeti dokazi koje tvrdnje počiniocima manje vjerovatnim. Treći argument odbrane je da počinitelj ima prijatelje koji pripadaju istom kulturnom segmentu kao i žrtva. Ovo ne eliminiše automatski predrasudu kao motiv. Tipičan primjer je slučaj Vitkov,²¹⁵ gdje su postojale izjave nastavnika i drugih svjedoka da su počinioci, iako su se bavili desničarskim aktivnostima, bili prijateljski nastrojani prema svojim školskim drugovima Romima.

215 U oktobru 2010. godine češki sud proglasio je četvoricu muškaraca krivima za rasno motivisani pokušaj ubistva. Muškarci su osuđeni zbog bacanja Molotovljevih koktela u kuću u kojoj žive Romi u Vitkovu, što je rezultiralo da je dvogodišnje dijete zadobilo teške opekline. Troje počinitelja osuđeno je na 22 godine zatvora, a četvrti na 20 godina.

V. SUZBIJANJE GOVORA MRŽNJE U BiH: PRAVNI OKVIR I PRAKSA

V. 1. USTAVNO-PRAVNA ZAŠTITA OD GOVORA MRŽNJE

Iako ni u Ustavu Bosne i Hercegovine, Ustavu Federacije BiH niti Ustavu Republike Srpske nema eksplicitne zabrane „govora mržnje”, u njima ipak postoji vrlo široka ustavno-pravna osnova da se zaštite ljudska prava i osnovne slobode i od izjava koje se mogu okarakterisati kao govor mržnje. Takva ustavna osnova, koja podrazumijeva i direktnu primjenu međunarodnih standarda ljudskih prava i osnovnih sloboda uključujući i zaštitu od diskriminacije i rasizma, ostavlja dovoljno prostora za daljnje zakonodavno djelovanje u cilju zaštite od „govora mržnje” koji podstiče, opravdava ili veliča diskriminaciju po bilo kom osnovu.

Kako smo ranije naveli, govor mržnje je najviše regulisan normama krivičnog prava.²¹⁶ Ali norme koje zabranjuju i pružaju mehanizam zaštite od zabranjenog govora se nalaze i u drugim granama pravama. Ustavi u Bosni i Hercegovini sadržavaju proklamaciju slobode izražavanja,²¹⁷ ali eksplicitno ne regulišu govor mržnje. „Strazburški“ sistem zaštite od govora mržnje, koji je pred-

216 U tom smislu potrebno je istaći odredbe krivičnog zakonodavstva BiH, FBiH, RS-a i Brčko distrikta kojima se inkriminišu krivična djela koja zabranjuju govor mržnje, kao i niz prekršajnih zakona: Zakon o zabrani diskriminacije, Zakon o ravnopravnosti spolova, Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u BiH i Zakon o javnom redu i miru.

217 Član II/3h Ustava BiH, član II/A2 Ustava F BiH, članovi 32. i 34. Ustava RS-a.

stavljen u ranijim poglavljima, možese adekvatno primjenjivati budući da postoji precizan pravni osnov u članovima II.2. (direktna primjena Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i sloboda i njen primat u pravnom sistemu BiH nad ostalim zakonima), II/3h (u katalogu ljudskih prava proklamovana je i sloboda izražavanja), II.4. (princip nediskriminacije) i II.6. Ustava BiH (obaveza organa države primjene prava sadržanih u EKLJP-u).

V. 1. 1. USTAV BiH

Član II.

Tačka 2. (Međunarodni standardi)

Prava i slobode predviđeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima se direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ovi akti imaju prioritet nad svim ostalim zakonima.

Tačka 3. (Katalog prava)

Sva lica na teritoriji Bosne i Hercegovine uživaju ljudska prava i slobode iz stava 2. ovog člana, što uključuje:

...(h) slobodu izražavanja

V. 1. 2. USTAV REPUBLIKE SRPSKE

II. Ljudska prava i slobode

Član 25.

Zajamčena je sloboda misli i opredjeljenja, savjesti i uvjerenja, kao i javno izražavanje mišljenja.

Član 26.

Zajamčena je sloboda štampe i drugih sredstava javnog obavještanja.

Slobodno je osnivanje novinskih i izdavačkih preduzeća, izdavanje novina i javno obavještanje drugim sredstvima u skladu sa zakonom.

Cenzura štampe i drugih vidova javnog obavještanja je zabranjena.

Sredstva javnog obavještanja dužna su da blagovremeno, istinito i objektivno obavještauju javnost.

Jamči se pravo na ispravku neistinitog obavještanja kojim se povređuje nečije pravo ili na zakonu zasnovani interes, kao i pravo na naknadu štete nastale na tom osnovu.

V. 1. 3. USTAV F BiH

II. Ljudska prava i osnovne slobode

Član 2. Federacija će osigurati primjenu najvišeg nivoa međunarodno priznatih prava i sloboda utvrđenih u dokumentima navedenim u aneksu ovog ustava. Posebno:

(1) Sve osobe na teritoriji Federacije uživaju prava na:

l) osnovne slobode: slobodu govora i štampe; slobodu mišljenja, savjesti i uvjerenja; slobodu religije, uključujući privatno i javno vjeroispovjedanje; slobodu okupljanja; slobodu udruživanja, uključujući slobodu osnivanja i pripadanja sindikatima i slobodu neudruživanja; slobodu na rad;

V. 1. 4. STATUT BRČKO DISTRIKTA BiH

Glava II.

Član 13.

Osnovna prava i obaveze

(4) Sva lica na teritoriji distrikta uživaju prava i slobode koje su im date Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i osnovnim slobodama. Ta prava i slobode će imati veću pravnu snagu u odnosu na svaki zakon koji je u suprotnosti s Konvencijom. Sve institucije distrikta će poštovati ta prava i slobode. Sudovi distrikta će provoditi ta prava i slobode u skladu s postupcima koji su predviđeni zakonima distrikta. Kada se bave predmetima koji se odnose na optužbe u vezi s kršenjem tih prava i sloboda, sudovi distrikta uzimaju u obzir precedentno pravo Evropskog suda za ljudska prava.

V. 2. KRIVIČNOPRAVNA ODGOVORNOST

U četiri krivična zakona u BiH je govor mržnje inkriminisan u nekoliko odredaba (koje svojim sadržajem slijede obaveze preuzete iz međunarodnih dokumenata),²¹⁸ od kojih nijedna ne nosi naziv „govor mržnje“. Krivično djelo „Izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti“ sadrže državni krivični zakon, Krivični zakon FBiH i zakon Brčko distrikta.²¹⁹ „Neovlašteno posjedovanje ili ugrožavanje javnog reda putem radio ili televizijske stanice“ je u zakonu FBiH i Brčko distrikta.²²⁰ „Javno izazivanje i poticanje nasilja i mržnje“,²²¹ „nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu“²²² je u Krivičnom zakonu Republike Srbije. Iz ovoga se vidi da se pojmu govora mržnje kod inkriminacije nije pristupilo cjelovito, tj. da je „podijeljena zakonodavna nadležnost u krivičnopravnoj materiji između države BiH i njenih entiteta i Brčko distrikta BiH rezultirala neujednačenom krivičnopravnom regulacijom govora mržnje u važećim krivičnim zakonima“,²²³ ali da se propisala kažnjivost za neki od njegovih pojavnih oblika.²²⁴ U

218 Ferhatović, A. – Trlin, D. (2019.), „Krivičnopravni aspekt govora mržnje kao zloupotreba prava na slobodu izražavanja“, Pregled, časopis za društvena pitanja, god. LX, br. 2, maj-avgust 2019, str. 142.

219 Član 145.a KZ BiH („Službeni glasnik BiH“, br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15), član 163. KZ F BiH i član 160. KZ BD BiH.

220 Član 363. KZ F BiH; član 357. KZ BD BiH.

221 Član 359. KZ RS.

222 Član 363. KZ RS.

223 Filipović, Lj. (2019.), „Krivičnopravni aspekti govora mržnje u elektronskim medijima i internetu“, u: Govor mržnje na internetu i elektronskim medijima (uredi Edin Šarčević), Fondacija Centar za javno pravo, 33-67., str. 64.

224 Ferhatović, A. – Trlin, D. (2019.), „Krivičnopravni aspekt govora mržnje kao zloupotreba prava na slobodu izražavanja“, Pregled, časopis za društvena pitanja, god. LX, br. 2, maj-avgust 2019, str. 142.

krivičnopravnom smislu, govor mržnje bi se mogao svrstati u krivična djela izazivanja mržnje.²²⁵

Prema rezultatima istraživanja sudske prakse krivičnog prava i tužilačke prakse vezane za govor mržnje (i to u periodu od 2004. do aprila 2019. godine), koje su 2019. godine obavili prof. dr. Amila Ferhatović i dr. sc. Davor Trlin,²²⁶ utvrđeno je da se sudska praksa u BiH iz ove oblasti zapravo odnosi samo na krivično djelo izazivanja nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpe-

225 „Na ovom mjestu, radi boljeg razumijevanja materije, važno je objasniti razliku između krivičnih djela učinjenih iz mržnje i krivičnih djela izazivanja mržnje. Krivična djela učinjenja iz mržnje su krivična djela determinirana mržnjom kao pobudom za učinjenje krivičnog djela. To znači da će krivično djelo učinjeno iz mržnje postojati samo onda kada određeno ponašanje sadrži obilježja nekog krivičnog djela, a učinjeno je iz mržnje. Iz navedenog zaključujemo da krivično djelo učinjeno iz mržnje može biti bilo koje krivično djelo pod uvjetom da je učinjeno iz mržnje kao motivom ili pobudom i tada se pri odmjeravanju kazne uzima kao otežavajuća okolnost ili je mržnja kao motiv ili pobuda propisana kao kvalifikatorna okolnost (opširnije o krivičnim djelima iz mržnje i krivičnim djelima izazivanja mržnje u: Filipović, 2019.). Suprotno tome, krivična djela izazivanja mržnje su krivična djela kod kojih je mržnja jedno od alternativno propisanih zakonskih obilježja djela. Drugim riječima, izazivanje mržnje je cilj ovih krivičnih djela i postojaće ukoliko je radnja učinjenja podobna da izazove ili raspiri mržnju (nacionalnu, rasnu ili vjersku). U suprotnom, ukoliko umišljaj učinitelja nije obuhvatio ovaj cilj, neće postojati ni ovo krivično djelo. U kontekstu ovako formulirane distinkcije između krivičnih djela učinjenih iz mržnje i krivičnih djela izazivanja mržnje, a obzirom na temu rada, jasno je zašto će dalja izlaganja u radu biti posvećena krivičnim djelima izazivanja mržnje, tj. odredbama koje sankcioniraju govor mržnje u krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine“, Ferhatović, A. – Trlin, D. (2019.), „Krivičnopравни aspekt govora mržnje kao zloupotreba prava na slobodu izražavanja“, Pregled, časopis za društvena pitanja, god. LX, br. 2, maj-avgust 2019, str. 141, fn. 23.

226 Amila Ferhatović je profesorica Krivičnog prava na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, a Davor Trlin stručni savjetnik u JU Centar za edukaciju sudija i tužilaca FBiH (JU CEST F BiH), te predavač na Internacionalnom Burch Univerzitetu u Sarajevu, na predmetima „Public administration“ (Javna uprava) i „Constitutional law“ (Ustavno pravo).

ljivosti.²²⁷ Dakle, nema sudske prakse za ostala krivična djela. U društvenoj stvarnosti je, na žalost, ova vrsta mržnje zastupljenija. U analizi je ustanovljeno da su dva počinioca krivično djelo učinili

227 „Za potrebe predmetnog rada prikupljene su pravosnažne presude za sva krivična djela izazivanja mržnje donesena na području cijele Bosne i Hercegovine u periodu od 2004. do aprila 2019. godine. Pregledom i analizom je utvrđeno da se sudska praksa u odnosu na ova krivična djela odnosi samo na krivično djelo izazivanja nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti u svim krivičnim zakonima u Bosni i Hercegovini, dok sudska praksa za preostala krivična djela izazivanja mržnje u Bosni i Hercegovini do sada ne postoji. S obzirom da je djelo izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti uvedeno 2003. odnosno 2005. godine (KZ BiH), to je razdoblje od 16 odnosno 14 godina. Prema dostavljenim podacima svih sudova, u tom razdoblju u Bosni i Hercegovini doneseno je ukupno 27 odluka od kojih je 16 prvostepenih, 9 drugostepenih, jedna presuda Vrhovnog suda RS-a i jedna Odluka Ustavnog suda Bosne i Hercegovine. Odluke su donesene u odnosu na 26 osoba, od kojih je jedna pravna, od čega je u odnosu na 12 osoba donesena presuda kojom se optuženi oglašava krivim, dok je u odnosu na 14 osoba donesena presuda kojom se optuženi oslobađa od optužbe. U devet slučajeva je dakle vođen i drugostepeni postupak, a u jednom i apelacija pred Ustavnim sudom Bosne i Hercegovine. U odnosu na tri osobe do sudske odluke je došlo na osnovu sporazuma o priznanju krivnje, dok se u ostalim slučajevima vodio dokazni postupak. Izrečene sankcije su sljedeće: dvije vaspitne mjere pojačan nadzor od strane roditelja u odnosu na dva maloljetna učinitelja krivičnog djela; tri vremenske kazne zatvora od kojih je jedna zamijenjena novčanom kaznom, a druga radom za opće dobro na slobodi; dvije mjere sigurnosti oduzimanje predmeta i u jednom predmetu je dosuđen i imovinsko-pravni zahtjev u vidu naknade štete u iznosu od 1.643,82 KM. S obzirom na način učinjenja djela, analizom sudskih odluka utvrdili smo da je u odnosu na 12 osoba kojima je izrečena presuda kojom se optuženi oglašava krivim djelo učinjeno na sljedeće načine: pet učinitelja krivično djelo učinilo je putem uvredljivog sadržaja upućenog na javnom mjestu; dva učinitelja su krivično djelo učinili putem društvenih mreža (svojih facebook profila), jedan učinitelj putem internet-stranice, dva učinitelja grafitima i oštećenjem vjerskog objekta, jedan učinitelj pismom uvredljivog sadržaja koje je ostavio ispred vrata vjerskog objekta i jedan dijeleći letke uvredljivog sadržaja koje je lično sastavio i umnožio ispred osnovne škole. Obzirom da smo utvrdili da je sudska praksa u Bosni i Hercegovini koja se odnosi na krivična djela izazivanja mržnje, pogotovo govor mržnje, oskudna, s malim brojem predmeta za relativno dug vremenski period s jedne strane, a s druge strane percepcija javnosti da se govor mržnje dešava

putem društvenih mreža (Facebook profil), jedan počinitelj putem internet-stranice. Navedeno krivično djelo je uvedeno 2003. odnosno 2005. (KZ BiH), pa se zaključci sami postavljaju. Od pozitivnih stvari je istraživanje pokazalo da se međunarodni standardi borbe protiv govora mržnje primjenjuju u bosanskohercegovačkoj sudskoj praksi. To je npr. slučaj sa principom da izjave koje nisu sači-

svakodnevno putem društvenih mreža i sredstava javnog informiranja posebno, postavlja se pitanje šta je razlog tako velikog broja oslobađajućih presuda (54%) i u tako malom broju predmeta. Dva zaključka do kojih smo došli, a koji su međusobno uzročno-posljedično povezani i logični, su sljedeći: specifičnost krivičnog djela čije radnje učinjenja su u zakonu zaista možda preširoko i neprecizno postavljene, s jedne strane, i s druge strane, u većini slučajeva se kao razlog oslobađajućih presuda navodi to da tužilaštvo nije uspjelo dokazati da su se u radnjama optuženih stekli bitni elementi krivičnog djela za koje se tereti (*Tako na primjer: '... U konkretnom slučaju, činjenični opis optužnice ne sadrži pojmove koji opisno čine sve potrebne elemente bića predmetnog krivičnog djela. Prvenstveno, opis ne sadrži element javnosti u osnovnoj radnji učinjenja 'izazivanje ili raspirivanje netrpeljivosti', niti je radnja učinjenja jasno naznačena. U tzv. preambuli neizmijenjene optužnice, tužilac između ostalog navodi '... javno vrijeđali...' što ne može zamijeniti jednu od alternativno postavljenih radnji učinjenja (izazivanje ili raspirivanje)... Nadalje, činjenica da Tužilaštvo u tekstu koji je izvan činjeničnog opisa neizmijenjene optužnice (dok prilikom izmjene optužnice nije ništa navedeno), navodi citat: 'Dakle, B. K., B. Š. i B. A. javno su raspirivali nacionalnu netrpeljivost među konstitutivnim narodima koji žive u Bosni i Hercegovini...' ne može kompenzirati obavezno unošenje svih elemenata krivičnog djela u činjenični opis. Jedino iz citiranog teksta (koji se u praksi često naziva pravni opis), može se prepoznati naznaka onoga što je Tužilaštvo imalo namjeru staviti na teret optuženim...' Iz obrazloženja presude Suda Bosne i Hercegovine, broj S1 3 K 012995 14 K od 16.7.2014. godine) odnosno, da je ocjena suda da dokazi izvedeni od strane tužilaštva nemaju potrebnu snagu pouzdanosti i uvjerljivosti da su optuženi učinili krivična djela koja im se stavljaju na teret', Ferhatović, A. – Trlin, D. (2019.), „Krivičnopравни aspekt govora mržnje kao zloupotreba prava na slobodu izražavanja“, Pregled, časopis za društvena pitanja, god. LX, br. 2, maj-avgust 2019, str. 144-146. i fn. 32.*

njene da podstaknu druge na mržnju ne bi trebale biti proskribirane kao govor mržnje.²²⁸ Takođe je primijećeno i da se prate principi organizacije Article 19. (tzv. „šestodijelni test“) o kojima smo ranije pisali.²²⁹ Kvalitet sudske prakse, broj optužnica i osuđujućih odluka se povećao od 2017. godine, početka implementacije zajedničkog projekta Savjeta Evrope i Evropske unije „Jufrex“ („Jačanje pravosudne ekspertize o slobodi izražavanja i medija u Jugoistočnoj Evropi“), koji je trenutno u svojoj drugoj fazi.

228 „... U smislu iznesenih navoda sud je našao da postupanje, odnosno izjava optuženog, koja se više može tumačiti kao neprimjeren govor, predstavlja slobodu izražavanja i iznošenja njegovog vrijednosnog suda koji se zasniva na ličnim vrednovanjima neke spoznaje ili događaja, a u odnosu na dešavanja iz proteklog rata. S tim u vezi, Sud smatra da optuženi, kao i bilo ko drugi, ima pravo da tumači ta dešavanja i iznosi svoja lična ubjeđenja o tim dešavanjima, što predstavlja slobodu njegovog izražavanja, zaštićenu članom 10. Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, kroz izražavanje mišljenja...“; iz obrazloženja presude Suda Bosne i Hercegovine, broj S1 3 K 020812 16 K od 24.5.2017. godine.

229 „... Kao jedan od elemenata testa o postojanju govora mržnje koji prerasta u krivično djelo izazivanje ili raspirivanje mržnje, razdora i netrpeljivosti, jeste kontekst u kojem je govor izrečen, odnosno da li je kontekst takav da se u velikoj mjeri povećava vjerovatnoća da će publika osjećati potrebu da se poduzmu neke društveno neprihvatljive radnje, konkretno osveta, na koju je optuženi navodno pozvao u svom govoru, odnosno da li postoji vjerovatnoća nastupanja štetne posljedice, tj. da li bi izjava optuženog mogla imati posljedice u praksi... Uz to, za razumijevanje ovog pitanja potrebno je razmotriti ulogu i status govornika, odnosno osobe koja je izrekla određeni govor, pri čemu se cijeni da li je ta osoba po svom položaju kreator javnog mišljenja (kao npr. političari) i da li može u javnosti dobiti širu podršku za svoje izneseno mišljenje...“; iz obrazloženja presude Suda Bosne i Hercegovine, broj S1 3 K 020812 16 K od 24.5.2017. godine. O ovim faktorima opširnije u: Dimovski, D., Kostić, M., Anđelković, L. (2018.), „Govor mržnje i sloboda izražavanja u praksi Evropskog suda za ljudska prava“, časopis za pravnu teoriju i praksu, XV (56), str. 471-486. Takođe i u: Lučić-Čatić i Bajraktarević-Pajević (2017.), „Nedostaci kaznene politike Tužiteljstva BiH i Suda BiH u slučajevima zločina iz mržnje i govora mržnje“, kriminalističke teme - zbornik radova, međunarodna naučna konferencija Crimen, Forensis, Securitas, no. 5. Ovdje su autorice, profesorice Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu analizirale dva slučaja pred Tužilaštvom BiH i Sudom BiH (od 2014. i od 2016. godine; tada su postojale samo dvije presu-

V. 3. GRAĐANSKOPRAVNA ODGOVORNOST

Činjenica je da je govor mržnje u praksi neadekvatno sankcionisan u Bosni i Hercegovini. Na to ukazuju i izvještaji brojnih relevantnih međunarodnih organizacija, a najčešće se posebno apotrofiraju LGBTI osobe kao manjinske grupe koje su posebno na udaru, a nisu na pravi način zaštićene od države.²³⁰ Prvi problem (praksa nadležnih državnih organa dolazi naknadno) je što u postojećem pravnom okviru, ne samo krivičnopravnom, nema dovoljna garancija za zaštitu od govora mržnje. U građanskom pravu, može se reći da je situacija u BiH, kada se komparira sa drugim državama, dobra kada je riječ o kleveti, ali govor mržnje je nešto za šta se u BiH rijetko sudi, još rjeđe osuđuje kada je riječ o krivičnom pravu. U građanskom pravu, prakse za građanskopravnu odgovornost u Bosni i Hercegovini doslovno nema.²³¹ S druge strane, Hrvatska

de), kroz svaki od šest dijelova testa, te zaključile da postoji manjak razumijevanja koncepta govora mržnje i krivičnih djela počinjenih iz mržnje. Zaključile su da „većina praktičara na državnom nivou ne razumije suštinu koncepta zločina iz mržnje i govora mržnje premda postojeći pravni okvir omogućava različite načine procesuiranja s različitim pravnim posljedicama kako zločina iz mržnje, tako i pogoršanog oblika govora mržnje. Nadalje, može se zaključiti da Sud BiH u suštini ‘oprašta’ mržnju/predrasudu kao motiv te da sa predmetima zločina iz mržnje i govora mržnje ne postupa s ozbiljnošću koju oni iziskuju“, str. 351.

230 Upor. npr. Izvještaj Evropske komisije za Bosnu i Hercegovinu za 2018. godinu – poglavlje „Vladavina zakona i temeljna prava“.

231 Tako je utvrđeno u dva istraživanja sudske prakse građanskog prava u BiH. Prvo su 2018. godine izveli mr. sc. Mihaela Jovanović, sudija i predsjednica Građanskopravnog odjeljenja u Općinskom sudu u Živinicama i dr. sc. Davor Trlin. Šire u: *Suzbijanje diskriminacije: Uloga pravosuđa* (2018.), Fondacija Heinrich Böll. Drugo su izveli 2019. mr. sc. Adnan Baručija, sudija Kantonalnog suda u Zenici i dr. sc. Davor Trlin. Sudija Baručija je ispravno ukazao u ovom kontekstu na član 8. EKLJP-a, odgovornost prema Zakonu o krivičnom postupku, odgovornost prema Zakonu o zabrani diskriminacije, opšte odredbe Zakona o obligacionim odnosima i na zahtjev da se prestane sa povredom ličnosti. Šire: Baručija, A. (2021.), „Građanskopravna odgovornost za govor mržnje“, u: A. Murtezić (ur.): *Izabrani segmenti iz oblasti zaštite ljudskih prava*, zbornik radova JU CEST F BiH i AIRE centra.

je za isti osnov već utvrđivala civilnopravnu odgovornost za govor mržnje. Sudovi u Hrvatskoj su nalazili osnov za građanskopravnu odgovornost protiv govora mržnje u odredbama Zakona o zabrani diskriminacije, koji regulišu uznemiravanje kao oblik diskriminacije. Ista odredba postoji i u BiH,²³² ali u BiH još uvijek nema nijedna sudska presuda. Sudije i advokati većinom nisu bili upoznati s ovim

232 Zakon o zabrani diskriminacije BiH je stupio na snagu 2009. godine. Antidiskriminacione norme su sadržavali i drugi propisi (Zakon o obligacionim odnosima, Zakon o radu, Krivični zakon...), ali je tek stupanjem na snagu ovog propisa uspostavljena sistemska zaštita fizičkih i pravnih lica od diskriminatornog postupanja. Sistemski propis antidiskriminacionog prava u BiH je i Zakon o ravnopravnosti polova od 2006. godine, koji reguliše samo zabranu diskriminacije po osnovu pola i roda. Izmjene i dopuna Zakona o zabrani diskriminacije desile su se 2016. godine. Kao oblici diskriminacije određeni su direktna i indirektna diskriminacija, ali i uznemiravanje, seksualno uznemiravanje, mobing, segregacija, izdavanje naloga drugima za vršenje diskriminacije i pomaganje drugima prilikom diskriminacije, poticanje na diskriminaciju, a težim oblikom diskriminacije smatrat će se višestruka diskriminacija, ponovljena diskriminacija i produžena diskriminacija. Upor. član 3. i član 4. Zakona o zabrani diskriminacije BiH („Službeni glasnik“, br. 59/09 i 16/06). Nevladine organizacije su u procesu pisanja i usvajanja ovog zakona iskoristile trenutak i u zakon uvrstile neke oblike, koje ne odgovaraju teorijskom konstrukturu diskriminacije, kao što su mobing i seksualno uznemiravanje. Prema članu 4. stav 1. ZZD-a, uznemiravanje kao oblik diskriminacije je „svako neželjeno ponašanje uzrokovano nekom od osnova iz člana 2. stav (1) ovog zakona koje ima za cilj ili stvarno predstavlja povredu dostojanstva osobe i stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja.“ Ova definicija u potpunosti slijedi definiciju iz tzv. Rasne direktive (Direktiva 2000/43/EC) i Okvirne direktive Evropske unije (2000/78/EC). Član 2. stav 1. ZZD sadrži otvorenu listu osnova za diskriminisanje: „Diskriminacijom će se, u smislu ovog zakona, smatrati svako različito postupanje uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica i onima koji su s njima u rodbinskoj ili drugoj vezi na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, invaliditet, starosna dob, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, seksualne orijentacije, rodnog identiteta, spolnih karakteristika, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojem licu onemogućí ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na rav-

mehanizmom, već isključivo sa mogućnostima koje daju Zakon o

nopravnoj osnovi, prava i sloboda u svim oblastima života.“ Pitanje koje je sporno od uznemiravanja je definisanje „neželjenog ponašanja“, odnosno koji će se kriterij uzeti - subjektivni ili objektivni, ili oba, „kao što pokazuje primjer Velike Britanije koja kombinira i subjektivni i objektivni element, pa se neprihvatljivim ponašanjem smatra ono za koje se razumno smatra da ima takav efekat, imajući u vidu sve okolnosti, a posebno percepciju žrtve“. Vehabović, F., Izmirlija, M., Kadribašić, A. (2010.), Komentar Zakona o zabrani diskriminacije sa objašnjenjima i pregledom prakse u uporednom pravu, Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, str. 68. ZZD BiH predviđa da svaka osoba ili grupa osoba koja je izložena bilo kom obliku diskriminacije ima pravo da, u skladu sa članom 12. ZZD BiH, podnese tužbu za zaštitu od diskriminacije, i da traži: „a) utvrđivanje da je tuženi povrijedio tužiočevo pravo na jednako postupanje, odnosno da radnja koju je preduzeo ili propustio može neposredno dovesti do povrede prava na jednako postupanje (tužba za utvrđivanje diskriminacije); b) zabranu preduzimanja radnji kojima se krši ili može prekršiti tužiočevo pravo na jednako postupanje, odnosno da se izvrše radnje kojima se uklanja diskriminacija ili njene posljedice (tužba za zabranu ili otklanjanje diskriminacije); c) da se nadoknadi materijalna i nematerijalna šteta uzrokovana povredom prava zaštićenih ovim zakonom (tužba za naknadu štete); d) da se presuda kojom je utvrđena povreda prava na jednako postupanje na trošak tuženika objavi u medijima.“ Isti član propisuje da će sud zahtjev za objavu presude sud usvojiti ako utvrdi: „(a) da je do povrede prava na jednako postupanje došlo posredstvom medija ili (b) da je informacija o postupanju koje krši pravo na jednako postupanje bila objavljena u medijima, a objavljivanje presude je potrebno radi potpune naknade učinjene štete ili zaštite od nejednakog postupanja u budućim slučajevima. (5) Ako usvoji zahtjev za objavom presude, sud će naložiti da se presuda objavi u cijelosti. Izuzetno, sud može odrediti da se presuda objavi u dijelovima ili da se iz teksta presude uklone određeni lični podaci ako je to potrebno radi zaštite privatnosti stranaka i drugih osoba, a ne dovodi u pitanje svrhu pružene pravne zaštite. (6) Presuda kojom se nalaže objava u medijima obavezuje izdavača medija u kojem treba objaviti presudu, bez obzira na to je li bio stranka u postupku.“ Ono što je novina u našem pravnom sistemu jeste uvođenje prenosa tereta dokazivanja u slučajevima diskriminacije kako to predviđa čl.15. Zakona. Princip prenošenja tereta dokaza omogućava oštećenoj osobi da pred sudom ili drugim nadležnim organom kao što je to organ uprave, dokaže činjenice iz kojih je moguće pretpostaviti da se radilo o diskriminaciji. Ukoliko u tome uspije, tada tužena strana ima obavezu da dokaže da nije došlo do diskriminacije. Zakon u članu 17. predviđa mogućnost podnošenja kolektivne tužbe za zaštitu od diskriminacije i to mogu biti: „Udruženja ili

obligacionim odnosima²³³ te postavljanje imovinsko-pravnog zahtjeva u krivičnom postupku²³⁴ (naravno i sa „strazburškim“ standardima).²³⁵ Ono što bi se, možda, moglo uraditi u budućim izmjenama Zakona o zabrani diskriminacije je, po uzoru na rješenje iz Republike Srbije, uvrstiti poseban član koji uređuje govor mržnje.

druge organizacije osnovane u skladu sa zakonom, koje se bave zaštitom ljudskih prava, odnosno prava određene grupe osoba, mogu podnijeti tužbu protiv osobe koja je povrijedila pravo na jednako postupanje većeg broja osoba koje pretežno pripadaju grupi čija prava tužitelj štiti.“ Ova tužba se može podnijeti samo ako je radnjom diskriminisano više lica, pa se zato i zove kolektivna tužba.

233 Članovi 154., 155., 157., 158., 199. i 200. Zakona o obligacionim odnosima.

234 Član 193. stav 1. ZKP BiH, član 207. stav 1. ZKP FBiH, član 103. stav 1. ZKP RS i član 193. stav 1. ZKP BD BiH.

235 Član 10. i član 8. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (posebno praksa u kojoj je definisano da se „privatni život“ odnosi na lični identitet i ugled).

V. 4. UPRAVNOPRAVNA ODGOVORNOST

Često će se čuti pogrešna klasifikacija pravnih aspekata slobode izražavanja u Bosni i Hercegovini na klevetu - da je to isključivo građansko pravo i govor mržnje - da je to isključivo krivično pravo. To nije tačno, jer govor mržnje ima i svoju građanskopravnu odgovornost, ali i upravnu - takođe se uznemiravanje može utvrđivati, osim u parničnom, i u upravnom postupku, odnosno upravnom sporu,²³⁶ kao njegovom logičkom i pravnom slijedu (prema našoj evidenciji prakse u BiH nema), a takođe govor mržnje rješava, za izborni proces, Sud BiH u upravnom sporu. Kako je Bosna i Hercegovina postkonfliktno društvo, naročito može biti sporno da li se određeno izražavanje treba smatrati govorom mržnje ili dozvoljenim političkim izražavanjem.²³⁷ Govor mržnje u izbornoj kampanji u BiH može biti sankcionisan primjenom odredbi krivičnog zakonodavstva, te odredbama izbornog zakonodavstva. U suštini izbornog zakonodavstva je jezik koji bi nekoga mogao potaknuti na nasilje ili netrpeljivost, dok je u osnovi krivičnog djela radnja kao finalni akt kojom se izaziva ili raspiruje mržnja, razdor ili netrpeljivost. Nije poznat nijedan slučaj vođenja krivičnih postupaka za govor mržnje koji iznose pripadnici političkih stranaka.²³⁸ Centralna izborna komisija BiH ima mandat da prati izbornu kampanju

236 Prema članu 11. stav 1. i 2. ZZD BiH, „svako lice ili grupa lica koja smatra da je diskriminirana može tražiti zaštitu svojih prava putem postojećih sudskih i upravnih postupaka. U slučajevima u kojima povreda prava na jednako postupanje proizilazi iz upravnog akta, žalba u upravnom postupku i eventualno pokretanje upravnog spora na osnovu zaštite od diskriminacije, a kojom se zahtijeva poništenje takvog upravnog akta, neće spriječiti lice iz stava (1) ovog člana da pokrene sudski postupak za zaštitu od diskriminacije“.

237 Dragičević, F. (2019.), „Govor mržnje, izborni proces i pravo na slobodu izražavanja“, u: „Govor mržnje na internetu i elektronskim medijima“ (uredio Edin Šarčević), Fondacija Centar za javno pravo, 67-97., str. 82.

238 Ibid, str. 84.

i ima ovlast da sankcioniše kandidate koji koriste govor mržnje,²³⁹ ako do takvih incidenata dođe u roku od 30 dana prije održavanja izbora.²⁴⁰ U većini odluka Centralne izborne komisije i Suda BiH u kojima je određena odgovornost kandidata utvrđeno je da je kandidat spornim izražavanjem „poticao na nasilje ili mržnju“,²⁴¹ a jasno je napravljena zakonska distinkcija između poticanja i navođenja na nasilje odnosno mržnju. Centralna izborna komisija je izjavu kandidata koju je objavio na svom Facebook profilu ocijenio kao jezik koji bi nekoga mogao navesti ili podstaći na nasilje ili širenje mržnje prema Srbima kao jednom od tri konstitutivna naroda u BiH, odnosno kao jezik raspirivanja međuetničke mržnje, kojim se prenosi jasan i neposredan rizik od poticanja na mržnju, izazivanje straha, ksenofobiju i netoleranciju.²⁴² Kad je u pitanju jezik koji

239 Prema članu 19. stav 1. tačka j) Izbornog zakona BiH („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine”, br. 23/01, 7/02, 9/02, 20/02, 25/02, 4/04, 20/04, 25/05, 52/05, 65/05, 77/05, 11/06, 24/06, 32/07, 33/08, 37/08, 32/10, 18/13, 7/14, 31/16) propisano je kažnjavanje političkog subjekta u iznosu od 1.000,00 KM – 10.000,00 KM. Propisana je odgovornost političkog subjekta za povredu pravila koju počine i pristalice političkog subjekta. Takođe je predviđeno i istovremeno kažnjavanje kandidata političkog subjekta.

240 Apelaciono vijeće Suda Bosne i Hercegovine je tako poništio odluku Centralne izborne komisije u predmetu „Ujedinjena Srpska“ zato što je sporni spot objavljen prije početka izborne kampanje (20.9., a početak izborne kampanje je bio 16.10.). Centralna izborna komisija je bila poništila stranci „Ujedinjena Srpska“ ovjeru za učešće na izborima, a lider stranke je kažnjen s 10.000 KM. Upor. rješenje Suda Bosne i Hercegovine, br. S1 3 Iž 037327 Iž od 15. 10. 2020. godine i odluku Centralne izborne komisije BiH, br. 05-1-07-5-975/20 od 7. 10. 2020. godine.

241 Dragičević, F. (2019.), „Govor mržnje, izborni proces i pravo na slobodu izražavanja“, u: „Govor mržnje na internetu i elektronskim medijima“ (uredio Edin Šarčević), Fondacija Centar za javno pravo, 67-97., str. 86.

242 Upor. Odluka Centralne izborne komisije, br. 05-1-07-5-872-4/18 od 25.9.2018, koja je potvrđena rješenjem Suda BiH, br. S1 3 Iž 030580 18 Iž od 2.10.2018

bi mogao dovesti do raspirivanja međuetničke mržnje, kao govor mržnje utvrđivane su izjave kojima se Republika Srpska označava genocidnom tvorevinom,²⁴³ upoređuje politička stranka sa terorističkom organizacijom,²⁴⁴ ili one u kojima se kandidat jedne političke stranke označavao kao neprijatelj jednog naroda.²⁴⁵ Ono što je važno je da Centralna izborna komisija i Sud BiH jasno prave distinkciju između izražavanja koje je govor mržnje i onog koje bi se moglo smatrati političkim govorom, uvredom ili klevetom.²⁴⁶

243 Odluka Centralne izborne komisije, br. 05-1-07-5-924/16 od 8.12.2016. i rješenje Suda BiH, br. S1 3 Iž 024037 16 Iž od 7.2.2017.

244 Odluka Centralne izborne komisije, br. 05-1-07-5-925/16 od 19.10.2016.

245 Odluka Centralne izborne komisije, br. 05-1-07-5-4176/10 od 1.10.2010, rješenje Suda BiH, br. IŽ-72/10 od 19.10.2010. i odluka Ustavnog suda BiH, br. AP-578/10 od 10.4.2014.

246 Dragičević, F. (2019.), „Govor mržnje, izborni proces i pravo na slobodu izražavanja“, u: „Govor mržnje na internetu i elektronskim medijima“ (uredio Edin Šarčević), Fondacija Centar za javno pravo, 67-97., str. 90. U jednom predmetu je kandidat na izborima koristio riječi poput „glavati premijer“ i „uhljupi oko njega“, što se eventualno može smatrati uvredama koje za cilj imaju omalovažavanje drugih u izbornom procesu, a nisu jezik kojim bi se nekoga eventualno moglo navesti ili podstaći na nasilje ili širenje mržnje. Upor. Odluka Centralne izborne komisije, br. 05-1-07-5-432/18 od 15.10.2018.

VI. GOVOR MRŽNJE U DRŽAVAMA REGIONA

VI. 1. REPUBLIKA HRVATSKA

U Republici Hrvatskoj, iako govor mržnje može u širem smislu predstavljati zločin iz mržnje, u krivičnom zakonodavstvu su ta dva djela razdvojena. Prema Krivičnom zakonu Republike Hrvatske,²⁴⁷ zločin iz mržnje je „kazneno djelo počinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, vjeroispovijesti, nacionalnog ili etničkog podrijetla, invaliditeta, spola, spolnog opredjeljenja ili rodnog identiteta druge osobe. Takvo postupanje uzet će se kao otegotna okolnost ako ovim Zakonom nije izričito propisano teže kažnjavanje“, dok je govor mržnje određen kao samostalno krivično djelo „javno poticanje na nasilje i mržnju“ na sljedeći način: „Tko putem tiska, radija, televizije, računalnog sustava ili mreže, na javnom skupu ili na drugi način javno potiče ili javnosti učini dostupnim letke, slike ili druge materijale kojima se poziva na nasilje ili mržnju usmjerenu prema skupini ljudi ili pripadniku skupine zbog njihove rasne, vjerske, nacionalne ili etničke pripadnosti, podrijetla, boje kože, spola, spolnog opredjeljenja, rodnog identiteta, invaliditeta ili kakvih drugih osobina, kaznit će se kaznom zatvora do tri godine.“²⁴⁸ Ovo je novo krivično djelo u glavi XXX Krivičnog zakona Hrvatske, koja nosi naziv „Kaznena djela protiv javnog reda“. Ovim je Hrvatska u svoje zakonodavstvo transponirala član 1. Okvirne odluke o rasizmu i ksenofobiji, kojom nije inkriminisan govor mržnje u širem smislu, već samo onaj govor mržnje koji u sebi sadrži javno podsticanje drugih na mržnju ili

247 Član 87. stav 21. Kaznenog zakona („Narodne novine“ 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19).

248 Član 325 stav 1. Kaznenog zakona HR.

nasilje. Ovaj član KZ-a HR sadrži i zabranu negacije zločina iz međunarodnog humanitarnog prava: „Kaznom iz stavka 1. ovog članka kaznit će se tko javno odobrava, poriče ili znatno umanjuje kazneno djelo genocida, zločina agresije, zločina protiv čovječnosti ili ratnog zločina, usmjereno prema skupini ljudi ili pripadniku skupine zbog njihove rase, vjerske, nacionalne ili etničke pripadnosti, podrijetla ili boje kože, na način koji je prikladan potaknuti nasilje ili mržnju protiv takve skupine ili pripadnika te skupine.“²⁴⁹ Iz ovoga se vidi da Krivični zakon Hrvatske ne koristi mogućnosti koje Okvirna odluka o rasizmu i ksenofobiji pruža državama kako bi pri inkriminisanju govora mržnje suzili kažnjivu zonu i djelo prilagodili vlastitim tradicijama. Ekstremniji oblici govora mržnje su: poticanje na genocid²⁵⁰ („Tko izravno i javno potiče na počinjenje genocida, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina“), poticanje na agresiju²⁵¹ („Tko izravno i javno potiče na zločin agresije, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina“) i poticanje na terorizam²⁵² („Tko javno iznese ili pronese zamisli kojima se izravno ili neizravno potiče na počinjenje kaznenog djela iz članka 97, članka 98, članka 137, članka 216. stavka 1. do 3, članka 219, članka 223, članka 224, članka 352. do članka 355. ovoga zakona kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina“). Iz statističkih izvještaja Državnog zavoda za statistiku se vidi da su ova djela u praksi bila neznatno zastupljena.²⁵³

Brojni aspekti govora mržnje su u Hrvatskoj uređeni kroz niz zakona i drugih propisa, među kojima nema jasnog razgraničenja, što može da predstavlja problem. Poseban je problem razgraničenje ovog krivičnog djela od prekršajnih djela koja su propisana kroz nekoliko zakona (Zakon o sprječavanju nereda na sportskim natje-

249 Član 325 stav 4. Kaznenog zakona HR.

250 Član 88. stav 3. Kaznenog zakona HR.

251 Član 89. stav 3. Kaznenog zakona HR.

252 Član 99. Kaznenog zakona HR.

253 Statistika dostupna na <https://www.dzs.hr/>

canjima, Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira, Zakon o suzbijanju diskriminacije i Zakon o javnom okupljanju) te u odnosu na programske sadržaje koji su zabranjeni tzv. medijskim zakonodavstvom (Zakon o hrvatskoj radioteleviziji, Zakon o elektroničkim medijima i Zakon o medijima). Budući da je zakon neprecizno propisao krivično u odnosu na prekršajno djelo, sudovi u Hrvatskoj slična ponašanja nekad podvode pod krivično, a nekad pod prekršajno djelo. Tako je Općinski sud u Osijeku²⁵⁴ tretirao kao krivično djelo Facebook komentare povodom protesta za prava LGBTI osoba, kojima se iskazivala odbojnost prema toj manjinskoj grupi, te se pozvalo na netrpeljivost prema tom kulturnom segmentu („kakva parada, koja glupost ići ulicom i vikati ja sam peder, dosta pederluka i govorenja da je to normalno, to je bolest i Hitler je imao lijek za tu bolest“). Prekršajni sud u Splitu²⁵⁵ je takođe proveo postupak za istu situaciju i slične komentare, u kojima se najavljivalo da će se „doć, popit, poist, bacit kamen“.

Kada je riječ o građanskopravnoj odgovornosti za govor mržnje, može se reći da je hrvatsko pravosuđe pionir u regionu. Kako smo već naveli, hrvatski sudovi su pronašli osnov za ovu odgovornost u odredbama Zakona o suzbijanju diskriminacije koje regulišu uznemiravanje kao oblik diskriminacije.²⁵⁶ Kratko ćemo prikazati presude u kojima je utvrđena diskriminacija uznemiravanje govorom mržnje.

U prvom predmetu je župnik osuđen na uslovnu kaznu zatvora sa rokom probe od godinu dana, jer je na svom blogu poticao na mržnju i iskazivao mržnju protiv osoba homoseksualne orijentacije. Pored toga, podnesena je i kolektivna/udružna antidiskriminacijska tužba.²⁵⁷ Postavljen je zahtjev za zabranu diskriminacije, zahtjev za uklanjanje diskriminacije i zahtjev za objavom presude. Razlog

254 Presuda Općinskog suda u Osijeku, br. K-753/2014-2.

255 Presuda Prekršajnog suda u Splitu, Pp 4 J-734/14.

256 „Narodne novine“, br. 85/08 i 112/12.

257 Pozivom na odredbu člana 24. stav 1. Zakona o suzbijanju diskriminacije.

je što je župnik na svom blogu na web stranici 10. i 11. 10. 2012. godine podržao napad na učesnike gay parade u Beogradu, gdje je nazvao homoseksualce i lezbejke psihopatama, moralnim nakazama, bolesnicima itd., a napadače „normalnim Beograđanima“. U tužbi je bilo navedeno da je on nastavio i u nastupu u televizijskoj emisiji „R. C.“ od 24. 10. 2010. godine, nazivao bolesnicima lica istospolne orijentacije, te da je tuženik i nakon objavljivanja članka nastavio sa diskriminacijom. Drugostepeni sud²⁵⁸ je našao da, budući da je prema navedenom zakonskom uređenju, već sama radnja poticanja na diskriminaciju, ako je učinjena doložno, izjednačen sa neposrednom radnjom diskriminacije te predstavlja samostalnu i dovršenu inkriminisanu radnju diskriminacije, pa je i tuženikovo obraćanje na opisani način neodređenom krugu predstavlja zakonom zabranjeno i dovršeno djelo inkriminacije. Zbog toga za postojanje diskriminacije nije potrebno postojanje daljnjeg neposrednog i osnovnog djela diskriminacije u pokušaju od strane nekog drugog poimenice određenog neposrednog počinioca. Budući da je bilo riječ o udružnoj antidiskriminacijskoj tužbi, nije potrebno ni to da je na pasivnoj strani povrijeđeno zaštićeno dobro neke poimenice identifikovane žrtve, već je dovoljno da se sporno postupanje tuženika odnosi na veći broj lica koje pripadaju određenoj grupi, koja se po prirodi stvari može povezati s nekom od razlikovanih karakteristika (u ovom slučaju seksualna orijentacija). Drugostepeni sud je zaključio da je kod tuženika postojana svijest ili barem mogućnost svijesti o nedopuštenosti svog ponašanja, pa je zauzeo stav da je riječ o poticanju na diskriminaciju sa namjerom. Posebno se ukazalo na to da je homofobne izjave uputilo lice koje je vjerski službenik najveće vjerske zajednice u Hrvatskoj koja zbog svog položaja ima autoritet i ugled u društvu. „*Tuženik, umjesto da štiti slobodu i dostojanstvo svake osobe koju treba shvatiti na realističan i autentičan način uz osuđivanje svih nasilničkih čina protiv homo-*

258 Presuda Vrhovnog suda Republike Hrvatske, VSRH-Gž 38/11-2 od 7.3.2012. godine.

seksualnih osoba, jer oni zapravo pokazuju nedostatak poštovanja drugoga, svojim izjavama u inkriminiranim člancima upustio se ne samo u govor mržnje i opravdavanje fizičkog obračuna i napada na povorku osoba istospolne orijentacije, već je izravno poticao na mržnju i nasilje prema takvim osobama što u smislu čl. 4. st. 1. u vezi čl. 1. st. 1 i 2. ZOSD predstavlja diskriminaciju u pogledu spolne orijentacije, koja je prema čl. 9. st. 1. ZOSD zabranjena.“

Među prvim uspješno okončanim postupcima kolektivne sudske zaštite zbog diskriminacije su postupci pokrenuti protiv tadašnjeg predsjednika Hrvatskog nogometnog saveza i protiv člana Izvršnog odbora NK Dinamo. Predsjednik HNS-a je u novinskom članku naslova „Za gaya nema mjesta u vatrenim. Nogomet igraju samo zdravi“, na pitanje novinara „bi li za hrvatsku selekciju mogao nastupiti igrač koji bi se deklarirao kao gay“, odgovorio „dok sam ja predsjednik, sigurno ne“ te na daljnje pitanje novinara „da li je su-sreo takvog igrača u karijeri“, odgovorio: „Ne, na svu sreću, nogomet igraju samo zdravi ljudi.“ Tuženik je izjave dao kao predsjednik Hrvatskoga nogometnog saveza. Član Izvršnog odbora NK Dinamo je u intervjuu za jedan hrvatski dnevni list u članku naslovljen sa „Ni u mojoj reprezentaciji gayevi ne bi mogli igrati“ izjavio da ni u njegovoj reprezentaciji *gayevi* ne bi igrali te kako čovjeka gay orijentacije ne vidi da ide glavom na kopačku, ali ga vidi kao baletana, tekstopisca, novinara. Protiv njih su vođeni posebni sudski postupci koje su pokrenuli isti tužioc. Zbog iste pravne stvari protiv predsjednika HNS-a je vođen još jedan sudski postupak, koji su pokrenule druge organizacije civilnoga društva. Tužitelji su ovdje tvrdili kako je tuženik citiranom izjavom počinio diskriminaciju s obzirom da je homoseksualce stavio u nepovoljniji položaj u pogledu mogućnosti zapošljavanja kao nogometnih igrača nego je to slučaj prema ostalim igračima, heteroseksualcima. Istakli su da je tuženik bio član Izvršnog odbora NK Dinamo, te da je tuženik svoje izjave ponovio više puta kroz medije, te zaključuju da se radi o težem obliku diskriminacije u smislu odredbe člana 6. stav 1. Zakona o suzbijanju diskriminacije. Tužbenim je zahtjevima traženo da se pravosnažna

sudska presuda objavi u dnevnim novinama putem kojih su sporne izjave i prenesene, što je na kraju i učinjeno. Prvostepeni sud je odbio oba tužbena zahtjeva. Kada je riječ o predsjedniku HNS-a, sud je, iako je u obrazloženju odluke, utvrdio nespornim sadržaj izjave zbog koje je podignuta kolektivna tužba, sud je ocijenio relevantnim što je tuženik spornu izjavu dao u funkciji sportskog udruženja kao pravnog lica. Zato je ocijenio da je postupak trebalo pokrenuti protiv HNS-a, koji ima postavljene kriterije i praksu o igranju u nogometnoj reprezentaciji, a ne protiv tuženika lično, koji nije bio u poziciji utvrđivati sporne kriterije. Za člana Izvršnog odbora NK Dinamo ocijenjeno je da izjava tuženika ne predstavlja „nikakvo nepovoljno postupanje već se radi o hipotetskoj izjavi kojom tuženik nije stavio, a niti bi mogao staviti u nepovoljniji položaj tužitelja po osnovi spolne orijentacije“. Sud je zaključio da se radilo o vrijednosnom sudu tuženog, koje je on izrekao koristeći svoje pravo na slobodu izražavanja. Drugostepeni sud je smatrao da ne postoje okolnosti „na temelju kojih bi se moglo osnovano zaključiti da je homoseksualcima po osnovi spolne orijentacije bio onemogućen ili otežan pristup nogometnoj reprezentaciji, a posebno da bi to bila posljedica sporne tuženikove izjave, odnosno, da bi zbog te izjave osobe iste spolne orijentacije mogle biti stavljene u nepovoljniji položaj u odnosu na heteroseksualce“. Podnesena je revizija,²⁵⁹ a nakon

259 Revizija je sadržavala sljedeća pravna pitanja: „1. Predstavlja li homofobna izjava osobe koja se nalazi na poziciji člana Izvršnog odbora Hrvatskog nogometnog saveza izravnu diskriminaciju u smislu čl. 7. st. 1. Zakona o ravnopravnosti spolova i čl. 2. st. 1. Zakona o suzbijanju diskriminacije s obzirom na negativne učinke koje takva izjava ima za položaj osoba istospolne seksualne orijentacije u pogledu pristupa nogometnom tržištu odnosno mogućnosti sudjelovanja i izgradnje karijere u ovoj sportskoj djelatnosti?; 2. Stvara li homofobna izjava člana Izvršnog odbora HNS-a izrečena u medijima kako osobe istospolne orijentacije nisu sposobne baviti se nogometom te stoga ne mogu biti dio hrvatske reprezentacije neprijateljsko i uvredljivo okruženje u smislu zabrane uznemiravanja temeljem seksualne orijentacije iz čl. 8. st. 1. Zakona o ravnopravnosti spolova odnosno čl. 3 st. 1. Zakona o suzbijanju diskriminacije za one osobe koje se već bave nogometnom djelatnošću ili su dio neke od hrvatskih nogometnih reprezenta-

provedenog postupka je Vrhovni sud Republike Hrvatske²⁶⁰ utvrdio da je tuženik svojim izjavama u dnevnim novinama diskriminirao lica iste seksualne orijentacije, zabranio tuženiku dalje istupanje u medijima kojima on na bilo koji način diskriminira lica iste seksualne orijentacije, naložio tuženiku da se javno putem medija izvini radi davanja ovih izjava, a to izvinjenje se mora objaviti u roku od tri dana u dnevnom listu u kojem su objavljene i izjave, sve na trošak tuženog i da u roku od tri dana objavi u navedenom dnevnom listu ovu presudu na svoj trošak. Takođe mu je naloženo da tužiteljima naknadi sve parnične troškove. U ovom predmetu je situacija bila ista kao u predmetu Feryn Evropskog suda pravde,²⁶¹ pa ga se imalo razmatrati u kontekstu ovog slučaja. U presudi u ovom predmetu je Evropski sud za pravde zaključio kako je činjenica da je glavni direktor kompanije putem medija javno objavio diskriminatornu politiku zapošljavanja vjerovatno odvratila neke od osoba sje-

cija, a istospolne su seksualne orijentacije?; 3. Štiti li temeljno pravo na slobodu izražavanja iz čl. 38. Ustava Republike Hrvatske osobu koja se koristi homofobnim govorom od dosega antidiskriminacijskih jamstava, zabrane izravne diskriminacije i zabrane uznemiravanja iz Zakona o ravnopravnosti spolova i Zakona o suzbijanju diskriminacije ako ta osoba ima autoritet i mogućnost utjecaja na položaj i interese osoba istospolne orijentacije koje omalovažava?; 4. Predstavljala li homofobni govor osobe koja ima autoritet mogućnosti izravnog utjecaja na pristup i uspješnost sudjelovanja osoba istospolne seksualne orijentacije prima facie diskriminaciju u smislu jamstva preraspodjele tereta dokazivanja u antidiskriminacijskim postupcima iz čl. 30. st. 4. Zakona o ravnopravnosti spolova, odnosno čl. 20. Zakona o suzbijanju diskriminacije, nakon čega je na tuženiku da dokaže s vrlo visokom uvjerljivošću (sigurnošću) kako postoje objektivni razlozi zbog kojih takav ugovor ne bi imao odbijajući učinak na osobe istospolne orijentacije koje imaju interesa sudjelovati u konkretnoj djelatnosti, odnosno zbog kojih ipak ne bi stvorio neprijateljsko i ponižavajuće okruženje za osobe koje već sudjeluju u toj djelatnosti?"

260 Presuda Vrhovnog suda Republike Hrvatske, Rev 300/13-2, 17. 6. 2015. godine.

261 Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding v Firma Feryn NV, presuda Evropskog suda pravde C-54/07, od 10.7.2008. godine.

vernoafričkog podrijetla od pokušaja zapošljavanja u toj kompaniji, te zaključio da je kompanija Feryn počinila direktnu diskriminaciju iako nije bilo konkretne žrtve niti direktnog komparatora. Hrvatski prvostepeni sud je u ovom predmetu otklonio primjenu predmeta Feryn u ovom slučaju, jer je smatrao da odluka Evropskoga suda pravde u slučaju Feryn ima uporište u Direktivi 2000/43/EZ o principu jednakog postupanja nezavisno od rase i etničkog porijekla, koja se ne primjenjuje na područje rada i socijalne sigurnosti te ne obuhvata lica istospolne orijentacije.

U Republici Hrvatskoj je posebno sporan pozdrav „Za dom spremni“. Evropski sud za ljudska prava je u predmetu „*Šimunić protiv Hrvatske*“²⁶² odbio apelaciju fudbalera reprezentacije Hrvatske, koji je nakon završene utakmice kvalifikacija za Svjetsko prvenstvo u Brazilu 2014. uzvikivao ovaj pozdrav pred preostalim gledaocima na stadionu, uz obrazloženje da se sloboda govora ne odnosi na ustaški pozdrav „Za dom spremni“. Brojne javne ličnosti u ovoj državi se zalažu za zabranu i sankcionisanje ovog pozdrava.²⁶³ 2020. godine je Visoki prekršajni sud potvrdio zaključak Prekršajnog suda u Šibeniku,²⁶⁴ odbijajući optužbu u pogledu pokliča „Za dom spremni“ na početku pjesme pjevača iz Hrvatske, obrazlažući kako „nije dokazano da je upravo sporni pozdrav koji je sastavni dio stihova pjesme ‘Bojna Čavoglave’ izvođene od strane okrivljenika u eksplisitnoj vezi s ustaškim obilježjima niti da je remetio javni red i mir,

262 *Šimunić protiv Hrvatske*, aplikacija br.20373/17, presuda od 22.1.2019. godine.

263 Tako npr. Vesna Alaburić <https://www.telegram.hr/price/vesna-alaburic-jednostavno-objasnjava-zasto-treba-zakonom-zabraniti-zds-i-ostale-rasizme-pa-da-na-pokon-krenemo-dalje/> (očitanje 11. 12. 2020.) ili predsjednik Republike Hrvatske Zoran Milanović: <https://hip.ba/2020/07/18/milanovic-za-dom-spremn-treba-sankcionirati-kao-govor-mrznje/> (očitanje 11. 12. 2020.) .

264 Ovo nije bilo prvi put da se, iako su stavovi najviših sudova u Hrvatskoj o karakteru pozdrava „Za dom spremni“ bili konzistentni, ovaj pjevač oslobodi optužbi za remećenje javnog reda i mira zbog uzvika „Za dom spremni“ na koncertu, prilikom izvođenja iste pjesme. Isto je u radio i Prekršajni sud u Slunju 2018. godine. Suzbijanje diskriminacije: Uloga pravosuđa (2018.), Fondacija Heinrich Böll, str. 126.

sve to tim više što iz izvedenih dokaza, iskaza ispitanih svjedoka policijskih službenika proizlazi da je na koncertima vladala pozitivna atmosfera i da nisu zaprimili niti jednu pritužbu građana”.²⁶⁵ Stajalište opće sjednice Visokog prekršajnog suda su stručnjaci ustavnog prava u toj državi ocijenili protivustavnim, nakon čega se stvorila polemika oko odluke Visokog prekršajnog suda između Udruge hrvatskih sudaca i pojedinih (troje) profesora prava.²⁶⁶ 5.6. 2020. godine je Ustavni sud Republike Hrvatske izdao saopštenje u kojem je navedeno, nakon što je konstatovano da Ustavni sud ne komentariše odluke i rješenja sudova izvan postupaka iz njegove Ustavom propisane nadležnosti, da je u odnosu na pozdrav „Za dom spremni“, Ustavni sud „u nekoliko svojih odluka izrazio jasno stajalište da je riječ o ustaškom pozdravu Nezavisne Države Hrvatske te da taj pozdrav nije u skladu s Ustavom Republike Hrvatske“. ²⁶⁷

VI. 2. REPUBLIKA SRBIJA

Ustavom Republike Srbije je predviđena zaštita slobode mišljenja i izražavanja dok su njena ograničenja moguća jedino ukoliko je to neophodno radi zaštite prava i ugleda drugih, čuvanja autoriteta i nepristrasnosti suda i zaštite javnog zdravlja, morala demokratskog društva i nacionalne bezbjednosti Republike Srbije. ²⁶⁸Ovaj akt takođe sadrži i odredbu po kojoj je zabrana izazivanja rasne, nacionalne i vjerske mržnje izdignuta na ustavni rang: „*Zabranjeno je i kažnjivo svako izazivanje i podsticanje rasne, nacionalne, verske ili druge neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti.*“ ²⁶⁹

265 <https://www.vecernji.hr/vijesti/thompson-je-osloboden-jer-bojna-cavoglave-nikog-ne-uznemirava-1407894> (očitanje 11.12.2020.)

266 <https://www.index.hr/vijesti/clanak/profesori-prava-i-udruga-hrvatskih-sudaca-i-dalje-se-prepucajavu-oko-odluke-o-zds/2188781.aspx> (očitanje 11.12.2020.)

267 Priopćenje Ustavnog suda Republike Hrvatske, broj SuP-0-12/2020 od 5.6.2020. godine.

268 Član 46. stavovi 1. i 2. Ustava Republike Srbije od 2006. godine.

269 Član 49. Ustava Republike Srbije.

Zakon o zabrani diskriminacije propisuje da je zabranjeno izražavanje ideja, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog ličnog svojstva, u javnim glasilima i drugim publikacijama, na skupovima i mjestima dostupnim javnosti, ispisivanjem i prikazivanjem poruka ili simbola i na drugi način.²⁷⁰

Važni izvori borbe protiv govora mržnje u Srbiji jesu i propisi iz seta medijskog servisnog i samoregulacijskog prava, kao što su Zakon o javnim medijskim servisima,²⁷¹ Kodeks novinara Srbije i Pravilnik o zaštiti ljudskih prava u oblasti pružanja medijskih usluga. Značajni su i medijski zakoni kojima su osnovana regulatorna tijela na nadzor nad radom elektronskih medija i emitera. Tako je na osnovu Zakona o elektronskim medijima²⁷² formirano Regulatorno tijelo za elektronske medije (REM), koje je preuzelo nadležnosti koje je imala ranija Republička radiodifuzna agencija. REM se, kao samostalna nezavisna regulatorna organizacija, stara da programski sadržaj pružaoca medijske usluge ne sadrži informacije kojima se podstiče, na otvoren ili prikriven način, diskriminacija, mržnja ili nasilje²⁷³ i ima mogućnost privremenog ograničavanja slobode prijema i reemitovanja medijskih usluga iz drugih država ukoliko se takvim sadržajima vrši podsticanje na mržnju zasnovanu na rasi, polu, vjerskoj ili nacionalnoj pripadnosti, ako je do takve pojave došlo najmanje dva puta u prethodnih godinu dana.²⁷⁴

270 Član 11. (koji nosi naslov „Govor mržnje“) Zakona o zabrani diskriminacije Srbije („Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 22/2009).

271 Član 3. Zakona o javnim medijskim servisima („Službeni glasnik Republike Srbije“, 83/14, 103/15, 108/16) propisuje da je djelatnost javnog medijskog servisa (Radio-televizije Srbije i Radio-televizije Vojvodine) da vodi računa o ostvarivanju ljudskih prava i osnovnih sloboda, razmjeni ideja i mišljenja, njegovanju vrijednosti demokratskog društva, unapređivanje političke, polne, međunacionalne i vjerske tolerancije i razumijevanja.

272 Zakon o elektronskim medijima („Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 83/14, 6/16).

273 Član 51. Zakona o javnim medijskim servisima Srbije.

274 Član 46. Zakona o javnim medijskim servisima Srbije.

Zakon o oglašavanju u članu 8. zabranjuje podsticanja diskriminacije: „Zabranjeno je da oglasna poruka, neposredno ili posredno, podstiče diskriminaciju po bilo kom osnovu, a posebno po osnovu uverenja, nacionalne, etničke, verske, rodne ili rasne pripadnosti, političkog, seksualnog ili drugog opredeljenja, društvenog porekla, imovinskog stanja, kulture, jezika, starosti, ili psihičkog ili fizičkog invaliditeta.“²⁷⁵

Primarna zaštita i u Srbiji je predviđena Krivičnim zakonom,²⁷⁶ koji sadrži inkriminaciju nekoliko krivičnih djela. Prvo takvo je „izazivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje i netrpeljivosti“²⁷⁷ Krivični zakonik Srbije u ovoj odredbi propisuje da ko „izaziva ili raspiruje nacionalnu, rasnu ili versku mržnju, ili netrpeljivost među narodima ili etničkim zajednicama koje žive u Srbiji, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.“²⁷⁸ Zaštitni objekt ovog krivičnog djela je nacionalna, rasna i vjerska jednakost u Republici Srbiji. Zajedništvo građana u Republici Srbiji²⁷⁹ se čuva stalnim njegovanjem i uvažavanjem svih osobenosti nacionalnih, vjerskih, rasnih, kulturnih i drugih vrijednosti koje odlikuju pojedine narode i etničke zajednice u Republici Srbiji. Zakonik propisuje osnovni, kvalifikovani i posebni oblik ovog krivičnog djela. Umišljaj je jedini oblik krivnje za ovo krivično djelo.

Inkriminisano je i krivično djelo „rasna i druga diskriminacija“ s različitim oblicima iste. Tu ukazujemo na odredbe koje sankcionišu širenje ideja o superiornosti jedne rase nad drugom ili propa-

275 Član 8. Zakona o oglašavanju Republike Srbije („Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 6/2016).

276 Krivični zakonik Republike Srbije („Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 85/2005, 88/2005 – ispr, 107/2005 – ispr, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016).

277 Član 317. Krivičnog zakonika Republike Srbije (Službeni glasnik Republike Srbije).

278 Član 317. stav 1. Krivičnog zakonika Republike Srbije (Službeni glasnik Republike Srbije).

279 Jović, M. (2011.), Krivično pravo – posebni deo – skripta I, Novi Pazar: Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru, str. 240

giranja rasne mržnje ili podsticanja rasne diskriminacije (propisana kazna zatvora od tri mjeseca do tri godine); širenje ideja i teorija koje podstiču diskriminaciju po bilo kom osnovu (propisana kazna zatvora od tri mjeseca do tri godine), kao i javno odobravanje ili negiranje postojanja genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina (propisana kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina).²⁸⁰

Zakon o zabrani manifestacija neonacističkih ili fašističkih organizacija i udruženja i zabrani upotrebe neonacističkih ili fašističkih simbola i obilježja,²⁸¹ u članu 3. zabranjuje proizvodnju, umnožavanje, skladištenje, prezentaciju, veličanje ili na bilo koji drugi način širenje propagandnog materijala, simbola ili obilježja kojima se izaziva, podstiče ili širi mržnja ili netrpeljivost prema slobodnim opredjeljenjima građana, rasna, nacionalna, ili vjerska mržnja ili netrpeljivost, propagiranju ili opravdavaju neonacističke i fašističke ideje i organizacije ili se na drugi način ugrožava pravni poredak.

Prva presuda za govor mržnje u Srbiji je donesena 2012. godine, gdje je optuženi osuđen za krivično djelo ugrožavanje sigurnosti na tri mjeseca i dvije godine uslovne kazne. Za krivično djelo se koristio Facebook, kako bi se upućivale prijeteće motivisane mržnjom, pripadnicima LGBTI populacije na Facebook grupi „500.000 Srba protiv gay parade“. Profesor krivičnog prava Božidar Banović je istakao da će donijeta odluka da „obeshrabri neke druge počinioce istog krivičnog djela jer će imati na umu da se ovakvo ponašanje kažnjava“.²⁸²

U parničnom postupku ističemo nekoliko presuda. Prva je slučaj rodne diskriminacije. Gradonačelnik jednog od gradova u Srbiji, predsjednik političke stranke i narodni poslanik je novinari-ma štampanih i elektronskih medija dao slijedeću izjavu: „Moj stav je poznat, znači ja nisam za nasilje, jesam za mirne demonstracije, ali ne da se na ulici pokazuje nešto što je za mene bolest, homoseksualnost, tako da stav Jedinstvene Srbije i moj lični stav, mi smo

280 Član 387. stavovi 3-5. Krivičnog zakonika Republike Srbije (Službeni glasnik Republike Srbije).

281 „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 41/2009.

282 <https://www.klix.ba/vijesti/regija/u-srbiji-donesena-prva-presuda-za-govor-mrznje-na-internetu/120302186> (očitanje: 11.12.2020).

protiv svakog skupa gde homoseksualci demonstriraju ulicama Beograda i žele da prikažu nešto što je bolest da je normalno.” Udruženje građana „Gej strejt alijansa“, čija je misija promovisanje i zaštita ljudskih prava LGBT osoba, pokrenulo je, u skladu sa članom 46. stav 1. ZZD-a parnicu za zaštitu od diskriminacije. GSA je u tužbi istakao dva zahtjeva za zaštitu od diskriminacije: da sud utvrdi da je tuženi izvršio diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije koja predstavlja govor mržnje, zabranjen čl. 11. ZZD-a, uznemiravanje i ponižavajuće postupanje, zabranjeno čl. 12. ZZD-a, kao i težak oblik diskriminacije, u smislu čl. 13. ZZD-a, koji propisuje zabranu izazivanja i podsticanja neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti po osnovu seksualne orijentacije (i po drugim osnovima), te da je prekršio zabranu diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije, propisanu u čl. 21 ZZD-a.²⁸³ Osnovni sud u Beogradu je usvojio zahtjev tužioca,²⁸⁴ na koju presudu se žalio tuženi. Apelacioni sud u Beogradu je presudu ukinuo i vratio predmet prvostepenom sudu na ponovno odlučivanje.²⁸⁵ Novom odlukom Osnovnog suda u Beogradu zahtjev tužioca je odbijen, na odluku je žalbu izjavio tužilac.²⁸⁶ Apelacioni sud je usvojio žalbu i preinačio presudu usvojivši zahtjev „Gej strejt alijanse“.²⁸⁷ Pozivajući se na Ustav, Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, kao i na ZZD, zaključio je da „izjava koju je tuženi dao novinarima pisanih i elektronskih medija sadržinski jeste diskriminacija prema LGBT populaciji”, a s obzirom na to da je data u medijima, „predstavlja propagiranje diskriminacije”.²⁸⁸ Apelacioni sud je zauzeo stav da „tuženi kao ugledna politička ličnost, kao predsednik stranke, ima

283 Upor. Suzbijanje diskriminacije: Uloga pravosuđa (2018.), Fondacija Heinrich Böll, str. 78. Tok cijelog slučaja u istoj publikaciji od 77-84.

284 Presuda Osnovnog suda u Beogradu, 73 P – 15378/2012, od 22.8.2011. godine.

285 Presuda Apelacionog suda u Beogradu od 19.9.2012. godine.

286 Presuda Osnovnog suda u Beogradu, 73 P – 15378/2012 od 17.9.2013. godine.

287 Presuda Apelacionog suda u Beogradu, Gž. 2426/2014 od 11.6.2014. godine

288 Ibid.

pravo na sopstveno mišljenje, ali ima i obavezu da u svojim javnim nastupima ne propagira diskriminaciju. *Posebna je obaveza političara, pa samim tim i tuženog, da promoviše vrednosti demokratskog društva kao što su pluralizam, tolerancija i pravo na različitost*.²⁸⁹ Prema mišljenju suda, „*pružanje zaštite tužiocu (GSA) ne predstavlja cenzuru niti predstavlja ograničenje slobode govora tuženog niti prava na njegovo mišljenje i iznošenje i negativnih komentara, već predstavlja zabranu govora kojim se pronose ideje kojima se podstiče diskriminacija, a koje mogu imati štetne posledice na demokratske procese u društvu i razvoj društva u celini*”.²⁹⁰

Izdvajamo i presudu Apelacionog suda u Beogradu koji je 2018. godine odbacio sve pritužbe tuženih i potvrdio prvostepenu presudu po kojoj su tuženi osuđeni za zabranu govora mržnje prema A. M., da su objavljivanjem informacija u izdanju dnevnog lista „Informer” od 19. januara 2017. godine, u tekstu „Fašisti napadaju” povrijedili pravo na zabranu govora mržnje iz člana 75. Zakona o informisanju.²⁹¹ Tuženi D. V. je pravosnažnom presudom obavezan da isplati 100.000 dinara kao naknadu nematerijalne štete za govor mržnje, povredu ugleda i časti A. M., kao i 71.000 dinara kao naknadu za troškove trajanja parničnog postupka. U presudi je zauzet stav da tekst dnevnih novina u kojima je bio manifestovan govor mržnje, ne predstavlja samo govor mržnje prema A. M., već i prema organizaciji „Inicijativa mladih za ljudska prava“, kao i svim njenim članovima, posebno onim koji su bili na tribini u Breški. U prvostepenoj presudi su jasno i precizno sankcionisani termini koji se često koriste u govoru mržnje u Srbiji.²⁹²

289 Ibid.

290 Ibid.

291 <https://www.yihr.rs/bhs/apelacioni-sud-potvrdio-govor-mrznje-informera-prema-aniti-mitici/> (očitanje 11.12.2020.).

292 Termin „Šiptar” se smatra politički nekorektnim i uvredljivim sadržajem u srpskom jeziku za pripadnike albanske nacionalnosti koji žive na Kosovu i Metohiji. Takođe, nazvati nekog Srbina „Šiptarom”, prema stavu suda, isto je kao i označiti nekog ko se bori protiv nacionalnog interesa; termin „jurišnici” koji je

Viši sud u Novom Sadu, kao prvostepeni u postupku, ocijenio je da tekst „Nasilje u porodici i nasilje nad porodicom“ dekana Pravnog fakulteta u Novom Sadu, objavljen u naučnom časopisu 2017. godine, predstavlja diskriminaciju i profesoru zabranio dalje istupanje u javnosti. Povjerenica za zaštitu ravnopravnosti je smatrala da su u tekstu koji kritikuje Zakon o nasilju u porodici žene diskriminirane rečenicama da taj zakon ne služi za zaštitu slabih u porodici već da „služi za zaštitu žena, bez obzira na to da li su jake ili slabe, voljene ili nevoljene, nervozne, mušičave ili dobro raspoložene, da li imaju ljubavnika ili ne, da li zarađuju ili su izdržavane, da li

korišćen u predmetnom tekstu Informera da označi članove Inicijative mladih za ljudska prava, sud je okarakterisao kao govor mržnje s obzirom da je, prema stavu suda, Inicijativa organizacija koja se, upravo suprotno, bavi zaštitom ljudskih prava i demokratije; Sud je pri stavu da je sporni tekst predstavljao namjeru da odgovorni urednik lista Informer označi aktiviste Inicijative mladih za ljudska prava kao „neprijatelje i opasnost za Republiku Srbiju“, što je sud utvrdio kao poziv na nasilje nad aktivistima među kojima je bila i Anita Mitić. Takođe, iznošenjem optužbi Informera da Inicijativa mladih za ljudska prava kao i druge organizacije „izazivaju opšti haos pred izbore“, vode „tzv. specijalni rat“, kao i korišćenjem izraza „fašisti“ za aktiviste Inicijative, sud je obrazložio da su ovi izrazi korišćeni sa namerom da se određena grupa lica označi kao „opasnost po državu“ i time kod građana stvori prezir prema toj grupi i tako opravda diskriminacija, neprijateljstvo i eventualno nasilje nad grupom odnosno aktivistima Inicijative mladih za ljudska prava. Sud je takođe ukazao da upotreba termina „šiptari“, „soroševsko šiptarska organizacija“ i „specijalni rat“ predstavlja govor mržnje kao i prekršaj obaveze novinara da neguje kulturu etike i javne reči. Upotrebu ovih termina u spornom tekstu, sud je okarakterisao i kao povredu zabrane govora mržnje zbog političkih i drugih uverenja, vrednosti i ciljeva za koje se zalaže Inicijativa mladih za ljudska prava kao i Anita Mitić. Posebno je važno istaći, da se sud, pored Zakona o javnom informisanju i Ustavu Republike Srbije, u zaštitu prava na političko uvjerenje pozvao i na član 10. Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama. Sud je takođe utvrdio da je objavljivanjem teksta prekršeno i načelo političkog pluralizma kao osnova demokratskog društva, kao i Ustavom garantovanog prava na slobodu političkog uverenja, slobodu mišljenja i izražavanja tog mišljenja. Izvor: <https://www.yihr.rs/bhs/apelacioni-sud-potvrдио-govor-mrznje-informera-prema-aniti-mitic/> (očitanje 11.12.2020.).

su u brak unele neku imovinu ili su se uselile u muževljeve stan”. Profesor je takođe iznio u tekstu i mišljenje da na porast nasilja u porodici utiče i „manično prikazivanje takozvanih rijaliti šou-programa na televizijskim kanalima s nacionalnom pokrivenošću, u kojima se najneposrednije podstiču akti nasilja među ljudima koji žive u istom domaćinstvu”, kao i „policijska zaštita svečanim šetnjama homoseksualaca na gradskim ulicama kojom prilikom se otvoreno slavi primitivna, nasilnička, prizemna, ogoljena i prostačka seksualnost”. Apelacioni sud u Novom Sadu je zauzeto potpuno drugačiji stav, a po reviziji povjerenice za zaštitu ravnopravnosti i Državnog pravobranilaštva, Vrhovni kasacioni sud odbija revizije, donosi konačnu presudu da u navedenom tekstu nije bilo govora mržnje niti diskriminacije prema ženama i pripadnicima LGBT populacije.²⁹³

Srbija je dugo čekala na prvu presudu za krivično djelo počinjena iz mržnje. Zločin iz mržnje je dio Krivičnog zakonika Srbije od 2012. godine.²⁹⁴ Prvi osnovni sud u Beogradu je u navedenom slučaju, prvom koji je u Srbiji okončan presudom u kojoj je motiv mržnje uzet u obzir kod odmjeravanja kazne, 2018. godine, osudio oca tridesetogodišnjeg mladića prema kojem je izvršio krivično djelo nasilje u porodici, a koje je bilo motivisano činjenicom da je oštećeni bio pripadnik LGBTI populacije. Isticalo se da je istraga trajala nesrazmjerno dugo, a da je nakon toga okrivljeni zloupotrebijao procesna ovlašćenja.²⁹⁵

293 <http://www.politika.rs/sr/clanak/460553/Kritika-zakona-nije-govor-mrznje> (očitanje 11.12.2020.).

294 Prema članu 54a. Krivičnog zakonika Republike Srbije, koji nosi naziv „Posebna okolnost za odmeravanje kazne za krivično delo učinjeno iz mržnje”: „Ako je krivično delo učinjeno iz mržnje zbog pripadnosti rasi i veroispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica, tu okolnost sud će ceniti kao otežavajuću okolnost, osim ako ona nije propisana kao obeležje krivičnog dela.“

295 „Dug put do prve presude za zločin mržnje“, link: <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-46126520> (očitanje 11.12.2020.).

VII. REGULACIJA I SAMOREGULACIJA ELEKTRONSKIH MEDIJA I INTERNETA

Bosna i Hercegovine je, nakon što je izašla iz ratnog sukoba, dobila Ustav. U njemu je u katalogu ljudskih prava proklamovana i sloboda izražavanja. Bosna i Hercegovina je ratifikovala Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda 2002. godine, čime je prihvatila „strazburšku“ jurisdikciju. Osnov za borbu protiv govora mržnje je postojao još od nulte tačke postojanja dejtonske Bosne i Hercegovine, a kasnije su stupali na snagu zakoni i drugi propisi iz raznih grana prava koji su precizirali ove odredbe i razrađivali mehanizme ovakve borbe.

U praksi je procesuiranje govora mržnje otežano kada se govor mržnje izvede na internetu, na kome promocija ličnih stavova može ostati anonimna. Relevantne međunarodne organizacije su ukazale da je izostala reakcija policijskih i tužilačkih organa na eklatantne slučajeve govora mržnje na internetu.²⁹⁶ Građani sve više

296 Izvještaj Evropske komisije za Bosnu i Hercegovinu za 2018. godinu, u poglavlju 2.2. „Vladavina zakona i temeljna prava“, u dijelu koji se odnosi na slobodu izražavanja, navodi da je nastavljen politički i finansijski pritisak na medije, te da se još uvijek prijavljuju predmeti koji se odnose na zastrašivanje i prijetnje upućene novinarima, verbalne i fizičke napade, hakiranje internet-stranica, politički, institucionalni i ekonomski pritisak i klevete. Navodi se i da brze istrage i procesuiranja počinitelja nisu uvijek osigurani. U dijelu Izvještaja koji se odnosi na zabranu diskriminacije, navodi se da su primijećeni propusti da se djela idenciraju kao zločini iz mržnje, kao i veliki teret dokazivanja namjere, dovode do podizanja malog broja optužnica i presuda. U izvještajnom periodu od 54 podnesene prijave dvije su rezultirale presudom. U pogledu prava lezbejki, gejeva, biseksualnih, transrodnih i interseksualnih osoba (LGBTI) osoba, navodi se da se, što se tiče nasilja nad LGBTI osobama, i dalje nedovoljno provodi krivično gonjenje zločina iz mržnje, kao i govora mržnje, te da prethodni nasilni napadi na LGBTI osobe nisu doveli do podizanja optužnica.

koriste internet,²⁹⁷ a komunikacija preko društvenih mreža (Facebook, Instagram, Viber...) je skoro pa preuzela dominaciju. Portali, društvene mreže i forumi postaju prostori za mobiliziranje političkih istomišljenika, a gotovo da nema prostora interneta na kojima pojedinci iz Bosne i Hercegovine mogu izraziti svoje mišljenje, a da je pošteđeno govora mržnje.²⁹⁸

Reakcija administratora na tim dijelovima interneta ili kasni ili izostaje. „Pisani trag“ je uvijek najlakše upratiti i dokazati. Postoje razni tipova osoba koje vrše govor mržnje, neki pišu u afektu, neki su npr. u alkoholiziranom stanju... Jasno je da je stanje svijesti takvih osoba poprilično suženo. Tada se izvlači ono najgore iz osobe. Oni to svakako trebaju dokazati u eventualnom sudskom postupku. Opasniji su oni koji to rade po nalogu, a među njima su tzv. stranački botovi. Takvi su vrlo svjesni šta rade i njihove pisanije, za razliku od ovih prvih, nisu posljedica nego cilj. Za komentare na internetskim portalima mehanizmi eliminisanja, ne postoje, mogu se samo ograničiti. Potpuna zabrana komentara ne bi bila u skladu sa slobodom izražavanja. Ko je zapravo pisao vrlo je teško dokazati u sudskom postupku, može se upratiti i s kojeg je laptopa pisano i IP adresa, ali to ne znači da je lako utvrditi ko je zapravo izveo govor mržnje na internetu, npr. ako je riječ o privatnom stanu. Ovo je jedna od većih prepreka u borbi protiv govora mržnje generalno. Opet, ako sve ukazuje na konkretnu osobu, ona će najčešće priznati krivično djelo. Ohrabruju izolovani slučajevi, poput onog iz aprila 2019. godine, da je policija za pet dana uhapsila tri osobe zbog govora mržnje na internetu,²⁹⁹ na portalu Klix.ba, na osnovu saradnje

297 „Pojava interneta i novih tehnologija otvorila je mogućnosti za lakše komuniciranje, ali i više prostora za govor mržnje“. Cvjetičanin, T., Sali-Terzić, S., Dekić, S. (2010.), *Strategije isključivanja: Govor mržnje u BH javnosti*, Mediacentar, Sarajevo, str. 9.

298 Ferhatović, A. – Trlin, D. (2019.), „Krivičnopravni aspekt govora mržnje kao zloupotreba prava na slobodu izražavanja“, *Pregled, časopis za društvena pitanja*, god. LX, br. 2, maj-avgust 2019, str. 133-157., str. 153.

299 <https://www.klix.ba/vijesti/bih/za-pet-dana-u-bih-uhapsene-tri-osobe-zbog-govora-mrznje-na-internetu/190409070> (očitanje 11.12.2020.).

državnih institucija i internet-provajdera. Ta su lica zloupotrijebila prostor na internetu kako bi vrijeđale na vjerskoj, nacionalnoj i drugim osnovama, te prijetile drugim licima (za šta su osumnjičene za krivično djelo ugrožavanja sigurnosti) pod svojim pseudonimima.

Političari nacionalističkih stranaka su još prije ratnog perioda 1992.-1995. koristili nacionalistički govor.³⁰⁰ I danas se to dešava u političkom govoru, najčešće u političkim kampanjama da političari otvorenim prijetnjama, govorom mržnje, sijanjem atmosfere straha nastoje iskoristiti javni prostor (medije, javne skupove...) kao sredstvo za osvajanje mandata. Ohrabruje da su poruke vjerskih poglavara, kada je riječ o omalovažavanju drugih i drugačijih, ublažene u odnosu na period odmah poslije rata. Govor mržnje je danas i dalje zastupljen u sportskim arena, s parolama poput: „Nož, žica, Srebrenica“, „Srbe na vrbe“, „Ubij, zakolji, da Hrvat ne postoji“ itd. Vršnjačko nasilje prema djeci drugih rasa je takođe često i verbalno.

Govor mržnje je nakon 1995. godine polako nestajao iz elektronskih medija. Najznačajniji za to je regulator koji je uspostavljen pod kontrolom međunarodnih eksperata, koji su i obučili njegov kadar, a koji je imao i mogućnost korištenja sankcija među kojima su bile i visoke novčane kazne (po važećem Zakonu o komunikacijama do 300.000 KM)³⁰¹ i mogućnošću privremenog ili permanentnog oduzimanja licence (izuzetak su bili javni emiteri). Govor mržnje je u velikoj mjeri izbačen iz štampanih medija,

300 „Još prije ratnih užasa i genocida 1992.-1995. govor mržnje pojavio se kao uobičajena forma ‘debate’ primarno među političarima etnonacionalnih stranaka, koji su u javni prostor uveli nacionalističku retoriku, revizionizam i diskurs u kojem su se uzburkavale nacionalne strasti, redizajnirali i ljuštili identiteti, homogenizirale grupe, prebrojavala krvna zrnca, zveckalo oružjem, veličale vlastite žrtve prošlih vremena i relativizirale one s drugih strana... sve u dnevopolitičke svrhe. Pored novih elita, u ovoj raboti učestvovala su i predstavnici tradicionalnih religijskih zajednica u BiH, uz, naravno, časne izuzetke i u različitoj mjeri.“ Borić, F. (2013.), „(Samo)regulacija socijalnih i online medija: Protiv virtualnih vjetrenjača“, Centar za politike i upravljanje, str. 2.

301 Toliko visoke nisu zabilježene.

u kojima ne postoji regulatorni već samoregulatorni okvir. Zakoni obavezuju javne emitere da omoguće otvorenu i slobodnu debatu o pitanjima javnog interesa, poštovanja pluralizma i promoviranja ljudskih prava i osnovnih sloboda – čime se promoviše demokratizacija.³⁰² Regulatorna i samoregulatorna tijela u Bosni i Hercegovini (Regulatorna agencija za komunikacije BiH i Vijeće za štampu BiH) su uradila dobar posao u eliminaciji govora mržnje iz klasičnih medija.³⁰³ Odluke ovih organa su bile najčešće i potvrđene u praksi sudova u BiH.³⁰⁴ Ipak, veliki dio virtualnog prostora nije regulisan i nepodložan je sankcijama. Jedna su socijalne mreže i lični/grupni profili, a druga su anonimni komentari ispod novinskih tekstova – anonimni komentari, komentari pod nadimkom, sa lažnim imenom, itd. Ni jedan ni drugi dio interneta nisu predmet aktiviteta RAK-a ni Vijeća za štampu.

302 Halilović, M., Džihana, A. (2013.), ur., *Medijsko pravo u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, Internews, str. 192.

303 „Vijeće za štampu i online medije BiH, kao samoregulatorno tijelo dobrovoljnih članova, uspjelo je proces medijacije između tužitelja i medija učiniti uobičajenim i poželjnim dijelom procesa, ‘natjerati’ privatne medije – čak i one koji nisu članovi Vijeća za štampu i online medije – da objavljuju demantije, da komuniciraju sa VZŠ-om, da poštuju odluke Žalbene komisije VZŠ itd.“ Borić, F. (2013.), „(Samo)regulacija socijalnih i online medija: Protiv virtualnih vjetrenjača“, Centar za politike i upravljanje, str. 2.

304 U odluci AP-4275/11, Ustavni sud Bosne i Hercegovine je potvrdio stavove Suda Bosne i Hercegovine i Regulatorne agencije za komunikacije (u daljem tekstu: RAK) u kojima je utvrđen govor mržnje. RAK je po službenoj dužnosti utvrdio da je apelantovom (nositelj dozvole za zemaljsko emitovanje TV programa) programu izveden spot u trajanju od 4 minute i 45 sekundi, pod nazivom „Radovane, srpski sine“, kao i druge sadržaje kojima se veličao lik i djelo Radovana Karadžića, koji je u momentu emitovanja sadržaja bio optužen za genocid i ratne zločine protiv čovječnosti, pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju. Takođe je stav Suda Bosne i Hercegovine i RAK-a, u kontekstu da je u pitanju govor mržnje, u predmetu AP 3408/06, potvrdio Ustavni sud Bosne i Hercegovine, nakon što su ovi organi kaznili političku stranku zato što je u političkoj kampanji javno emitovala pjesmu „Spremlite se, spremlite četnici...“

Lako je kada je neko ko izvede govor mržnje na internetu državni službenik, sudija, tužilac, advokat... oni su onda podložni kodeksima profesionalne etike, kodeksima ponašanja i pravilima disciplinskog postupka.³⁰⁵ Za ostale individue može se koristiti pravni okvir koji smo predstavili u poglavlju V, ali i drugi zakoni, npr. Zakon o komunikacijama BiH ili Zakon o zaštiti ličnih podataka u BiH. U pravnoj teoriji i praksi postoje dileme da li su potrebni posebni zakoni koji štite od online govora mržnje.³⁰⁶ Predviđa se i da će kolizija između političkog izražavanja i govora mržnje u on-line okruženju biti sve izraženije, budući da se političari, političke stranke i vlade sve više oslanjaju na nove informaciono-komunikacione tehnologije.³⁰⁷

Mehanizmi za prijavljivanje govora mržnje na internetu su, kako smo vidjeli iz ranijih poglavlja, razni: podnošenje krivične prijave, građanska tužba za naknadu štete, građanska tužba za diskriminaciju, zahtjev za pokretanje upravnog postupka, podnošenje tužbe protiv organa uprave, podnošenje žalbe Vijeću za štampu BiH, podnošenje prijave Regulatornoj agenciji za komunikacije

305 Tipičan primjer je državne službenice iz ministarstva FBiH, koja je na svom Facebook profilu promovisala poklič „Za dom spremni“, o kojem smo pisali u prethodnom poglavlju. Link <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/mija-martina-barbaric-iz-vlade-fbih-podrzala-josipa-simunica---312215.html> (očitanje: 11.12.2020.).

306 „Jasno je da već definisanje on-line govora mržnje uzrokuje brojna pitanja i izaziva negativne reakcije, budući da bi se ogroman broj tekstova ili umjetničkih izražavanja na internetu mogao podvesti pod navedene definicije. Zagovornici slobode izražavanja strahuju da bi vlasti mogle zloupotrijebiti zakone kojima se ograničava ta sloboda kako bi ušutkali kritičare. Stoga se postavlja opravdano pitanje je li zaista potrebna legislativna zaštita od mržnje izražene putem interneta?“. Sali-Terzić, S. (2019.), „Govor mržnje na internetu: međunarodni standardi i zaštita“, u: „Govor mržnje na internetu i elektronskim medijima“ (uredio Edin Šarčević), Fondacija Centar za javno pravo, 9-33., str. 13.

307 McGonagle, T (2013.), Vijeće Evrope protiv on-line govora mržnje: Zagonetke i izazovi, Expert paper MCM(2013)005. Link <https://rm.coe.int/168059bfce> (očitanje 11.12.2020.).

BiH, podnošenje pritužbe Agenciji za ravnopravnost polova BiH i entitetskim gender-centrima, podnošenje pritužbi organu državne službe u kojoj je zaposlen državni službenik protiv kojeg se podnosi pritužba itd.

Ono što na kraju treba objasniti su mehanizmi prijave govora mržnje na društvenim mrežama. Na *Facebooku* pored svake objave postoji dugme „Report“ („Prijavi“) putem kojeg se može prijaviti sadržaj za kojeg se smatra da treba biti uklonjen s ove društvene mreže. Na stotine moderatora podijeljenih u četiri tima vrše procjenu prijavljenog sadržaja u svjetlu uspostavljenih standarda zajednice.³⁰⁸ Ta četiri tima su tim za nasilničko i štetno ponašanje, tim koji analizira sadržaj prijavljen kao govor mržnje, tim za procesuiranje prijavama o zloupotrebama bilo da je riječ o prevarama, spamu ili seksualno eksplicitnom sadržaju, kao i tim koji se posebno bavi hakerima i spornim nalogima. Ukoliko neki tim procijeni da prijavljeni sadržaj krši politiku društvene mreže, ili Izjavu o pravima i odgovornostima, sadržaj biva uklonjen, a korisnik koji ga je objavio biva upozoren. Moderatoru mogu i spriječiti korisnika da objavljuje određeni sadržaj, da mu ugase nalog, te da ga prijave nadležnim državnim organima. Facebook ima i timove koji se bave žalbama na odluke po prijavi za koje određeno lice/lica smatra(ju) kao pogrešne. Facebook upućuje ona lica koja nemaju nalog da neželjeni sadržaj prijave putem prijatelja koji ga imaju. Prijavljivanje govora mržnje (koje je anonimno) na *YouTubeu* se vrši putem klika na dugme „flag“ (označi) ispod videa, a zatim s mišem odabere razlog za označavanje videozapisa iz padajućeg menija. Prelaskom mišem preko podkategorija i odabirom podkategorije, korisnik može da popuni obrazac u kojem se traži više podataka o neželjenom sadržaju. Ukoliko se utvrdi da sadržaj krši smjernice *Youtubea*, uklanja se sa stranice. Na *Twitteru* se prijavljivanje odvija putem klika na

308 <https://www.informacija.rs/Drustvene-mreze/Sta-se-desava-kada-kliknete-na-Report-dugme-na-Facebook-u.html> (očitanje 11.12.2020.).

opciju „report“ (prijavi). Nakon toga se ponudi meni u kojem se bira posljednja opcija „It's abusive or harmful“ (uvredljiv ili štetan), a nakon toga i treći obrazac gdje korisnik detaljnije opisuje problem i prijavljuje mogući govor mržnje. Twitter može ukloniti sporni tweet, a ako ih ima više, i obrisati sporni nalog. Takođe, vlasnik Twitter naloga se može identifikovati putem mobilnog telefona.

Literatura:

1. Alaburić, V. (2003.), „Ograničavanje „govora mržnje“ u demokratskom društvu – teorijski, zakonodavni i praktični aspekti“, I. Dio, Hrvatska pravna revija, vol. 1, br. 3-4, 62-72.
2. Arenas, V. (2018.), Principal responds after racist graffiti appears on wall at Mountain Vista High School. Link <https://kdvr.com/news/principal-responds-after-racist-graffiti-appears-on-wall-at-high-school/amp/> (očitanje 11. 12. 2020.).
3. Ayers, M. D. (1972.), *Bioscientific Terminology: Words from Latin and Greek Stems*, Tucson, The University of Arizona Press.
4. Babić, M., Filipović, Lj., Marković, I., Rajić, Z. (2005.), *Komentari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini*, zajednički projekat Vijeća Evrope i Evropske komisije, Sarajevo, knjiga I.
5. Banks, J. (2010.), “Regulating hate speech online”, *International Review of Law, Computers & Technology*. 24: 4–5.
6. Baručija, A. (2021.), „Građanskopravna odgovornost za govor mržnje“, u: A. Murtezić (ur.), *Izabrani segmenti iz oblasti zaštite ljudskih prava*, zbornik radova JU CEST FBiH i AIRE centra.
7. Bazylar, M. J. (2006.), Holocaust denial laws and other legislation criminalizing promotion of nazism, Yad Vashem International Institute for Holocaust Studies, preuzeto sa <http://www.ihgilm.com/wp-content/uploads/2016/01/Holocaust-Denial-Laws.pdf> (očitanje 11. 12.2020.).
8. Bingas, D. (2011.), „Poricanje genocida i pravo na slobodu izražavanja“, *Pravna misao*, broj 5-6/2011, 35-60.
9. Binny, M., Ritam, D, Pawan, G., Animesh, M. (2019.), „Spread of hate speech in online social media“, *ACM WebSci Boston*, MA, USA: ACM. arXiv, link <https://arxiv.org/abs/1812.01693> (očitanje 11.12.2020.).

10. Bohle, F. L. (2013.), *Stigmatization, Discrimination and Illness: Experiences among HIV – Seropositive Women in Tanga, Tanzania*, Universitätsverlag Göttingen.

11. Borić, F. (2013.), *(Samo)regulacija socijalnih i online medija: Protiv virtualnih vjetrenjača*, Centar za politike i upravljanje.

12. Bowman-Grieve, L. (2009.), “Exploring ‘Stormfront’: A Virtual Community of the Radical Right”, *Studies in Conflict & Terrorism*, 32 (11): 989-1007.

13. Brey, J. (2016.), Nazi-Related Trump Graffiti Found in South Philly. Link <https://www.phillymag.com/news/2016/11/09/nazi-trump-graffiti-south-philadelphia/> (očitanje 11.12.2020.).

14. Brown, A. (2017.), „What is hate speech? Part 1: The myth of hate“, *Law and Philosophy*, online verzija: https://ueaeprints.uea.ac.uk/id/eprint/63210/1/Published_manuscript.pdf (očitanje 11.12.2020.).

15. Bys, C. (2014.), „Osnova i značaj jedinstvenog regulatornog pristupa krivičnim djelima počinjenim iz mržnje: trendovi u Evropskoj uniji i situacija u Bosni i Hercegovini“, u: *Krivična djela počinjena iz mržnje: izazovi reguliranja i procesiranja u BiH*, Analitika – Centar za društvena istraživanja, Sarajevo.

16. Citron, D. K. – Norton, H. L. (2011.), „Intermediaries and Hate Speech: Fostering Digital Citizenship for our Information Age“, *Boston University Law Review*, vol. 91, str. 1435-1460.

17. Ćirić, J. (2011.), „Zločini iz mržnje – američko i balkansko iskustvo“, *Temida*, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu, broj 4, godina 14, decembar 2011. godine.

18. Chakraborti, N., Garland, J. (2009.), *Hate crime: impact, causes and responses*, London: SAGE Publications Ltd.

19. Cohen-Almagor, R. (2018.), „Taking North American white supremacist groups seriously: The scope and challenge of hate speech on the Internet“, *The International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, 7:9.

20. Cvjetičanin, T., Sali-Terzić, S., Dekić, S. (2010.), *Strategije isključivanja: Govor mržnje u BH javnosti*, Mediacentar, Sarajevo.

21. Dimovski, D., Kostić, M., Anđelković, L. (2018.), „Govor mržnje i sloboda izražavanja u praksi Evropskog suda za ljudska prava“, Časopis za pravnu teoriju i praksu, XV (56), str. 471-486.

22. Dragičević, F. (2019.), „Govor mržnje, izborni proces i pravo na slobodu izražavanja“, u: „Govor mržnje na internetu i elektronskim medijima“ (uredio Edin Šarčević), Fondacija Centar za javno pravo, 67-97.

23. *ECRI-jeva Preporuka o opštoj politici br. 6. o borbi protiv širenja rasističkog, ksenofobičnog i antisemitskog materijala putem interneta (2000.), usvojena 15.12.2000.*

24. Ferhatović, A. – Trlin, D. (2019.), „Krivičnopravni aspekt govora mržnje kao zloupotreba prava na slobodu izražavanja“, Pregled, časopis za društvena pitanja, god. LX, br. 2, maj-avgust 2019, str. 133-157.

25. Filipović, Lj. (2014.), „Krivičnopravni okvir za procesuiranje krivičnih djela učinjenih iz mržnje“, u: *Krivična djela počinjena iz mržnje: izazovi reguliranja i procesuiranja u BiH*, Analitika, Centar za društvena istraživanja, 61-81.

26. Filipović, Lj. (2019.), *Krivična djela iz mržnje i krivična djela izazivanja mržnje – komentar relevantnih zakonskih odredaba*, Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, Sarajevo.

27. Filipović, Lj. (2019.), „Krivičnopravni aspekti govora mržnje u elektronskim medijima i internetu“, u: „Govor mržnje na internetu i elektronskim medijima“ (uredio Edin Šarčević), Fondacija Centar za javno pravo, 33-67, str. 64.

28. Fortenbaugh, W. W. (2006.), *Aristotle's Practicle Side: On his Psychology, Ethics, Politics and Rhetoric*, Boston, Brill.

29. Freud, S. (1915.), *The Unconscious*, S. E. XIV, 1957.

30. Gagliardone, I., Gal, D., Alves, T., Martinez, G. (2015.), *Countering Online Hate Speech*.

31. Glet, A. (2009.), „The German Hate Crime Concept“, *Internet Journal of Criminology* 9.

32. Halilović, M., Džihana, A. (2013.), ur., *Medijsko pravo u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, Internews.

33. Hare, I., Weinstein, J. (2009.), *Extreme Speech and Democracy*, New York: Oxford University Press.

34. Herceg Pakšić, B. (2017.), „Tvorba novih standarda u slučajevima teških oblika govora mržnje: negiranje genocida pred Europskim sudom za ljudska prava“, zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 67 (2), 229-253.

35. Ivanović, A. (2018.), *Hate speech on internet through illegality to punishment. Yearbook, no. 1. – Human rights protection „From unlawfulness to legality“*, Novi Sad: Provincial Protector of Citizens – Ombudsman and Institute of Criminological and Sociological Research Belgrade.

36. Ivanović, R. A., Randelović, D., Totić, M. (2019.), *Govor mržnje u elektronskim medijima i na društvenim mrežama*, Novi Pazar.

37. Izsak, R. (2015.), *Report of the Special Rapporteur on minority issues*, Human Rights Council.

38. *Izveštaj visokog komesara za ljudska prava* (2006.), A/HRC/2/6, para. 39. Može se naći na sljedećem linku: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/139/97/PDF/G0613997.pdf?OpenElement> (očitanje 11.12. 2020.).

39. *Izveštaj visokog predstavnika Ujedinjenih nacija za ljudska prava – Addendum* (2009.), Human Rights Council, ekspertski seminar o vezama između članova 19. i 20. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, A/HRC/10/31/Add.3, 16.1.2009. Može se pronaći na sljedećem linku: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G09/103/75/PDF/G0910375.pdf?OpenElement>.

40. Izveštaj Evropske komisije za Bosnu i Hercegovinu za 2018. godinu.

41. Johnson, N. F., Leahy, R., Johnson Restrepo, N., Velasquez, N., Zheng, M., Manrique, P., Devkota, P., Wuchty, S. (21 August 2019), “Hidden resilience and adaptive dynamics of the global online hate ecology”, *Nature. Nature Research*, 573 (7773), 261–265.

42. Jovašević, D., *Leksikon krivičnog prava* (2006.), treće izmjenjeno 1. dopunjeno izdanje, Službeni glasnik Beograd.

43. Jović, M. (2011.), Krivično pravo – posebni deo – skripta I, Novi Pazar: Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru, str. 240.
44. Koster, W. D., Houtman, D. (2008.), “‘Stormfront’ Is Like a Second Home to Me”, *Information, Communication & Society*, 11 (8), 1155-1176.
45. Kostić, M. – Vilić, V. (2016.), „Govor mržnje na internetu“, *FACTA UNIVERSITATIS, Serija: Pravo i politika*, vol. 14, br. 1, 31-40.
46. Krewet, M. (2015.), *Descartes’ Nation of Anger: Aspects of a Possible History of His Premises, u: Discourses of Anger in the Early Modern Period (eds.)* K A.E. Enenkel, A. Traninger, Boston: Brill.
47. Leo, L. A., Gaer, F. D., Cassidy, E. K. (2011.), “Protecting Religions from Defamation: A Threat to Universal Human Rights Standards”, *Harvard Journal of Law & Public Policy*, 34.
48. Lillich, R. B. (1995.), “U.N. Covenant on Civil and Political Rights. CCPR Commentary. By Manfred Nowak. Kehl, Strasbourg, Arlington VA: N. P. Engel, Publisher, 1993. Pp. xxviii, 939. Index, \$176; £112; DM/sfr. 262”, *American Journal of International Law*, 89 (2): 460–461.
49. Lipold, A. (2013.), *The Permanent Establishment of Peace*, Xlibris LLC.
50. Lombardi, M. (2015.), *Violent Radicalization Concerns in the Euro-Mediterranean Region*, (u:) Lombardi, et. al. (Eds.): *Countering Radicalisation and Violent Extremism Among Youth to Prevent Terrorism*, Milan, IOS Press.
51. Louis, D., (2017.), *The countries where apostasy is punishable by death*: <https://www.indy100.com/news/the-countries-where-apostasy-is-punishable-by-death-7294486> (očitanje 11.12.2020.).
52. Lučić-Čatić i Bajraktarević-Pajević (2017.), „Nedostaci kaznene politike Tužiteljstva BiH i Suda BiH u slučajevima zločina iz mržnje i govora mržnje“, kriminalističke teme - zbornik radova, međunarodna naučna konferencija Crimen, Forensis, Securitas, No. 5.
53. Lučić-Čatić, M. i Bajrić, A. (2013.), *Procesuiranje kaznenih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini: Perspektiva tužitelja*, Analitika, Centar za društvena istraživanja.

54. *Odluka* br. 10/09, OSCE-ova konferencije visokog nivoa o toleranciji i nediskriminaciji (2009.). Šire na sljedećem linku: Decision No. 10/09, OSCE High-Level Conference on Tolerance and Non-Discrimination | OSCE (očitanje 11.12.2020.).

55. Okvirna odluka Vijeća Evropske unije o borbi protiv rasizma i ksenofobije 2008/947/PUP (2008.).

56. *Opšta preporuka* broj 11 ECRI-a: Borba protiv rasizma i rasne diskriminacije u policiji (2007.).

57. *Opšta preporuka* br. 29. (2002.), Komitet o eliminaciji rasne diskriminacije, diskriminacija zasnovana na porijeklu (Šezdeset prva sesija), U.N. Doc. A/57/18 at 111 (2002.).

58. *Opšti komentar* br. 11. (2011.), Odbor za ljudska prava. član 20.: Zabrana propagande za rat i izazivanje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje, 29. 7.1983, para. 2., 2011. godine.

59. *Opšti komentar* br. 34. (2011.), Odbor za ljudska prava, član 19.: Sloboda mišljenja i izražavanja, CCPR / C / GC / 34, 12. 9. 2011, par. 48-52. (prikaz, stručni).

60. OSCE *Ministerial Council Decision* No. 4/03 (2003.), Maastricht, 2 December 2003, <https://www.osce.org/mc/19382?download=true> (očitanje 11.12.2020.).

61. Podsticanje na rasnu i vjersku mržnju i promicanje tolerancije: izvještaj visokog povjerenika za ljudska prava (2006.), Vijeće za ljudska prava, A / HRC / 2/6, 20.9.2006.

62. Preporuka br. R. (97) Komiteta ministara državama članicama o „govoru mržnje“, usvojen od strane Komiteta ministara 30.10.1997. godine na 607. sastanku zamjenika ministara.

63. *Rečnik sprskohrvatskog književnog jezika* (1969.), knjiga treća, Matica Srpska - Matica hrvatska, K-O, Novi Sad-Zagreb.

64. Richter, D. K. (2003.), *Facing East from Indian Country – A Native History of Early America*, Harvard University Press.

65. Rowbottom, J. (2012.), „To Rant, Vent and Converse: Protecting Low Level Digital Speech“, *The Cambridge Law Journal* 71 (02).

66. *Mapping study on projects against hate speech online*, Vijeće Evrope, 15.4.2012. Link <https://rm.coe.int/16807023b4> (očitanje 11.12.2020.).

67. McGonagle, T. (2013.), *Vijeće Evrope protiv online govora mržnje: Zagonetke i izazovi*, Expert paper MCM(2013)005, link <https://rm.coe.int/168059bfce> (očitanje 11.12.2020.).

68. Meddaugh, P. K., Kay, J. (2009.), „Hate Speech or ‘Reasonable Racism?’ The Other in ‘Stormfront’“, *Journal of Mass Media Ethics*, 24 (4): 251-268.

69. Memišević, E. (2015.), „Krivičnopravna zabrana poricanja genocida – dozvoljeno ograničavanje slobode izražavanja?“, godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, vol. 58, 143-163.

70. Milićević, N. (2007.), *Ljudska prava*, Pravni fakultet Sarajevo.

71. Milojević, Z. (2014.), *Emocije, Psihoterapija i razumijevanje emocija*, treće dopunjeno i izmenjeno izdanje, deveto štampanje, Psihopolis institute, Novi Sad.

72. Mrvić-Petrović, N. (2013.), „Dekriminalizacija klevete – supremacija slobode izražavanja u odnosu na čast i ugled“, *Strani pravni život*, god. 57. br. 2, 43-58.

73. Murtezić, A. – Trlin, D. (2019.), prikaz komentara autorice Ljiljane Filipović – Krivična djela iz mržnje i krivična djela izazivanja mržnje, *Pravna misao*, časopis za pravnu teoriju i praksu, broj 9-10, Sarajevo.

74. Munivrana Vajda, M. & Šurina Marton, A. (2016.), „Gdje prestaju granice slobode izražavanja, a počinje govor mržnje? Analiza hrvatskog zakonodavstva i prakse u svjetlu europskih pravnih standarda“, *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, vol. 23, broj 2/2016, 435-467.

75. Naidoo, K. (2016.), „*The Origins of Hate Crime Laws*“, *Fundamina*, Volume 22, Number 1.

76. Nikolić, M. P. (2018.), *Govor mržnje u internet-komunikaciji u Srbiji (doktorska disertacija)*, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu.

77. Nobata, C., Tetreault, J., Thomas, A., Mehdad, Y., Chang, Y. (2016.), "Abusive Language Detection in Online User Content", Proceedings of the 25th International Conference on World Wide Web, 145-153.

78. Priopćenje Ustavnog suda Republike Hrvatske, broj SuP-0-12/2020 od 5.6.2020. godine.

79. *Razumijevanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje: Priručnik za Bosnu i Hercegovinu* (2010.), Ured za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR), Varšava.

80. *Rječnik kaznenog prava* (2012.), glavni urednik Horvatić, Ž., Masmedia, Zagreb,

81. Savjetodavno mišljenje OC-5/85 (1985.), Međumerička komisija o ljudskim pravima, 13. 11. 1985. Može se pronaći na sljedećem linku: https://www.corteidh.or.cr/docs/opinionones/seriea_05_ing.pdf (očitanje: 11.12.2020.).

82. Smith, A. (2013.), „Razumijevanje granice u Bosni i Hercegovini: pozivanje na mržnju koje predstavlja podsticanje na neprijateljstvo, diskriminaciju i nasilje”, u: *Krivična djela počinjena iz mržnje: izazovi reguliranja i procesuiranja u BiH*, Analitika, Centar za društvena istraživanja.

83. *Suzbijanje diskriminacije: Uloga pravosuđa* (2018.), Fondacija Heinrich Böll.

84. *Tadić, Lj.* (1996.), *Politikološki leksikon*, Zavod za udžbenička i nastavna sredstva, Beograd.

85. *The Empowerment of Hate: The Civil Right Implications of Islamophobic Bias in the U. S.* 2014.-2016. (2017.), Council of American-Islamic Relations (CAIR).

86. T. K. Kim (2005.), Hate Website Stormfront Sees Rapid Growth of Neo-Nazi Community, Intelligence Report, July 27, 2005, <https://www.splcenter.org/fighting-hate/intelligence-report/2005/hate-website-stormfront-sees-rapid-growth-neo-nazi-community> (očitanje 11.12.2020.).

87. Tripković, M. (2011.), „Ekspanzija mržnje: osnovna obilježja masovnih zločina iz mržnje”, *Temida*, br. 4.

88. *Unmasking bias motives in crimes: selected cases of the European Court of Human Rights* (2018.), European Union Agency for fundamental rights.

89. Vehabović, F., Izmirlija, M., Kadribašić, A. (2010.), *Komentar Zakona o zabrani diskriminacije s objašnjenjima i pregledom prakse u uporednom pravu*, Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu.

90. Viljoen, F. (2007.), *International Human Rights Law in Africa*, Oxford: Oxford University Press.

91. Živojinović, D. (1971.), *Dokument o američkoj istoriji*, BIGZ.

92. Waldron, J. (2012.), The harm of hate speech, link <https://www.eurozine.com/the-harm-of-hate-speech/> (očitanje 11.12.2020.).

93. Walker, S. (1994.), *HateSpeech: The History of an American Controversy*, University of Nebraska press.

94. Weill, K. (2018.), „Stormfront, the Internet’s Oldest White Supremacist Site, Says it’s Going Broke,” The Daily Beast, <https://www.thedailybeast.com/stormfront-the-internets-oldest-white-supremacist-site-says-its-going-broke> (očitanje 11.12.2020.).

95. Yeselson, R. (2015.), The Return of the 1920s, The Atlantic. Link <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2015/12/the-return-of-the-1920s/422163/> (očitanje 11.12.2020.).

96. Xia, R. (2013.), Agoura High School students targeted in racist graffiti. Link <https://www.latimes.com/local/lanow/la-xpm-2013-may-16-la-me-ln-agoura-hills-high-school-students-targeted-in-racist-graffiti-20130516-story.html> (očitanje 11. 12. 2020.).

Međunarodni dokumenti:

97. Afrička konvencija o ljudskim pravima i pravima naroda (1981.).

98. Američka konvencija o ljudskim pravima (1969.).

99. Arapska povelja o ljudskim pravima (2004.).

100. Deklaracija ASEAN-a o ljudskim pravima (2012.).

101. Deklaracija principa o slobodi izražavanja u Africi (2002.).

102. Dodatni protokol uz Konvenciju Savjeta Evrope o kibernetičkom kriminalu koji se tiče kriminalizacije djela rasističke i ksenofobične prirode počinjene kroz kompjuterske sisteme (2003.).

103. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950.).

104. Kairska deklaracija o ljudskim pravima u islamu (1990.).

105. Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948.).

106. Konvencija Savjeta Evrope o kibernetičkom kriminalu (2001.)

107. Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1951.).

108. Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (1981.).

109. Međunarodna konvencija o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije (1969.).

110. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966.).

111. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948.).

Sudska praksa međunarodnih foruma:

112. *Angelova i Iliev protiv Bugarske*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 55523/00, presuda od 26.7. 2007.

113. *Balász protiv Mađarske*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 15529/12, presuda od 20.10. 2015. godine.

114. *Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding v Firma Feryn NV*, presuda Evropskog suda pravde C-54/07, od 10.7. 2008. godine.

115. *Delfi As protiv Estonije*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 64569/09, presuda od 16. 6. 2015. godine.

116. *Đorđević protiv Hrvatske*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 41526/10, presuda od 24. 7. 2012. godine.

117. *Erbakan protiv Turske*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 59405/00, presuda od 6.7. 2006. godine.

118. *Faurisson protiv Francuske*, Komitet za ljudska prava Ujedinjenih nacija (UNHRC), Communication No. 550/1993, odluka od 8. 11. 1986. godine.

119. *Féret protiv Belgije*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 15615/07, 16.7.2009. godine.

120. *Garaudy protiv Francuske*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 65831/01, presuda 24.6. 2003. godine.

121. *Guberina protiv Hrvatske*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 23682/13, presuda od 22. 3. 2016. Godine.

122. *Handyside protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 5493/72, presuda od 7.12.1976. godine.

123. *Hertel protiv Švicarske*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 25181/94, presuda od 25.8. 1998. godine.

124. *Identoba i dr. protiv Gruzije*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 73235/12, presuda od 12.5.2015 godine.

125. *Ivanov protiv Rusije*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 35222/04 od 20.2.2007. godine.

126. *Jersild protiv Danske*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 15890/89, presuda ESLJP-a od 23.9.1994. godine.

127. *Lingens protiv Austrije*, Evropski sud za ljudska prava aplikacija br. 9815/82, presuda od 8.7. 1986. godine.

128. *Milanović protiv Srbije*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 44614/07, presuda od 14.12. 2010. godine.

129. *Medžlis Islamske zajednice Brčko i drugi protiv BiH*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 17224/11, presuda od 27.6.2017. godine.

130. *Nachova i dr. protiv Bugarske*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 43577/98 i 43579/98, presuda od 6.7.2005. godine.

131. *Norwood protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 23131/03 od 16.11.2004. godine.

132. *Sener protiv Turske*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 26680/95, presuda od 18.7. 2000. godine.

133. *Smajić protiv Bosne i Hercegovine*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 48657/16, presuda ESLJP-a od 29.7.2016. godine.

134. *Stoica protiv Rumunije*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 42722/02, presuda od 4.3. 2008. godine.

135. *Studio Monitori i ostali protiv Gruzije*, aplikacija br. 44920/09 i 8942/10, presuda od 30.1.2020. godine.

136. *Sürek protiv Turske*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 24735/94 od 8.7.1999. godine.

137. *Tagiyev i Huseynov protiv Azerbejdžana*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 13274/08, presuda od 5.12.2019. godine.

138. *Thoma protiv Luksemburga*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 38432/97, presuda od 29. 3. 2001. godine.

139. *Šečić protiv Hrvatske*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 40116/02, presuda od 31.5. 2007. godine.

140. *Šimunić protiv Hrvatske*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br.20373/17, presuda od 22.1. 2019. godine.

141. *Škorjanec protiv Hrvatske*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 25536/14, 28.3.2017. godine.

142. *Vejdeland i drugi protiv Švedske*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 1813/07, presuda od 9.2.2012. godine.

143. *Von Hannover protiv Njemačke*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacije br. 40660/08 i 60641/08, presuda od 7.2.2012. godine.

144. *Virabyan protiv Armenije*, Evropski sud za ljudska prava, aplikacija br. 40094/05, presuda od 2. 10.2012. godine.

Zakoni i drugi propisi:

145. Izborni zakon Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ br. 23/01, 7/02, 9/02, 20/02, 25/02, 4/04, 20/04, 25/05, 52/05, 65/05, 77/05, 11/06, 24/06, 32/07, 33/08, 37/08, 32/10, 18/13, 7/14, 31/16).

146. Kazneni zakon Republike Hrvatske („Narodne novine“ 125/11, 144/12, 56/ 15, 61/ 15, 101/ 17, 118/18, 126/19).

147. Krivični zakon Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15).

148. Krivični zakon Brčko distrikta BiH (“Službeni glasnik Brčko distrikta BiH”, br. 19/2020 - prečišćen tekst).

149. Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine (“Službene novine Federacije BiH”, br. 36/2003, 21/2004 - ispr., 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016 i 75/2017).

150. Krivični zakonik Republike Srbije (Službeni glasnik Republike Srbije br. 85/2005, 88/2005 – ispr, 107/2005 – ispr, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016).

151. Krivični zakonik Republike Srpske (“Službeni glasnik Republike Srpske”, br. 64/2017 i 104/2018 - odluka US).

152. Ustav Bosne i Hercegovine.

153. Ustav Federacije Bosne i Hercegovine.

154. Ustav Republike Srbije.

155. Ustav Republike Srpske.

156. Zakon o elektronskim medijima Srbije („Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 83/14, 6/16).

157. Zakon o javnim medijskim servisima Srbije („Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 83/14, 103/15, 108/16).

158. Zakon o oglašavanju Republike Srbije („Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 6/2016).

159. Zakon o suzbijanju diskriminacije Hrvatske („Narodne novine” br. 85/08 i 112/12).

160. Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik“, br. 59/09 i 16/06).

161. Zakon o zabrani diskriminacije Srbije („Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 22/2009).

162. Zakon o zabrani manifestacija neonacističkih ili fašističkih organizacija i udruženja i zabrani upotrebe neonacističkih ili fašističkih simbola i obeležja Srbije („Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 41/2009).

Sudska praksa u BiH i regionu:

163. Odluka Centralne izborne komisije BiH, br. 05-1-07-5-872-4/18 od 25. 9.2018. godine.

164. Odluka Centralne izborne komisije BiH, br. 05-1-07-5-924/16 od 8.12.2016. godine.

165. Odluka Centralne izborne komisije BiH, br. 05-1-07-5-925/16 od 19.10.2016. godine.

166. Odluka Centralne izborne komisije BiH, br. 05-1-07-5-4176/10 od 1.10.2010. godine.

167. Odluka Centralne izborne komisije BiH, br. 05-1-07-5-432/18 od 15. 10.2018. godine.

168. Odluka Centralne izborne komisije BiH, br. 05-1-07-5-975/20 od 7.10.2020. godine.

169. Odluka Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, br. AP 4275/11 od 22.9.2011. godine.

170. Odluka Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, br. AP 520/10 od 24.5.2013. godine.

171. Odluka Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, br. AP-578/10 od 10.4.2014. godine.

172. Presuda Apelacionog suda u Beogradu od 19.9.2012. godine.

173. Presuda Apelacionog suda u Beogradu, Gž. 2426/2014 od 11.6.2014. godine.

174. Presuda Apelacionog suda Brčko distrikta BiH, broj 96 0 K 006861 12 Kž od 28.11.2012. godine.

175. Presuda Kantonalnog suda u Mostaru, broj K 3/03 od 12.3.2003. godine.

176. Presuda Kantonalnog suda u Sarajevu, broj 09 0 K 018537 15 K 2 od 20.4.2015. godine.

177. Presuda Okružnog suda u Bijeljini, broj 83 0 K 022061 15 Kž od 10.6.2015. godine.

178. Presuda Okružnog suda u Doboju, broj 13 0 K 002448 13 K od 10.9.2013. godine.

179. Presuda Općinskog suda u Osijeku, broj K-753/2014-2.

180. Presuda Osnovnog suda u Beogradu, 73 P – 15378/2012 od 22.8.2011. godine.

181. Presuda Osnovnog suda u Beogradu, 73 P – 15378/2012 od 17.9.2013. godine.

182. Presuda Osnovnog suda u Zvorniku, broj 03 0 K 022061 14 K od 16.2.2015. godine.

183. Presuda Prekršajnog suda u Splitu, Pp 4 J-734/14.

184. Presuda Suda Bosne i Hercegovine, broj S1 3 K 012995 14 K od 16.7.2014. godine.

185. Presuda Suda Bosne i Hercegovine, broj S1 3 K 020812 16 K, od 24.5.2017. godine.

186. Presuda Vrhovnog suda F BiH, broj Kž 269/03 od 10.7.2003. godine.

187. Presuda Vrhovnog suda F BiH, broj Kž 414/03 od 21.1.2004. godine.

188. Presuda Vrhovnog suda Republike Hrvatske, broj VSRH-Gž 38/11-2. od 7.3.2012. godine.

189. Presuda Vrhovnog suda Republike Hrvatske, Rev 300/13-2, 17.6.2015. godine.

190. Presuda Vrhovnog suda Republike Srpske, broj 13 0 K 002448 13 Kž od 10.12.2013. godine.

191. Rješenje Suda Bosne i Hercegovine, br. IŽ-72/10 od 19.10.2010. godine.

192. Rješenje Suda Bosne i Hercegovine, br. S1 3 Iž 024037 16 Iž od 7.2.2017. godine.

193. Rješenje Suda Bosne i Hercegovine, br. S1 3 Iž 030580 18 Iž od 2.10.2018. godine.

194. Rješenje Suda Bosne i Hercegovine, br. S1 3 Iž 037327 Iž od 15.10.2020. godine.

Internet stranice:

195. <https://www.article19.org/>

196. <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-46126520>

197. <https://www.6yka.com/novosti/inzko-spreman-sam-na-metnuti-zakon-o-negiranju-genocida-video>

198. <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/mija-martina-barbaric-iz-vlade-fbih-podrzala-josipa-simunica---312215.html>

199. <https://www.dzs.hr/>

200. <https://www.informacija.rs/Drustvene-mreze/Sta-se-de-sava-kada-kliknete-na-Report-dugme-na-Facebook-u.html>

201. <https://www.klix.ba/vijesti/bih/za-pet-dana-u-bih-uhap-sene-tri-osobe-zbog-govora-mrznje-na-internetu/190409070>

202. <https://www.klix.ba/vijesti/regija/u-srbiji-donesena-prava-presuda-za-govor-mrznje-na-internetu/120302186>
203. <https://hatebase.org/>
204. <https://hip.ba/2020/07/18/milanovic-za-dom-spremnosti-treba-sankcionirati-kao-govor-mrznje/>
205. <https://www.index.hr/vijesti/clanak/profesori-prava-i-udruga-hrvatskih-sudaca-i-dalje-se-prepucavaju-okolo-odluke-o-zds/2188781.aspx>
206. <http://www.politika.rs/sr/clanak/460553/Kritika-zakona-nije-govor-mrznje>
207. <https://www.telegram.hr/price/vesna-alaburic-jednostavno-objasnjava-zasto-treba-zakonom-zabraniti-zds-i-ostale-rasizme-pa-da-napokon-krenemo-dalje/>
208. <https://www.vecernji.hr/vijesti/thompson-je-oslobođen-her-bojna-cavoglave-nikog-ne-uznemirava-1407894>
209. <https://www.yihr.rs/bhs/apelacioni-sud-potvrdio-govor-mrznje-informera-prema-aniti-mitic/>

KRATKE BIOGRAFIJE AUTORA

Sanja Tadić – Stojisavljević

Rođena je 22.2.1976. godine u Novom Gradu, gdje je završila osnovnu školu, a zatim XI Beogradsku gimnaziju u Beogradu. Diplomirala je 16.1.2001. godine na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, krivičnopravni smjer, s opštim prosjekom ocjena 9,38. Pripravnički staž je obavila u Osnovnom sudu u Novom Gradu, a pravosudni ispit je položila u Banjoj Luci oktobra 2003. godine. Nakon položenog pravosudnog ispita, radila je kao stručni saradnik u Okružnom sudu u Banjoj Luci. U februaru 2007. godine od strane Visokog sudskog i tužilačkog savjeta BiH izabrana je za tužioca Okružnog javnog tužilaštva Banja Luka, gdje radi na Odjeljenju Opšteg kriminaliteta, odsjek krvni i seksualni delikti. U novembru 2020. godine je od strane Visokog sudskog i tužilačkog savjeta BiH izabrana za republičkog tužioca Republičkog javnog tužilaštva Republike Srpske. U okviru centara za edukaciju sudija i tužilaca RS-a i Federacije BiH bila je predavač i edukator za primjenu člana 5. Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (projekat Savjeta Evrope), te edukator iz oblasti krivičnog procesnog prava, na temu „Posebne istražne radnje“. Certifikovani je edukator za primjenu člana 10. Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (JUFREX projekat Savjeta Evrope), na koju temu je održala veći broj seminara u okviru centara za edukaciju sudija i tužilaca RS-a i Federacije BiH. Uvrštena je u regionalnu bazu edukatora GIZ-a i RCC (Regional Cooperation Councila) za Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, slobodu izražavanja i govor mržnje. Udata i majka jednog djeteta.

Davor Trlin

Rođen je 21.1.1983. godine u Zenici. Pravosudni ispit položio 2011. godine. Doktorsku disertaciju „Modeli demokratije u savremenom federalizmu“ odbranio 2016. godine na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu (mentor prof. dr. Neđo Milićević) i time stekao titulu doktora pravnih nauka. Stručno se usavršavao i u Centru za Evropske i komparativne pravne studije Pravnog fakulteta u Kopenhagenu (Kraljevina Danska). Stručni je savjetnik u JU Centar za edukaciju sudija i tužilaca FBiH i predavač na Fakultetu za ekonomske i društvene studije Univerziteta Burch na predmetima „Public administration“ (Javna uprava) i „Constitutional law“ (Ustavno pravo). Takođe je u svojstvu gostujućeg predavača - stručnjaka iz prakse angažovan na I. ciklusu studija Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. U istom svojstvu držao nastavu i na II. ciklusu studija Pravnog fakulteta u Zenici. Certifikovani je edukator Ambasade Sjedinjenih Američkih Država u Zagrebu za Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Uvršten je u regionalnu bazu edukatora GIZ-a i RCC (Regional Cooperation Councila) za Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i ustavno pravo. Na listi je edukatora Agencije za državnu službu FBiH za oblast ljudskih prava. Objavio je preko 40 naučnih i stručnih radova iz oblasti ustavnog prava, političkog sistema, ljudskih prava i javne uprave. Sudjelovao je u svojstvu izlagača na preko 20 konferencija, od kojih je većina bila sa međunarodnim učešćem.

IZVODI IZ RECENZIJA:

„Riječ je o savremenom, utemeljenom, promišljenom, razrađenom, dinamičnom i izuzetno jasno i bitko napisanom rukopisu. Tekst je lako razumljiv, dobro sistematiziran i u metodološkom smislu svrsishodan je svojoj namjeni, a sadrži i elemente postmodernih monografija. Jezik je koncizan i razumljiv, čak i za one koji se prvi put susreću s ovom tematikom. Ovaj tekst je prvenstveno namijenjen praktičarima koji se u svojoj praksi susreću s predmetnom tematikom, ali i široj čitateljskoj publici.

U obradi teme korištena je opsežna domaća i inostrana naučna i stručna literatura, međunarodni dokumenti, relevantni nacionalni zakonski propisi, kao i odluke Evropskog suda za ljudska prava i odluke nacionalnih i sudova iz regiona, što ukazuje da su autori uložili veliki rad i trud i na kraju ponudili vrijedan i kvalitetan doprinos sagledavanju problematike koja se odnosi na govor mržnje. Predmetni tekst predstavlja značajan i stručan izdavački poduhvat, koji nudi obilje podataka i koji će, zasigurno, imati svoje mjesto u stručnoj i naučnoj javnosti.

Zbog svega naprijed navedenog cijenim da priređeni materijal pod naslovom „Govor mržnje online i u drugom javnom prostoru“, koautora Sanje Tadić-Stojisavljević i Davora Trlina, ispunjava kriterije monografije i sa zadovoljstvom preporučujem za objavljivanje.“

Prof. dr Amila Ferhatović

„Evidentno je da su autorica i autor koncipirali rukopis „Govor mržnje online i u drugom javnom prostoru“ imajući na umu praktičare kao njegove krajnje korisnike. Naime, u postojećem fundusu literature iz oblasti govora mržnje na BHS jezicima je evidentan nedostatak literature koja se bavi uporednim prezentiranjem

teorijskih koncepata govora mržnje, pravnih osnova i slučajeva iz prakse zemalja u regionu te ESLJP. Prepoznavši ovaj nedostatak, autorica i autor, krećući se logički kroz materiju, polaze od određenja slobode izražavanja uvodeći čitatelje u osnovne koncepte i granice slobode govora i govora mržnje utirući put za bolje razumijevanje samog fenomena govora mržnje kao realne pojave online i in vivo okružju. Nadalje, autorski tim upoznaje čitatelje s teorijskim određenjem govora mržnje, njegovim reguliranjem u međunarodnom pravu prezentirajući i brojne primjere reagiranja na slučajeve govora mržnje u međunarodnoj praksi. Navedeno dopunjavaju sveobuhvatnim prikazom pravnog reguliranja govora mržnje u BiH u dijelu pod nazivom „Suzbijanje govora mržnje“. Krećući se od ustavno-pravne zaštite od govora mržnje, autorski tim detaljno prezentira i druge oblike odgovornosti za govor mržnje u pravnom sustavu BiH (kaznenopravna odgovornost, građanskopravna odgovornost i upravnopravna odgovornost). Oblast je valjano upotpunjena primjerima iz prakse država u regionu. U centralnom dijelu prezentiranog rukopisa pod naslovom “Kaznena djela počinjena iz mržnje“ opravdano, svjesni čestog preklapanja govora mržnje i zločina mržnje reguliranog u formi „poticanja na mržnju“ u praksi sudova u BiH, autorica i autor se bave i pojavom zločina iz mržnje. Navedeni centralni dio rukopisa je logički uokviren pojmovnim određenjem samog koncepta zločina iz mržnje, međunarodnopravnim okvirom, nacionalnim pravnim okvirom, indikatorima za prepoznavanje kaznenih djela počinjenih iz mržnje, tipologijom počinitelja, dokazima motiva i zastupanjem optužnice. No svakako najvažniji dio ovog poglavlja, obzirom na naslovljenost rukopisa predstavlja i dio koji se bavi odnosom govora mržnje i kaznenih djela počinjenih iz mržnje. Sve navedeno je dodatno upotpunjeno prezentiranjem sudske prakse u BiH. Na koncu autorica i autor vrše koncizno prezentiranje regulacije i samoregulacije elektronskih medija i interneta čime logički zaokružuju prezentirane cjeline.

... Zaključimo, u rukopisu koji je pred nama, autorica i autor su obradili navedenu problematiku na jasan i koncizan način konti-

nuirano se vodeći samom svrhom rukopisa i potrebama ciljane grupe korisnika. Autorica i autor su koristili multidisciplinarni diskurs, što ovom rukopisu daje dodatnu kvalitetu. Vodeći računa da se radi o rukopisu koji može poslužiti kako teoretičarima, tako i praktičarima, autorski tim je veoma precizno složio tematske cjeline, uz akademski prihvatljivu kombinaciju teorijskih postavki i praktičnih analiza. Ono što ovom rukopisu daje posebnu kvalitetu je upravo stil pisanja, namijenjen već spomenutim kategorijama. Zbog svega iznesenog, možemo konstatirati da je rukopis „Govor mržnje online i u drugom javnom prostoru” autorice i autora Sanje Tadić-Stojisavljević i Davora Trlina jedan od rijetkih naslova u bosanskohercegovačkoj stručnoj literaturi koji se na sveobuhvatan način bavi lepezom spomenutih problema. Ovaj rukopis je vrijedan i u dovoljnoj mjeri originalan koautorski doprinos. Njegova sistematiziranost, preglednost te informativnost zajedno s jednostavnošću jezika na kojem se autorski tim obraća čitateljima, čini ga praktično nezaobilaznom literaturom za sve koji na bilo koji način u svom fokusu interesiranja imaju fenomen „govora mržnje“. Zbog svega izrečenog, slobodna sam preporučiti ovaj rukopis kao značajno štivo za spomenute profesionalce. Stoga, na kraju predlažem da se „Govor mržnje online i u drugom javnom prostoru” autorice i autora Sanje Tadić-Stojisavljević i Davora Trlina objavi kao monografija.

Prof. dr. Marija Lučić - Čatić

